This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

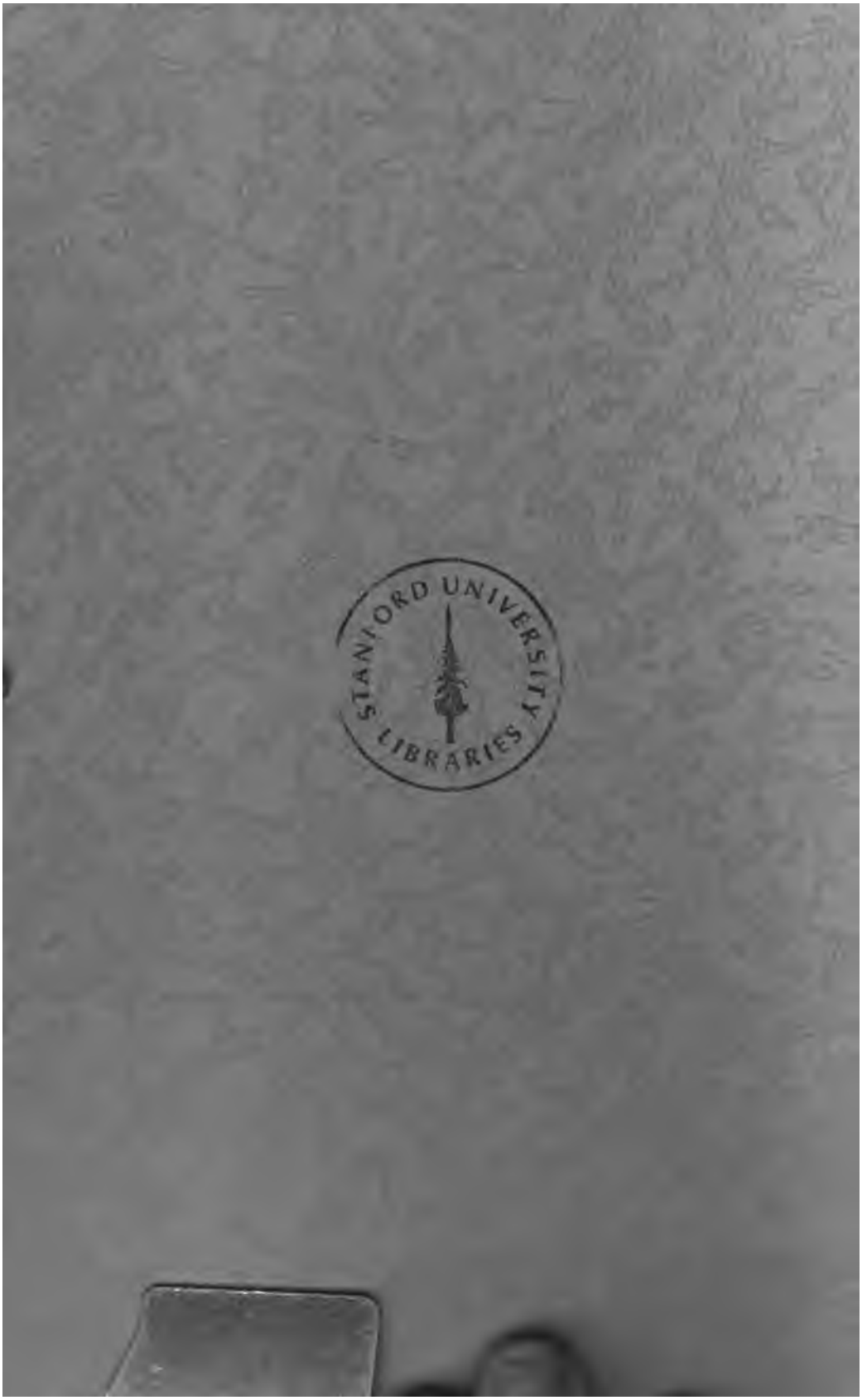
STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

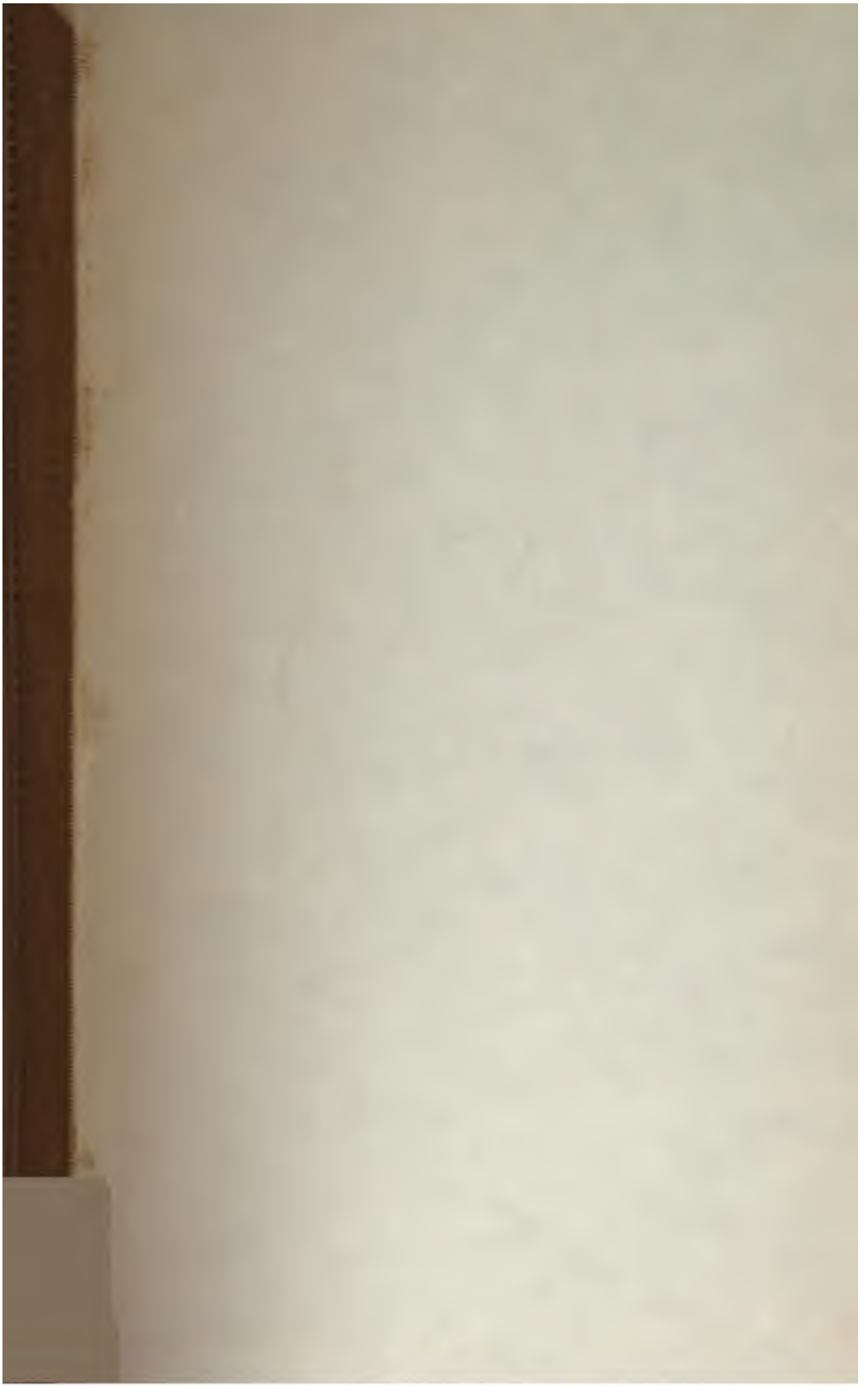

103 ИЗДАЊЕ ЗАДУЖБИНЕ ИЛИЈЕ М. КОЛАРЦА 103

УСТАНАК НА ДАХИЈЕ
1804

ОЦЕНА ИЗВОРА. КАРАКТЕР УСТАНКА. ВОЈЕВАЊЕ 1804.

С КАРТОМ БЕОГРАДСКОГ ПАШАЛУКА.

НАПИСАО
Стојан Новаковић
Novaković

1904
Штампано у државној штампарији
у Београду.

Прости, земљо, која не их скриваш,
Својом су ше откупили крвљу!

Ј. Илић.

(у гробном натпису војводи Луки Лазаревић)

Славном спомену

бораца за ослобођење и ускрс

српскога народа

смерно се посвећује овај труд.

Преглед.

		Страна
	Приступ	I
I.	Преглед и оцена извора	1
II.	Карактер устанка на дахије. Како је постао и раширио се устанак. Устанак на дахије и идеја о ослобођењу и о народној самосталности	36
III.	Кретање устанка у Шумадији и у осталим крајевима Београдског Пашалука. Избор Карађорђа за врховног вођа	65
IV.	Дахије покушавају мирење. Агаплијина мисија с таквом намером. Сукоб на Дрлупи	86
V.	Војнички и политички положај дахија и њихова неспремност. Мисија београдског митрополита Леонтија и преговори у Паланци	98
VI.	Напад устаничке војске на Рудник и узеће Рудника	108
VII.	Кучук-Алијин излет из Београда против устанка. Сукоб на Врбици 8-ог марта 1804	115
VIII.	Ширење устанка. Карађорђева диверсија к Београду и к Смедереву и спрема за борбу с Кучук-Алијом око Јагодине	121
IX.	Средиште се борбе развија око Јагодине. Гушанац-Алија и његове крџалије примичу се као најамници војници из Нишког Пашалука. Карађорђев напад на Баточину. Гушанац-Алијин напад да продре десном страном Мораве одбијен истог дана	135
X.	Два напада Карађорђева на Јагодину и узеће Јагодине	145
XI.	Гоњење Кучук-Алије од Јагодине к Београду. Препади на Ропочеву и на Лештанима 17-ог и 18 априла 1804	154
XII.	Скупљање устаничке војске под Београдом. Линија српска око Београда. Опсада Шанца. Топ у Срба. Сукоб с Бошњацима на Чокешини. Предаја Шанца. Подринска војска под Београдом. Предаја Пожаревца и Смедерева. Под Београдом у мају војска устаничка готово из целога пашалука. Вејнир-пашина мисија. Обуставa ратовања	160
XIII.	Султански (добри) Турци и Срби у устанку на дахије; помоћ „добрих“ Турака српској акцији	182
XIV.	Београдски Пашалук и Србија. Шта се ослободило првог лета. Културна белешка о Београдском Пашалуку	195
XV.	Земунски протокол од 28 априла 1804	202

Навршује се пуних сто година од оних неувелом славом увенчаних дана, када се у Шумадији и у околним јој покрајинама Београдског Пашалука подигла застава устанка против турске владавине.

Из тога устанка се, дугачким низом надчовечанских напора, лагано и ступањ по ступањ, развио државни живот данашње Краљевине Србије.

А тај живот свима поступним појавама својим собом је изазвао, подигао или окрепио свеколике потоње појаве југословенског национализма, у политичким тежњама, у књижевности и у националној просвети, широм свих племена југословенских.

Српско племе се може с правом поносити да је оно тим живим, прегнућа пуним покретом дало пример животворан и спасоносан, последица непрегледних, значаја неизмерног. Вршећи тај пример српско је племе представљало сва сродна му југословенска племена, учинило га је, тако рећи, у име њихово.

Људи су оног времена радили с несебичном преданошћу велика дела и не знајући да су она тако велика. О слави коју су тако достојно заслужили, они се нимало бринули нису, а дела су вршили само што су мислили да тако треба, што другојачије нису могли. Са свим различни од јунака познијих времена — они нити су много записивали, ни причали, и колико им се потомци више диве, толико теже докучују шта су кад учинили стари њихови. Многа ће им дела тога ради и однети вечити заборав. Али је и то једна црта класичне и непоречне величине ненадмашнога карактера њихова.

Баш прва дела тога покрета још нису позната у потпуној јасности. Докумената је мало, или их нема никако: причања пак — једини готово извор — разнолика су а гдегде и противречна. Хронологија је несагласна, тамна и за најзначајнија дела. Очевидно је да се у моменту акције мало слутио прави замашај њезин. Разнолико се, на прилику, бележи и што се тиче хронологије и што се тиче осталих појединости и сама прва акција Карађорђева — почетак устанка, и прва акција народа — избор врховнога вођа устанку.

Живећи у времену кад се навршује првих сто година од тих славних дана, ми смо се, у спомен њихов, латили посла да прва дела тога покрета изведемо на чисто; да разнолика казивања претресемо, упоредимо и да у јасном распореду представимо колико се год данас може сазнати шта је по првим изворима тачно и поуздано.

Ми ћемо тога ради иставити најпре преглед извора који су данашњем историку на услузи и оцену њихову, размотрићемо што се може докучити о правоме карактеру покрета, и прегледаћемо којим су се поретком, кад и како извршила прва дела његова. Тако ћемо доћи до заокругљене целине о војевању на дахије прве године, којим се и створио онај заметак у Београдском Пашалуку што је био први корак к стварању Србије и к ослобођењу народа српског.

Велики почетак још није допро до завршетка свога. Учимо га, гледајмо га са сваке стране и целом пажњом, не бисмо ли познали тежину дужности што су на нама и не бисмо ли нашли снаге и мудрости да дело својих старих достојно довршимо!

I.

„Ја сам казао што сам знао,
„али сам много и поборавио. Зато
„се не треба ослонити само на
„моје казивање, него треба пи-
„тати и друге. Ко је ближе био,
„боље ће знати како је што било".

П. Јокић 1852 године
Милану В. Миличевићу.

Још ни данас, сто година од почетка првога устанка, нису предани јавности свиколики извори из којих се поуздано може изучити тај политички покрет.

При свем том, и ако није објављено све у потпуности што би објавити требало, нема сумње да је главни део извора предан јавности. Са свим је могућно главне црте тога времена изнети у тачној оцени и тачним следовањем по изворима поузданим, а мањи је број тачака које су још тамне и којима се појединости не могу изнети у потпуној светлости.

Као и за друга времена, извори за познавање нашега рата за ослобођење деле се у изворе мемоарске или приповедачке, споменике или акте, суврмене записке, белешке или извештаје.

Осим јединих споменика или аката (што би биле изјаве, наредбе, уговори, акти о предаји и т. д. кад их познајемо из оригинала или из преписа потпуно верна), сви се други извори деле на много категорија по томе шта који вреди и колико се на њ можемо поуздати по његовој верности.

Ако је пред нама прича или казивање, у питању је увек ко прича, какав је човек казивач, колике је интелигенције, коликога знања, зна ли предмет о ком прича из свога властитог пословања, по томе што га је сам вршио или гледао да га други врши, или су предмет њему други казивали. Ако ли је пред нама историјско излагање, осим свега тога ваља узети на ум каквим се изворима служио излагач и какве су вредности његова властита познавања, његове оцене, његова снага појимања и прозирања догађаја и акција политичких. Код мемоара је то исто. При белешкама и записима имамо да рачунамо и с временом из којега су, и с извором од којега теку. Има записака сувремених али из прве, друге, треће и т. д. руке. Има их познијих и по казивању другога, опет из прве, друге, треће и т. д. руке. С народним традицијама је као и с причама и записима, и ма да их као извор не треба са свим затурити, јер се у њима свагда може наћи занимљивих појединости кад им се веродостојност може утврдити, опет је при употреби њихових података препоручена стострука опрезност и пажња.

Већ по времену публикације, прво место заслужују послови Вука Ст. Караџића и Симе Милутиновића Сарајлије. Исто место припада пословима њиховим и по снази појимања догађаја и везе њихове, и по изворима сазнања њихових. Податци су поменута два писца махом из првих извора, и стављани су на хартију и штампани врло рано, докле је још било пуно живих људи из времена акције. И један и други су гледали очима целу радњу на ослобођењу Србије и познавали готово свеколике знатније људе, осим тога што су имали прилике да о свему распитају од првих зналаца. Биограф Симе Милутиновића Ђ. С. Ђорђевић бележи како су Вук и Милутиновић још док су у Србији били (пре 1813) одлучили „да један напише историју српског устанка у прози а други у стиху“ [1]).

[1]) Сима Милутиновић Сарајлија. Београд, 1893, стр. 31.

Прилика за извршење тога завета (ако га је доиста било) дала се најпре Сими Милутиновићу. Ма да је учествовао у устанку 1815 године, не могне се смирити у Србији, него је тумарао овамо онамо, пробавивши доста времена и у Видину. Најпосле, године 1819, отиде у Бесарабију, куда су му отац и мати отишли били заједно с осталим србијанским бегунцима после српске пропасти у 1813 години. Пошто се и њему изради помоћ, коју је Царство Руско давало бегунцима, он остане у Бесарабији међу тамошњом српском емиграцијом. Имена тих људи могу се видети на крају четврте књиге *Сербијанке* међу претплатницима. Ту је, у то време, и под таквим утисцима Сима Милутиновић написао своју *Сербианку*. Ђ. С. Ђорђевић је у горе наведеној књизи добро изложио све прилике у којима је *Сербианка* написана и у току 1826 наштампана.

Као што је сва природа Симе Милутиновића била чудновата, тако је чудновато и то што је распитивањима његовим о догађајима српскога ослобођења дат песнички облик. Прво назвање *Сербианке* било је *Сербијада*. По томе се већ види како је писцу лебдео пред очима пример Омира, Ахила и Илијаде. Ми бисмо данас, може бити, рекли да би боље било да је Сима Милутиновић макар и његовом прозом испричао до последње појединости оне драгоцене податке које је знао о српском устанку; али свако време има свој начин мишљења. Очевидно је да су у време устанака људи од пера мислили другојачије него ми данас. И нама данас остаје да *Сербианку* ценимо са две мере. Једно би била чисто књижевна и естетична, коју ћемо овде оставити са свим на страну, а друго историчка, о чистој из песничког накита извађеној историчкој основици и садржини, о костима (тако да кажемо) *Сербианке*. С те стране погледана, *Сербианка* стаје у ред извора прве класе за познавање бојева, догађаја и људи 1804—1815 и свега што се о њима може извадити из тог дела. То није никакво чудо, кад се узме на ум међу каквим се људима кретао Сима Милутиновић и колико

је прилике и времена имао да своје дело изради. Да није форма коју је Милутиновић изабрао лишила нас толиких појединости које је он морао знати, вредност би његових бележака била још већа. Кад се *Сербианка* пореди с другим изворима исте вредности, обично их или објашњава, или допуњује, или се с њима слаже. На много места уплетене су врло тачне, често образложене оцене појединих људи и појединих дела. Очевидно је, да је писац дуго времена распитивао и обавештавао се да би дошао до потпуног сазнања о догађајима које је мислио да опева. У тој разноликости података може бити да је један од узрока оној слави коју је књига своме писцу донела и оном поштовању с којим је у српском народу предусретнута одмах после своје појаве[1]). Жалити је ипак што је опширна своја сазнања о тим политичким пословима С. Милутиновић однео у гроб, јер ипак *Сербианка* није ни историја ни мемоар. Ако последњи суд књижевне критике буде гласио да није ни поезија — писац је у сваком правцу омашио задатак који је себи постављао. За нашу данашњу потребу најбоље би било да је Милутиновић оно што је знао о појединим догађајима и људима оставио у облику каквих записака или мемоара. Али то је било па прошло, зато што је о тим пословима С. Милутиновић мислио другојачије. О устанку кнеза Милоша 1815 год. он је ипак написао прозом (веома оригиналном, чисто његовом) оно што је 1834 год. могао сазнати. То је његова „Исторія Сербіе одъ почетка 1813-е

[1]) Међу запискама проте М. Ненадовића има једна где криви С. Милутиновића што је у Србијанци узео у одбрану старовлашкога кнеза Максима, којега кривицу прота јасно приповеда (упореди Србијанке III, стр. 10. и даље). По том говори прота: „Но нека га хвали и по свом обичају, како је у Срби„јанки многе војводе и друге јунаке презрео, а многе је од зеца лафа описао. „Но ваљда је такав обичај у списатеља и појета, а може бити млад је био, па „и он није све знао, колико сад зна." Мемоари, издање од 1867, стр. 266—267. С. Милутиновић је сигурно знао за ову оцену протину, јер је у издању „Умотворина Томе Милиновића" (Београд 1847, стр. 12.), где и Милиновић напада Младена Миловановића што је, због прекршена примирја, 1812 или 1813 казнио кнеза Максима, тврдио ипак да кнез Максим није био крив, јер је за тај прекршај примирја имао одобрење Карађорђево!

до конца 1815-е (Лајпциг, 1837)". Да је кога било да наређи и упути да се и све остало онако покупи и на хартију стави што су приповедали тада још живи људи, имали бисмо пуно података који су пропали за навек. Што је Сима Милутиновић овако описао други устанак, ваљаће објаснити или практичним умом кнеза Милоша (који је знао старати се и за своју потоњу славу) или паметним саветом некога од школованих људи из његове околине. Знаменито је што С. Милутиновић сам у предговору те своје Трогодишње Историје бележи, како му је кнез Милош наредио да историју пише, године 1834 (у почетку), пошто се Дренопољски Мир потпуно извршио и Србији су биле предане земље по границама од 1813-те.

Са свим је другим правцем пошао Милутиновићев пријатељ Вук Ст. Караџић. Седећи у Бечу и дружећи се с ученим људима, нарочито с дубоко образованим Словенцем Бартоломејем Копитаром, Вук наиђе на прилику која му отвори шире погледе, с којима се и иначе слагала његова трезвена, дубока и позитивна природа. Пре но што је Вук доспео да ишта наштампа о историји устанака, намера нанесе у Беч једнога од најдаровитијих твораца новије позитивне историје у Немачкој, Леополда Ранка. Издавши као нов берлински професор дело своје о владаоцима и о народима јужне Европе (Fürsten und Völker von Südeuropa), Л. Ранка тај посао поведе у Беч у јесен 1827, где и остане до октобра 1828 године. У то време је Европа била под утисцима грчке борбе за ослобођење и посредничког рада Европе да се у Турске нађе одобрење за праведне захтеве Грчке, под утицајем боја на Наварину и по том нове руско-турске војне за рашчишћање свих балканских питања. У оваким је приликама историка Л. Ранка пословање у бечкој библиотеци о народима јужне Европе довело у везу са Б. Копитаром и преко овога с Вуком Стеф. Караџићем. Л. Ранке је сам забележио како је у Вуку, „најученијем тадашњем Србину", нашао пријатеља који му је

саопштио своју збирку грађе о српској историји. „До дна „душе и срца дирнула ме је та историја живим приповедањем о покрету најширега историчког и политичког зна„чења — вели Л. Ранке. Лети 1828 године склопим по томе „историју револуције у Србији, у чему ми је незаборављену „помоћ указао Копитар, тадашњи посредник немачке и сло„венске учености“ [1]). Тако је дело Ранково, где је казивање Вуково доведено у везу с европским догађајима, изнело прву јасну општу слику о српском покрету. Тако рана појава дела тако одличног, из пера тако ауторитетног, из извора аутентичних, није остала без утицаја на даљу судбину Србије и у јавном европском мишљењу и при дворовима. Дело Ранково, ма да је управо само сумарни преглед, остало је, тога ради, један од првих оригиналних извора наше нове историје. Л. Ранке га је сам једном назвао „српским мемоаром“ [2]).

У исто време када је своје дело радио и штампао Ранке, Вук се такође био бацио на израђивање и штампање својих списа о новијој српској историји. И он је тада (1828) штампао биографију кнеза Милоша у Будиму. У „Даници“ за 1827 штампао је „Географическо-статистическо описаније Србије“, а у „Даници“ за 1828 штампао је „Прву годину српскога војевања на дахије.“ „Друга година српскога војевања на дахије“ изашла је тек у „Даници“ за 1834 годину, без сумње за то што је Вук после одласка Ранкова из Беча, у јесен 1828 године, отпутовао у Србију, откуда се у Беч вратио тек с крајем 1831 или у почетку 1832. У ред тих списа иде и „Правительствующій Совѣтъ Сербскій за вре-

[1]) Zur eigenen Lebensgeschichte von Leopold von Ranke. Herausgegeben von Alfred Dove. Leipzig 1890. Казивање од новембра 1885, стр. 63—64.

[2]) Колико је ниско стајала српска књижевност у првој половини XIX века види се по томе што дело Леополда Ранка, ни у првом издању (од 1828) ни у другој преради (од 1844) није нико на српски превео. Писац ових врста био је 1863 упућен од Љуб. П. Ненадовића да то дело на српски преведе. Како је по том 1864 цензура спречила да цело дело изађе и како се то могло извршити истом 1892 године, по трећој немачкој преради од 1879, казано је у предговору к томе српском преводу.

мена Карађорђијева", који је штампан тек 1860 године. И то и друге ситнице о историји, раније штампане у „Даницама" и нештампане, издане су у књизи првој „Скупљених историјских и етнографских списа Вука Стеф. Караџића" у Београду с посебним натписом „Грађа за српску историју нашега времена и живота најзнатнијих поглавица онога времена" старањем Љ. Јовановића у државном издању Вукових дела (у Београду 1898). Ту је управо све што је иза Вука остало о новијој српској историји. И ако није много, све је драгоцено. Од свих што су описивали или записивали дела новије српске историје, Вук је најјасније схватио свој задатак: његов је поглед најчистији и најдубљи. Он је савесно разумевао задатак историка, да време које описује представи у истинитој светлости, онако како је у ствари, и он се о томе старао свом снагом ума свога. Укус за појединости, за развитак историјских догађаја из дана у дан а из часа у час у свима гранама живота народнога и у свима гранама политичке радње није у време Вуково још био развијен као што је данас. Многе су му појединости биле непознате: суочавање свију казивања и свих сведока, које се данас већ може покушати, онда се није могло. Симпатије и антагонизми још су раздирали живе људе из времена акције и делили их на разне таборе. Изнад свега тога немогућно је било узвисити се са свим. Опет зато Вуков рад стоји по великој снази његова ума и његове књижевне образованости више свију других. Он је догађаје разумевао најдубље и с правог историјског гледишта; он сам није био ни војвода ни политички посленик, и ма да га држе за пријатеља Милошева, он је највише старао се да изнађе како је што било, не теглећи ни Карађорђу ни Милошу, пошто има доста бележака које сведоче да је он и Милошеве слабости знао боље но остали, а они који Вука криве да је теглио Милошу, у ствари су сви теглили Карађорђу. Задатак историка, међу тим, није да људе и догађаје описује лепше или ружније него фотографски, онако како су били. Слава се, тога ради,

никоме неће умалити но напротив[1]). И нешто у вези с талентом и пером Леополда Ранка, нешто пак својим властитим списима Вуку је пошло за руком да у главноме дâ прве контуре историји ускрснуле Србије. Удаљеност времена и прикупљање свеколике грађе наше и иностране узрок су што се данас може покушати да се тим контурама даду и потраже шири основи и да се цртање догађаја покуша у свима детаљима.

Одмах иза ова два велика радника ваља поменути проту Матију Ненадовића, једнога од главнијих посленика у делу ослобођења. Он је оставио своје записке, мемоаре, књигу врло драгоцену за изучавање устанка и прилика у њему, књигу пуну садржине. Међу посленицима првога устанка прота Матија је био најписменији и најобразованији. Он је држао везе с главним саветодавцем српских устаника, с митрополитом Стратимировићем; он је првих година био и војвода и дипломатски изасланик или министар иностраних дела, где је то требало. Да је он из рана мислио на историју и записивање догађаја, види се по томе што је држао и своју личну архиву и прибирао преписе или оригинале писама знаменитих за историју. Прота је том својом збирком дао пример прикупљања и издавања историјских споменика за нову историју. Још 1844 штампана су у Голубици (стр. 127—318) 83 разна документа за историју устанка, већином из архиве проте Матије Ненадовића. Документи су ти различити, али понајвише веома знаменити.

Мемоари сами нису штампани за живота протина. Најпре их је штампас син му Љуб. П. Ненадовић одломцима

---

[1]) Недостатке Милошеве владавине Вук је толико крио колико и недостатке владавине Карађорђеве. О томе је најречитије сведочанство писмо Вука Стеф. Карацића кнезу Милошу од 18 априла 1832 (кад је и службу и Србију оставио). Писмо је то још недовољно познато. Ваљало му је дати места у Грађи књ. I. где је сва остала историјска радња Вукова. Ове (1903) године отворен је у Одбору за Вукова дела нов спис Вуков о кнезу Милошу који се после његове смрти под печатом нашао међу хартијама његовим. Тај спис, кад се наштампа, потврдиће наш суд потпуније.

у „Шумадинци“ 1856, а по том у целини у Београду 1867, додавши им нову збирку из архиве протине (у 63 нумере), а после су исти мемоари 1893 штампани на ново у издањима Српске Књижевне Задруге, трудом Љ. Ковачевића. Издавач Љ. Ковачевић држао је да је прота Мемоаре почео писати око године 1833. Андр. Гавриловић напротив иставља после издања Ковачевића штампану Историју Баталакину у којој се (стр. 94) тврди да су Мемоари основани 1826 године, и стара се да то утврди и другим разлозима из Мемоара самих.[1]) По томе би писање Мемоара проте Матије Ненадовића пало у једно време са штампањем *Сербианке* и првих Вукових послова о новијој историји. Мемоарима тим и припада потпуно иста вредност. Казивање је протино једро и збијено, а свагда тачно и поуздано, што се види сваком приликом, где је само могућно његова саопштења контролисати изворима с друге стране. Ми немамо бележака о писању Мемоара, али мислимо да би погрешно било узети да су они написани 1826 године од почетка до краја, или да у њима није после ништа мењано. Томе је Љ. Ковачевић навео неколико врло одсудних доказа[2]). Белешка наведена на стр. XVIII предговора Ковачевићева о разликама између издања Ненадовићева у „Шумадинци“ 1856 и онога у целини 1867 и белешка да се издање Српске Књижевне Задруге није могло приредити по оригиналном рукопису но по издању Ненадовићеву од 1867 показује да немамо правог извештаја ни о времену писања Мемоара ни о оригиналном рукопису. Доказ је томе и она белешка на стр. XVIII издања Српске Књижевне Задруге где се наводи да је прота имао „о неким догађајима по два по три рукописа“ ма да се они (по уверењу Љ. П. Ненадовића) „у самој ствари не разликују“. Остало би, дакле, још саставити оригинални протин рукопис и проучити га колико се може, еда би се одлу-

[1]) Годишњица Ник. Чупића XXII стр. 62; веза са повратком Јакова Ненадовића из Бесарабије.

[2]) Српска Књижевна Задруга, Мемоари, стр. XVI.

чило кад је постао или кад је што у њему писано, и је ли мењано и дотеривано, и да ли позније или није. Тек би се с тим имало право критично издање Мемоара протиних. Можемо тога ради казати да поред свих добрих страна издања Ковачевићева, недостаје нам још барем извештај о оригиналном рукопису протицу. Тек пошто би се текст на ново упоредио с оригиналним рукописом, могао би се изрећи коначни суд о издању Љ. Ковачевића.

И у проте је М. Ненадовића похвално старање за истином. При свем том он се није раширивао на целу земљу. Описивао је махом оно у чем је лично учествовао: у томе су и границе његових опажања и његових бележака. С тога су остале незабележене многе ствари које су проти добро биле познате, а које он додирује узгред. Што се тиче политичког гледишта, у проте се опажа тежња да у што повољнијој светлости истакне учешће Ненадовића у устанку. Пошто је кнез Алекса Ненадовић био највиђенији српски старешина пре Карађорђева устанка, Ненадовићи се позадуго нису могли да са свим измире с оним угледом који је првих дана устанка онако високо издигао име Карађорђево. Пошто је писао позније, када ни Карађорђа није било у животу, прота свуда посведочава високо цењење Карађорђевих заслуга, али причајући радњу о установљењу Совјета (1805) и радњу подринских старешина у лето 1806, када су, при великој навали Бошњака, без знања и одобрења Карађорђева, ушли у везе са босанским пашом ради мира, прота очевидно улепшава догађаје и прећуткује извесне појединости, старајући се да на Ненадовиће не падне никаква сенка.

И ако суженога садржаја, али по свему припада овамо, макар се ставила и на последње место, књижица владике шабачкога Герасима „Знаменитїи догађаи изъ новїе србске исторіе“, штампана у Београду 1838 године. И он је писао у стиховима. Драгоцено је што он даје податке о војевању у студеничко-новопазарском крају, којих нигде на другом месту нема и што су и његови податци поуздани и јасно

забележени. И он је описивао оно што је знао из властитога искуства или у чем је учествовао лично.

На овом месту треба да се помену још два списа који су нам остали од писмених савременика и по свему припадају ка књижевности мемоарској. Једно је Анте Протића „Повесница од почетка времена вожда српског Карађорђа Петровића“, писана 1853 у Смедереву, а издана трудом М. Ђ. Милићевића у Споменику XIX. Биће заслуга Јована Гавриловића што је Анта то написао, јер га је он склањао и молио да своје знање не однесе у гроб. Антине су белешке врло поуздане и веома једре. У њима има много ствари којих на другим местима нема. Једино се може жалити што тих бележака нема више.

Друго је Јанићија Ђурића, Карађорђева секретара, „Историја Карађорђа Петровића, храбраго и славнаго вожда сербскаго“, штампана 1852, у Гласнику IV. Јан. Ђурић је то почео писати негде после 1840 год. и није дотерао ни до краја 1804 године. Радња је ова по свему слабија од осталих. Није било никога да поучи писца да пише само оно што зна и тачно онако како зна, нити шта додајући ни намештајући. Такве белешке Ђурићеве биле би негде неоцењиве, ма да би и позније биле на хартију стављене. Место тога Ђурић је смислио или научен био да пише „Историју“, и његов је спис остао ни овамо ни онамо. Видеће се позније на свом месту да му ни дани које је хтео да утврди, нису поуздани, јер Јан. Ђурић није имао бележака из времена акције (што би било најдрагоценије) него је позније, по свој прилици у време владе кнеза А. Карађорђевића, упућен од ондашњих учених људи да напише што зна. Штета је што знање тога човека, који је уз Карађорђа био од почетка до краја акције његове, није било употребљено како треба. Много и много догађаја има у којима би његова казивања била од велике вредности. Најкарактеристичније је што се Јан. Ђурић служи месечним данима; они се међу тим не слажу с осталим изворима, а он нигде не каже чега ради везује

догађаје за овај или онај месечни дан, нити где помиње да пише по запискама из времена саме акције. Месечни дани су му апсолутно на памет и од прилике стављени, као што ће се посведочити у нашем испитивању. А толики су писци до сад уздали се у њих као у сушту истину. При свем том казивање његово често помаже да се рашчисти замршено суврeмено знање о по неким догађајима.

Суврeмених записа о догађајима и разних политичких писама позната је и штампана већ цела гомила, и ако их има још много нештампаних. У тој радњи прво место ваља дати извештајима писаним за карловачког митрополита Стефана Стратимировића и разним његовим запискама. Један део архиве његове пренели су родољуби још између 1850—1860 у Београд у Српско Учено Друштво, и то је распоређено у архив који је сад у Српске Краљевске Академије.

Митрополит Ст. Стратимировић је личност веома високога значаја у историји ослобођења српског. Обраћамо пажњу на пријатељство митрополита Ст. Стратимировића са српским историком Јованом Рајићем, које има значаја за скроз политичку природу митрополитову. Митрополита је одликовало живо, родољубиво осећање за српски прерођај. Што су Руси уговором Кучук-кајнарџиским (1774) и потоњим уговорима с Турском учинили за Влашку и Молдавију; што су, по том, после пада Млетачке Републике, одузевши од Наполеона Јонска Острва године 1800 начинили, од њих републику с руском посадом, која се одржала до 1807, митрополита је Стратимировића изазивало да размишља и о Србима, у толико више што је знао како су се под Екатарином II у Русији носили мишљу и о васпостављењу Грчког Царства у Цариграду. У то време живела је у Будапешти руска велика кнегиња Александра Павловна, удата за угарског палатина Јосифа. Код ње се од 1789 бавио као православни духовник прота Андреј Афанасјевич Самборски [1].

[1]) Тај А. А. Самборски био је најпре свештеник при Руском Посланству у Енглеској. Године 1785 пратио је тадашњег наследника Павла Петровића у

Године 1804 митрополит је Стратимировић овоме руском духовнику предао црквено-словенски писан мемоар о српским пословима. У своме спроводном писму од 14 јуна 1804 цару Александру I прота А. А. Самборски уверава цара да је мемоар што га спроводи заиста дело митрополита Стратимировића, који се није потписао само из политичких обзира. Самборски уверава да је митрополит Стратимировић истинити и ревносни пастир православне вере и да је савршено предан руском цару.

У самом тексту тога знаменитог мемоара, митрополит Стратимировић наводи како је Руско Царство без савезника своје вере и свога језика, каквих савезника имају сва остала царства и државе. Пољска је могла бити тај савезник по народности, али није могла по вери. Ради тога су, налазио је митрополит Стратимировић, руски цареви тежили да у Цариграду васпоставе Царство Грчко или да сами заузму Цариград. Митрополит Стратимировић ниско цени Грке, као људе сујетне, себичне, охоле, неверне Русима и Русији, чега ради иступа како против обновљења Цариградског Царства тако и против руског освојења Цариграда, јер страхује да би се и Руси, као оно некада Римљани, у Цариграду погрчили. По том упућује на српску и на бугарску историју као на доказ како словенско царство не би могло за дуго бити у љубави с Цариградским Царством. Овим путем митрополит Стратимировић иде да би нашао: како Руси себи правог савезника и пријатеља, верна и на свагда поуздана, могу наћи само у Србима, јер — каже он — „нема под небом „народа који би к Русима и владаоцима њиховим имао то„лику љубав као Срби, народ источног православља.“

С том мотивацијом, која је имала за задатак да опомене руског цара да се сети Срба, митрополит Стратимировић предлаже да се од турских области образује држава

путовању по Европи, а по том је био вероучитељ великим књежевима Александру и Константину Павловићима.

васална, под сузеренстом турским, као што су у то време биле Дубровник и Седам Острва (Јонских), а под заштитом Русије. За владаоца новој српској држави Стратимировић предлаже једнога великог кнеза руског. На случај да се руски цар не би могао одлучити да у Србију пошље руског принца, Стратимировић предлаже да се пошље неко од рођака, између немачких протестанатских принчева, јер се за њих може претпоставити да би бар у будућности примили православље [1].

И ако је све ово гола идеологија, она показује шта је мислио и куда је тежио један од најинтелигентнијих и политички најобразованијих саветодаваца и пријатеља устанка, који је био у таквим личним везама и у Аустрији и међу Србима, да је на устанак силно могао утицати. Тога ради је митрополит држао нарочите своје извештаче, да би развијање устанка могао пратити што живље. Митрополит се Стратимировић нарочито старао да одржава што боље личне везе с Ненадовићима и с Карађорђем. Њему су слани редовни извештаји с границе из Земуна, с Кленка (спрам Шапца), из Митровице и с других страна.

---

[1]) За тај се мемоар сазнало веома позно. Неки А. И. Малиновски послао је руски извод из Мемоара у журнал „Русскій Архивъ вып. 1. год. 1868" где је наштампан на стр. 111—120. „Чтенія въ Императ. обществѣ Исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ 1868, Генварь—Мартъ, кн. I." стр. 228 – 236 штампали су потпуну копију оригиналног Стратимировићева текста. То је послао В. И. Ламански као што је казао сам писцу ових врста. Зна се да је Самборски Стратимировићев текст послао руском посланику у Бечу. Пошто је у то време министар иностраних дела цара Александра I био кнез Адам Чарторијски, а митрополит Стратимировић говори у свом мемоару оштро о Пољацима и о језуитима, Чарторијски врати Самборскоме и оригинал и руски извод. Нечији препис сачувао се ипак у Министарству, и по њему је горе поменуто издање. По спроводном писму самоме цару Александру I, које се напред помиње, могућно је да је један егземплар послан непосредно цару, а други посланику и да је само овај други допао у руке кнеза Чарторијског. Г. Розен бележи да није истина да је А. Чарторијски тај план одбио. Пошто је наредио да се препише, он је исти вратио, само да би заварао траг и да би сачувао спољну форму правилности, али се у многоме управљао по томе плану. Ваљало је — осим тога — напомиње Г. Розен, да то предложе Срби из Србије сами, као што је околишним путем и намештено. Тим Г. Розен мење у везу план Стратимировића и прву српску депутацију од 1804 год. у Петрограду. Raumer's Taschenbuch за 1878 год., стр. 18.

И пре и после устанка митрополит је Стратимировић радо примао људе из српских и бугарских земаља под Турцима, разбирајући од њих што га је год могло интересовати. Да је митрополит из тих разговора много којешта и нарочито бележио, сведочи нам чланак Дим. Руварца „Географске белешке о Турској митрополита Стевана Стратимировића из године 1803 и 1804“, штампан у Споменику Српске Краљевске Академије XXXIX. У Гласнику II штампан је и један Мемоар, писан црквено-словенски руком самога митрополита Стратимировића, о боју на Каменици 1809 и о догађајима који су му следовали.

Кад је у Србији од 1807 надвладао руски утицај и створила се права руска странка, која се и према Аустрији понашала с неповерењем, утицај је митрополита Ст. Стратимировића ипак ослабео, а и Аустријанци су сумњали у њега, ма да ни сами томе нису знали правога разлога. По своме високом политичком образовању, онда јединственом у српском народу, митрополит је добро познавао дужности и користи исправнога политичког држања. Међу тим је и сам Стратимировић у позније време био незадовољан како с претераним захтевима устаника тако и с њиховим нередом у управи, с њиховим гложењем и т. д. То се у неколико види из поменутог Мемоара о боју на Каменици и из песме штампане у „Делу“ 1899 (јануарска свеска, стр. 49—56).

На друго место после ових записака и извештаја долазе записи и извештаји граничних аустријских власти о догађајима и о пословима у Србији. У то време пружала се поред Саве и Дунава, с леве им стране, аустријска Војничка Крајина, са засебним уређењем и организацијом. Војничка Крајина није улазила ни у области Угарске (круне св. Стефана) ни у Троједну Краљевину (Хрватску и Славонију), која је и сама припадала круни св. Стефана. Војничка Крајина, уређена војнички и граничарски, и сама је састављена била од Срба и Хрвата. Народ у њој стајао је под особитом војничком владавином, с општом дужношћу

војевања и с извесним повластицама које су му дате у накнаду за то. Главне команде, под непосредним заповестима из Беча, за наше крајеве биле су у Осеку и у Варадину. Митрополит Ст. Стратимировић, седећи у Карловцима био је увек у живим везама са командантом варадинским. С границе су поједине старешине или одређени људи непрестано јављали својим старешинама о ономе што се чинило у Србији. Извештаји су ти разне вредности, према извору из којега се кад црпло и према чиновнику који их је бележио. Вредност бележака увек зависи од схваћања и разумевања онога који бележи. Из тих извештаја, као што рекосмо, врло различитих по аутентичности и обавештености, неко је око 1820 саставио преглед за Oesterreichische Militärische Zeitschrift за годину 1821 (св. 1., 2., 3., 4., 5. и 8.) под натписом „Geschichte der Ereignisse in Serbien in den Jahren 1804—12.“ Опис догађаја започет је од 1804, па је у горе поменутим свескама доведен до 1810. Писац каже да се он, истина, не служи изворима службеним, али су му извори ипак поуздани. Србима је писац у опште симпатичан, Русима пак није нимало. Преглед тај је преведен и штампан у Летопису Матице Српске за 1826 год. (св. I, II, III, IV), за 1827 (св. I и IV) и 1828 (св. I). И ако је вредност ових бележака веома неједнака, у њима је опет зато сачуван многи детаљ, датум, па и догађај који се нигде на другом месту не помиње. Има и бележака из дневнога говора, најмутније садржине, чега ради ове белешке и треба контролисати непрестано, ако се само има начина или извора с друге стране[1]).

У ред ових извора долазе и две књижице штампане још у време устанка, једна на српском, а друга на грчком језику.

[1]) Српски превод је од Ј. Ј. (по свој прилици Јевте Јовановића). Оригинала нисмо могли ни добити, те је по молби нашој, г. др. Тих. Р. Ђорђевић поредио га у Бечу с оригиналом и известио нас. Превод је веран: ретко где је по нешто прескочено. Међу прескоченим стварима најзнатније ће бити план борбе Срба на Шапцу $^{14}/_{26}$ јуна 1806 (која се у Мемоарима проте Матије Ненадовића описује на стр. 177—178).

Прва је земунског књиговесца и књигопродавца Гаврила Ковачевића „Пѣснь о случайномъ возмущеніи въ Сербіи приключившемся и о изображеніи дѣлъ Сербіановъ въ дѣйствіи произведенныхъ.“ Ту је управо версификована хроника о првој години Карађорђева војевања на дахије. Ту своју хронику написао је Ковачевић у јесен 1804 с крајем октобра, после измирења с Бећир-пашом (записан је и дан одласка пашина из Београда). У то време су многи — па и Гавр. Ковачевић — мислили да ће остати оно стање релативне поправке и привременог измирења међу Србима и Турцима у Београдском Пашалуку. Говорећи о казни дахија, Ковачевић пише у предговору старешинама српским: „Ви сте „до сада од нападенија с оружјем вас бранили, а од сада „за ваше благостојаније ваља вам и перо употребити, пак „где је надежда — онамо стрељајте, а у кога је власт, у „онога је и дужност творити и т. д.“ Последње речи без сумње бележе депутацију послану у Русију. Спис Гавр. Ковачевића има такође пуно појединости које се у других не помињу, и како је он писао и штампао у оно исто време, његове су белешке и тврђења од вредности по томе што је био веома близу догађајима и био у стању да разбере што му је требало. Што Ковачевић на крају књижице помиње Стефана Живковића (који је у почетку устанка муницију набављао), показује нам само да је он с њим био у везама и да му је и он могао саопштавати што би му потребно било. А Стефан Живковић је припадао људима који су могли бити веома добро извештени.

Што је Ковачевићева књига много читана и прештампавана и позније, доказ је, да је она одговарала потреби ондашње публике за обавештења о првом устанку и да је сматрана више као историја но као песнички састав. Карактеристично је да је њоме отворио серију својих издања познати први београдски књиговезац и књигопродавац Григорије Возаровић. Он је тај Ковачевићев спис штампао 1832 у Београду у новој државној штампарији као једно од првих

издања својих. По други пут је штампао исту књигу 1844 у Београду после избора сина Карађорђева Александра за кнеза Србије.

Као што је Гавр. Ковачевић писао приликом преокрета у јесен 1804, када се у ширим круговима мислило да ће се одржати тада изведено примирење међу устаницима и Бећир-пашом, тако је приликом преокрета у 1807, онда када се још мислило да ће се одржати Ичков Мир, написао у стихове сложену хроniку о српском устанку други Земунац Трандафил Дука, родом из Костура из Македоније. Дука је био пријатељ Петра Ичка, њему је и посветио своју књигу, а посвету је, у нарочитом поздраву, потписао дана 22 марта 1807 у Земуну. Т. Дукина књига носи натпис *Ἱστορία τῶν Σλαβενο-Σέρβων συντεθεῖσα διὰ στίχων πολιτικῶν χάριν τῶν ὁμογενῶν φιλοϊστόρων* и штампана је у Пешти 1807 на 124 стране. Т. Дука се такође могао за своја обавештења служити изворима прве врсте, и у његовој се књизи може наћи нешто података којих на другом месту нигде нема, нарочито о догађајима од 1806 и о мисијама цариградским. Извештај г. Свет. Николајевића о тој књизи штампан је у Годишњици Н. Чупића, XI.

Анонимно 1815 у Млетцима издана књижица „Сербіе „плачевно паки порабощеніе лѣта 1813, защо и како, у „разговору порабощене матере съ роднымъ еднымъ сыномъ „своимь, коему оставля послѣднее свое завѣщаніе“ припада такође овамо као мемоарска записка једнога од посленика. Књига је 1846 штампана на ново у Липском, а Шафарик је (Geschichte des serbischen Schriftthums, 420) записао како се у Јос. Миловука налазила и некаква нова прерада те књиге. Исти писац је прибележио да је књигу писао Милко Радонић, који је у Србији 1811 постао министром иностраних дела, а по том је 1812 у очи Божића из службе избачен. Он је после пропасти Србије 1813 године отишао у Трст, те је са свим могућно да је поменута књига његово дело. Милко је био родом Рудничанин, а васпитао се у

Аустрији. Књигу му је издао П. Соларић. И ако у књизи нема много стварне садржине, вредило би разабрати да ли се сачувала она прерада за коју помиње П. Ј. Шафарик да је била у Јос. Миловука.

Неписане већ испеване песме Филипа Вишњића, чувеног певача, и осталих. које су нешто позније из певачких уста побележене, долазе у исту ову врсту извора и имају исту вредност као и они. По њима се, често боље но и по чем другом, види како се о неком догађају или о неком политичком поступку у оно време мислило у народу. У том низу извора најзнатнија је славна Вишњићева песма о буни на дахије, коју ваља узети као првокласни извор ове врсте. Главна збирка је тих песама у Вука у књизи IV, где су „пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу", али их има и осим тога по разним другим издањима. Има догађаја којима се спомен сачувао само оваком народном песмом. Примера ради наводимо бој на Лопашу у Драгачеву, трећи дан Тројица 1806, у М. Ђ. Милићевића Кнеж. Србији, стр. 694. Ту је опеван у низу босанских операција против Србије врло знатан напад сарајевске војске против Срба, од Ужица на Драгачево к Чачку. Ту се одликовао прота Милутин Илић из Гуче.

Кад су 1842 из Србије изашли Обреновићи и кад је на кнежевски престо изабран Карађорђев син Александар, почело се, истина, нешто више писати о акцији Карађорђевој, али је жалити што су многи списи добили полемички тон, и што је мирно бележење и истраживање истине грдно помућено тим политичким тоном. Једни су мислили (често из симпатија, још чешће из својих личних рачуна) да је Карађорђу мало оне славе коју је с мачем у руци стекао. него да ту славу треба театарски још китити, смећући с ума да се тиме иста слава више прља но увеличава. Други су (из против-положених својих рачуна или симпатија) исто то чинили за противну династију Обреновића. И као што у нас редовно бива, налазило се труда и трошка за оно што није

требало, а пропуштано је златно време кад се много и много којешта могло још и од живих људи разабрати или покупити. Династичка борба која је од тог времена међу Карађорђевићима и Обреновићима распламтела се до крајности, није нанела штете само Србији и народу српском него и раду на историји, у нас и онако вазда слабом и недовољном.

Главна ствар која је после 1842 извршена, то је штампање архиве проте Матије Ненадовића (1844, у Голубици V). С тим актима чине целину издања Љубомира П. Ненадовића „Прилози за српску историју, I свезка. Земунъ 1858.“ У тој су свесци текстови беседа кнеза Милоша које су на скупштинама народу гдекоје од њега усмено говорене, а гдекоје и у име његово читане. Има их свега девет: прва је од 21 новембра 1824, а последња је од 24 јануара 1830. У другој свесци исте серије, штампаној 1861 у Београду, има неколико писама писаних проти М. Ненадовићу о политичким пословима од 1814 до 1830. Обе су свеске из архиве проте М. Ненадовића. Исте 1861 године штампан је и „Протоколъ писама проте Матіе Ненадовића о ратованю край Дрине 1811, 1812 и 1813.“

У тада новом Српском Ученом Друштву много се говорило о писању историје првог српског устанка, али се толико није радило. Главни посленик био је Исидор Стојановић, професор историје у тадашњем Лицеју. Он је почео саслушавање још живих стараца који су у Карађорђево време ратовали. Саслушања И. Стојановића (у првим књигама Гласника) дала су правац и повод томе раду који је и после продужаван. Штета је што је И. Стојановића рано покосила смрт (12 јуна 1849). Њему имамо захвалити и штампање „Деловодног Протокола Карађорђева, Београд 1848“ [1]) и више других ситнијих аката и записа штампаних у првим Гласницима.

[1]) Отворена је била тим протоколом серија издања под натписом „Извори за нову српску историју“, али се та серија, поради смрти Исидорове, на тој првој књизи и зауставила.

У то време пада и почетак радње М. Ђ. Милићевића, и ако се није одмах у јавности показао. Отишавши 1851 на учитељску службу у Тополу, М. Ђ. Милићевић се ту позна с Карађорђевим буљубашом Петром Јокићем († 24 априла 1852) и опази да његово знање треба побележити. Јокић није на то пристајао, али га је, по предлогу М. Ђ. Милићевића, Српско Учено Друштво замолило да ту услугу науци српској не откаже, и тако је Јокић попустио. У предговору к причању Јокићеву М. Ђ. Милићевић бележи ово: „Само је велика штета што ја онда нисам познавао ни „нове српске историје нити географије Србије, те с тога „нисам ни могао старца више питати, него је он казивао што „се кад сетио и мислио да треба казати. А да сам, којом „срећом, ја онда знао колико је тамних места у новој срп„ској историји, много би јој се већа услуга могла учинити „овим причањем и писањем.“ Овом напоменом много је казано за сва овака распитивања и бележења. А тим је у то време у опште тако мало располагала српска књижевност! Јер, на послетку, у то време је окончало свој живот још неколико посленика српских устанака, несаслушаних и неописаних. Примера ради наводимо војводу Луку Лазаревића, који је тога истог времена свој живот завршио у Шапцу. А какве су прилике нашег књижевног рада у опште види се по томе што причање Петра Јокића, ни тада, ни 1855, државна ценсура није допустила штампати из ситних тесногрудих разлога, те је оно, стављено на хартију 1851—52, угледало света тек у Споменику XIV, године 1891, у време потпуно слободне штампе!

Посао пак започет тада у Тополи, М. Ђ. Милићевић је позније наставио с великом коришћу за познавање новије српске историје. Већ у његовим „Часовима одмора“ (I, Београд 1858) публиковао је он „Поглед у српску прошлост, „заустављен на последњем добу Карађорђеве владе т. ј. од „половине 1812 до септембра 1813 год.“, а по том је, пишући „Кнежевину Србију“ (штампану у Београду 1876) а после „Краљевину Србију“, о новим 1878 Србији придобивеним

окрузима (штампану 1884 у Београду), у облику биографија за отачаство заслужних људи изнео читаву масу биографских и разних других историјских података о посленицима новога времена, тако да је то изашла једна од најзаслужнијих и најкорисницијих бразда његова обилатог и корисног књижевног рада. Позније је М. Ђ. Милићевић из „Кнежевине Србије" и „Краљевине Србије" издвојио овај биографско-историјски материјал у засебно дело „Поменик знаменитих људи у срп„ског народа новијега доба" које је с многим допунама штампано 1888 године у Београду. Године 1901 изашао је „Додатак поменику од 1888", где има неких допуна и за оне који су радили на ослобођењу. М. Ђ. Милићевићу је главна заслуга што је добро познавао тај чисто народни нараштај, као што он у опште добро познаје свој народ. Може се само зажалити што ради научне употребе и контроле нису податцима његовим свуда побележени извори и што није, каквим год начином, означио шта је бележио из свога властитог сазнања а шта је вадио из књижевних, раније познатих или непознатих извора. Нешто бележака у том правцу има, али су оне недовољне, пошто је историку сваки час потребно да тачно зна извор свакога сазнања, те да би могао поуздано измерити колико се на њ може ослонити. Накнада је зато што је М. Ђ. Милићевић сам понајвише добро мерио и што је мање поузданом и сам веру нерадо поклањао.

Рад, започет публикацијом архива проте Матије Ненадовића (Голубица V) настављен је после у Српском Ученом Друштву и у Српској Краљевској Академији. У „Гласницима", све до последњега, налази се разне грађе, бележака или докумената за нову српску историју. Од кад је почео излазити Споменик Српске Краљевске Академије, штампано је не мало података и споменика, пошто је Академија одмах штампала што би јој ко послао. У Српском Ученом Друштву се више збирало но штампало. Ту су родољуби годинама слали разне документе из времена устанака. Као што је горе напоменуто, ту је смештен и део архиве митрополита Ст. Стра-

тимировића. Кад је писац ових врста био у Српском Ученом Друштву секретар (1867—1873) састарао се те су сва та писма, чувана дотле на гомили онако како су Ученом Друштву слата, понамештана свако у свој завој, обележена годином, месечним даном и кратком садржином, нумерисана и у протокол заведена. То је урадио г. Милован Ђ. Глишић. Том грађом служили су се после историјски писци, и М. Ђ. Милићевић и Б. Калаи, а у последње време и други. Време би било да свој тај архив Академија штампа. У последње време основан је и Државни Архив, који ће имати да прикупи све што се тиче постања Србије из самих државних архива. Архиви првога устанка у опште су веома растурени, испропадали и по свету разнесени. Најтеже је за време 1804—1807. С почетком 1807 настаје веза српска с Русима. Тога ради за догађаје од 1807 унапред руски архиви дају обилату грађу. У њима су и многи српски документи.

Први који је руске архиве проучио и употребио, био је заслужни руски историк Н. Ф. Дубровин, садашњи главни секретар Царске Руске Академије. Он је из те студије наштампао две расправе. Једно је „Сербскій вопросъ въ царствованіе императора Александра I“ штампан у Руском Вјеснику (месечном часопису московском) године 1863, томъ XLVI, стр. 88 — 167, по том 525 — 570. Ту су у тексту и у прилозима штампани у целини или у изводима неколики документи и извештаји. У „Военномъ Сборнику“ за 1864—65 исти је писац штампао читав низ студија о руско-турској војни 1806—1812, рађених такође по грађи руских архива, у којима се често у читавим главама још опширније говори о пословима српским. Штета је што су те студије, доведене до лета 1810 године, остале недовршене. Узрок је, како је писцу сам Н. Дубровин говорио, што је сабрана из архива грађа пропала приликом једног пожара у логору у Красном Селу, и писац се није могао више одлучити да је на ново сабира. И у томе послу писац је први показао како треба употребљавати архивну грађу у

новој историји. Посао Н. Дубровина је драгоцен прилог за изучавање првога српског устанка. Писац је радио са широким погледима и високим схватањем. Он се често заустаља те послове балканске доводи у везу с ондашњим европским догађајима, еда би их изложио у њиховом стварном значају. За чудо је како у српској књижевности посао Н. Дубровина није оцењен како треба. М. Медаковић је већи део превео у књизи „Устанак Србски од 1806—1810 године. У Новом Саду 1866“, где су у целини преведени они одсеци Дубровинове студије који говоре о српским пословима. Али то је пок. М. Медаковић урадио по своме некњижевном начину, испреплетавши своје рефлексије с текстом пишчевим, без означења шта је текст његов, шта ли превод с рускога. Л. А. Баталака је, опет, по своме веома тенденциозном гледишту, многе стране свога пространог списа посветио полемици не толико с Н. Дубровином самим колико с цитатима из извештаја К. К. Родофиникина и другим ситницама, ма да је Дубровин писао с једином тенденцијом да догађаје изнесе верно и да личности схвати онако како се по делима својим показују. Н. Дубровин је први почео износити на свет архивно руско благо за познавање нове српске историје. И у овој је студији, што у тексту што у прилозима, изнесено много занимљивих текстова руских извештаја и других писама, сачуваних у војним архивима руским.

Други руски писац Н. А. Попов, професор Московског Универзитета, који је писао неколико година после Н. Дубровина, изнео је дело о новој српској историји, писано поглавито по изворима српским а с гледиштем са свим различитим. Н. А. Попов је рад био да у ослобођењу Србије изнесе што јасније на видик учешће и утицај Русије. Главни су му задатак, при том, позније борбе нове српске Кнежевине. Натпис је дела „Россія и Сербія. Историческій очеркъ „русскаго покровительства Сербіи съ 1806 по 1856 годъ. Москва 1869, I и II“. Дело је 1870 године преведено на српски и штампано под натписом „Србија и Русија од Ко-

чине Крајине до св. Андрејевске Скупштине". Наставак и свршетак томе делу је још „Србија после париског мира", штампана у српском преводу у Београду 1872. Ту се говори о Свето-Андрејској Скупштини. Прве одсеке, који би се нас више тицали, Н. А. Попов је прешао без веће самосталне студије, понајвише по изворима тада познатим. Дуже се задржао на одсецима у којима излаже борбу утицаја руског и утицаја западних сила око питања српског и прекретање српских политичара к једном или другом утицају. Осим тенденције, која по нашем мишљењу није довољно оправдана, писац се није одликовао ни груповањем чињеница, ни јасношћу излагања. Књига му је у главноме веома непрегледна. И ако је тадашња српска књижевност о томе периоду добро исцрпена (писац се тога ради бавио 1864 дуже времена у Србији), осећа се недостатак самосталних архивних студија, које су писцу биле са свим под руком. Може бити да је највећа заслуга књиге што је на то обратила нажњу и изазвала работе В. Богишића по архивима руским.

Јер кад се Н. А. Попов обратио Царској Руској Академији за Уваровску награду, Академија повери оцену његова дела своме члану В. Богишићу. В. Богишић, опет, затражи одмах допуштење да може испитати руске архиве по пословима српским, што му се, разуме се, и одобри. Тако В. Богишић започне опширна истраживања, и у „Разбору сочиненія Н. А. Попова" (Ст. Петербургъ 1872) изнесе избор врло запимљивих и значајних докумената из петроградског архива. У „Отаџбини" за 1892 В. Богишић је уз извештај др. Владана Ђорђевића о тој радњи његовој изнео другу једну збирчицу докумената из руских архива о пословима српским, као углед из опширних његових исписа, који су у осталом, још нештампани. Време би било да и тај труд угледа света. Осим архива петроградских, у којима су махом акти војничких власти, знатнији су чисто политички извештаји архива Министарства Иностраних Дела у Москви. Г. Ульановски штампао је 1901 године врло знатне и заним

љиве исписе из московског архива о Букурешком Уговору у 1812 години, где за српског историка има лепе жетве. Посао је тај штампан у четвртој књизи „Чтенія въ Императ. Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ“ за год. 1901 под натписом „Матеріалы къ исторіи восточнаго вопроса въ 1811—1813 год.“ По једном чланку д-ра М. Гавриловића у Српском Књижевним Гласнику о Ичковом Миру (Српски Књижевни Гласник Мај 1903 и д.) види се да се и он бави исписивањем грађе из тога архива. Кад још узмемо на ум многобројне податке које је из руских војних архива објавио о српским пословима или бојевима ђенерал К. А. Петров у делу „Войны Россіи съ Турціей 1806—1812. Ст. Петербургъ 1885“ и кад поменемо једну од последњих публикација М. Медаковића под натписом „Први Србски устанак и нѣгов жалосни „свршетак. По архивним петроградским документима. У Но„вом Саду, 1893“, бићемо готови са свима досадашњим публикацијама градива, сачуваног у руским архивима. Посао је К. А. Петрова чисто војнички; посао пак М. Медаковића носи недостатке свих осталих његових послова. Зло је нарочито што је архивно градиво испреплетано с његовим размишљањем, али се до праве публикације историк по невољи мора служити градивом које му се на расположење ставља.

Архивни су податци са свим слични осталима по томе какав је извор служио извештачу и колико је извештач био у стању да разуме и представи оно што је чуо. Изузимају се од ове оцене само документи. Много пута архивни извор саопштава само пронесен глас о дотичном догађају или удаљене одјеке неке акције, и мало се разликује од обичних новинарских записака по чувењу. Саопштава се све по дужности тачно кад се тачно дознати може, а нетачно и по чувењу када другојачије није могуће докучити, јер је свагда дужност оно што се догађа јавити онако како се може.

Много опширније биће белешке аустријске, по томе што је Аустријанцима наручније било добављати извештаје.

Али је и вредност ових бележака још различнија. Много се штошта намерно крило од Аустријанаца. По публикацијама А. Бера, Фр. Кронеса, Демелића[1]) и по ономе што је, још 1821, објављено у Oesterreichische Militärische Zeitschrift (Летопис 1826 до 1828) види се какве грађе има у аустријским архивима. Она ће, кад буде у потпуности позната, много помоћи да се још боље расветле догађаји нашега првог устанка. Неки извештаји аустријских граничних власти саопштавани су митрополиту Ст. Стратимировићу, или их је он добављао за своју потребу, јер су с његовим хартијама предани Српском Ученом Друштву у Београду.

Још има бележака из француских архива. На њих су најпре обратили пажњу француски дипломат О. Боп и И. Павловић, који је у Гласнику 51 штампао писмо којим се Карађорђе обратио Наполеону. О. Боп се нарочито заинтересовао мисијом Рада Вучинића код првога францускога цара и његове владе у годинама 1809—1813. Извештаје и документе о тој мисији штампао је О. Боп у Отаџбини књига XIX и XX и засебице. Много је знатнији мали спис О. Бопа о мисији Меријажа, францускога агента у Видину, који је написао читав, до сад нештампан, спис о Пасваноглу (међу преписима д-ра М. Гавриловића). У томе спису о мисији Меријажевој саопштавају се многи знатни податци о кретању догађаја на доњем Дунаву и на Тимоку, податци у толико знатнији што се о свима тим догађајима врло мало налази у нашим изворима[2]). Позније је И. Павловић објавио још целу књигу (С. К. А. Споменик II) извештаја из француских архива. Румунска Академија, старајући се за румунску историју, обратила је пажњу на француске архиве, и издала је више књига извештаја, исписа и мемоара, за које

[1]) Adolf Beer, die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774. Prag 1883, — Dr. Fr. von Krones, Josef Freiherr von Simbschen und die Stellung Oesterreichs zur serbischen Frage (1807—1810), Wien 1890; — Fedor von Demelitsch, Metternich und seine auswärtige Politik. I. Stuttgart 1898.

[2]) La mission de l'adjutant-commandant Mériage à Widin (1807 — 1809) par Auguste Boppe. Paris 1886.

се нашло да се тичу Румуније. Пошто је у том времену историја Румуније веома испреплетана с историјом Србије, има у тим списима не мало занимљиве грађе и за историју Србије. Особито је занимљив историјски мемоар о ратовању руско-турском 1806—1812 Француза Ланжерона, једнога од руских ђенерала те војне. У том се мемоару често говори и о пословима српским. И Српској Краљевској Академији поднео је збирку исписа из француских архива др. Мих. Гавриловић, и писац их је ових врста прегледао и предложио да се штампају. Чује се да се до сад нису штампали ради неких неисправности др. М. Гавриловића спрам архивских власти. У тим је исписима и мемоар Меријажев о Пасван-оглу. Све једно на друго узимљући француски извештаји остају далеко иза онога што се може наћи и у руским и у аустријским архивима. Од значења је што се у њима често може наћи исказано турско гледиште на послове српске, или турски и у опште антинационални и антируски варијанат оцена, пошто су Французи понајвише држали страну Турске у томе времену. За историка је од несумњивог значаја да позна свеколике версије о пословима и о питањима, да би могао сазнати догађаје у истинитој боји њиховој.

Време кнез-Милошево је срећније и у погледу сачуване грађе. Србија после 1815 није више горела нити је растурана, и много се којешта боље сачувало. Али с издавачима није ни то време срећније. Масу писама из породичног архива Обреновића штампали су Вукашин Ј. Петровић и др. Ник. Ј. Петровић.[1]) Рђава је страна ове књиге што су писма испретурана по неким историјским категоријама и испреплетана с историјским објашњењима издавалаца. Иста оцена припада и „Финансијама и установама Краљевине Србије“ Мих. Петровића, који као да је радио угледајући

[1]) Грађа за историју Краљевине Србије. Време прве владе кнеза Милоша Обреновића. Приредили Вукашин Ј. Петровић и др. Ник. Ј. Петровић. I. Београд 1882. II. Београд 1884.

се у свему на браћу Петровиће. Ми се њиховим издањима служимо што другојачије не можемо, али жалимо што историјски списи њихових збирака нису издати како би требало. Ваљало би да се упамти да скупљач грађе и историк није једно исто. Нарочито је неподесно мешати у једном истом послу и купљење грађе и писање историје. Објављивање грађе треба да је посао са свим засебан од писања историје и да се врши по прописима који се диктују потребама науке и критиком извора. Свима захтевима (често врло пипавим и педантним) историка ваља да да обавештења зборник грађе. Скупљач грађе и конструктор историје ретко се, у осталом, и састају у једном истом лицу. То треба да имају на уму и скупљачи грађе и историци.

На послетку можемо, пре закључка, прићи још ка два три списа у којима је покушавано конструисање нове историје српске у целини.

На првом је месту спис Италијанца д-ра Барт. Куниберта Essai historique sur les revolutions et l'indépendance de la Serbie 1804 jusque à 1850. Leipzig F. A. Brockhaus 1855. У том је делу и историја и мемоар и полемика. Б. Куниберт је био лични лекар кнеза Милоша од 1826—1839, и бавио се и око 1850 у Бечу код њега. Изгледа да је и то дело изазвано делом Сипријана Роберта Les Slaves en Turquie у ком се у једној глави полемички претреса „Историја кнеза Милоша". Полемички мемоар Јакова Живановића са Сипријаном Робертом, штампан је у Београду 1890 у Споменику VI Српске Краљевске Академије. Дело Куниберτово, у коме највише података има за време кнеза Милоша, превео је на српски г. др. Миленко Веснић (Д-ра Бартол. Куниберта: Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића. 1804—1850. Београд, 1901). Бавећи се у Италији др. Миленко Веснић покупио је и занимљиве податке о биографији овога за Србију заслужнога Италијанца и штампао их на италијанском језику у часопису Nuova Antologia од фебруара 1903 под натписом Un Italiano statista in Serbia.

Да је мало обилатија стварном садржином и кад би јој се боље знали извори, могла би као извор с турске стране послужити Рашид-бејева „Историја чудноватих догађаја у Београду и Србији“ коју је на турском језику 1874 г. штампао у Цариграду. При свим својим недостатцима, она даје турску версију многих догађаја српскога ослобођења. Српски превод израдио је Д. С. Чохаџић, а штампан је у Споменику С. К. А. XXIII.

Антагониста Вука Ст. Караџића др. Јован Хаџић, пресавши у Србију ради писања закона у години 1837, уђе у познанство с тада још живим поглавицама српским из времена устанка и с људима који су се интересовали за догађаје што су створили Србију. На крају прве десетине година, проведене у потпуном уживању скупим трудом стечене слободе (1830—1840), силно се уздигао интерес за све тегобе и неприлике којима се та слобода започела. Ј. Хаџић се много дружио с протом Матијом Ненадовићем, с војводом Луком Лазаревићем, са Симићима, с Лазаром Арсенијевићем и другима[1]. Неупутности личне владавине кнеза Милоша почеле су биле одбијати људе од првога признатог владаоца нове Србије. Слава јунаштва Карађорђева почела се већ издизати изнад осталих његових сурадника. Ј. Хаџић почне прикупљати документе и интересовати се историјом ослобођења државе којој је био позван да законе пише. Тада је написао *Бој на Мишару* у Голубици III, а по том *Ратовање Срба са Турцима Бошњацима од конца године 1805 до Августа 1806* у Голубици V; *Живот Карађорђа*, Београд 1846 (обична биографија, штампана уз Историју Давидовићеву, и засебно). Како је друговао с Подринцима, то су подринске борбе и заузеле први његов интерес. Антагонизам ради језика и правописа према

[1]) У делу „Устанак Српскій подъ Црнымъ Ђорђемъ“, Јов. Хаџић сам помиње као људе који су му податке за новију српску историју саопштавали осим горе поменутих још и Петра Јокића, Јаничија Ђурића, Милутина Петровића Еру (брата Хајдук-Вељкова), Ђуру Милутиновића Црногорца.

Вуку Ст. Караџићу избио је и у овим пословима и избио је на један исти начин, зарад једних истих основних начела. У језику и правопису Вук Ст. Караџић није хтео ништа да улепшава него да верно сведе у правила оно што је у народу; у историјским пословима Вук се старао да верно побележи оно што је било и да оцрта људе онакве какви су се показивали. Њему су и јунаци људи с обичним недостатцима и слабостима времена свога. Јован Хаџић се старао у језику да му да нешто господствено и од опште народнога различито, а у историји је исто тако тражио јуначко, схватајући јунаке као полу-богове. Њему јунаци или не могу имати ни мана ни недостатака, ни слабости свога времена и рода, или он мисли да о томе не треба говорити у историји. С тога гледишта Вуково приповедање често изгледа хладно, према свакоме равнодушно, и као немарно. И не узима се на ум да је Вук према свакоме једнак. Ј. Хаџић, међу тим, пише с топлотом о Карађорђу, али оставља у сенци Милоша, и у питањима која се тичу Карађорђа свагда држи њему страну, тако да историјска истина остаје у назатку. Материјал који је Јован Хаџић прикупио био би драгоцен и без његове обраде, али како се он 1846 опет вратио у Нови Сад, у мађарској буни 1849 посада из Варадина спали бомбардањем Нови Сад, и материјал се Хаџићев растури по вароши или изгори. Штета је велика што је тако било, јер су Ј. Хаџићу, као цењеном ученом господину, многи поверавали своје збирке хартија или своја казивања. „Могу заиста казати, говори Ј. Хаџић у „предговору к своме делу о устанку српском, да се нигде „у српском свету на једној гомили није налазило толико „материјала за новију српску историју колико код мене. Ту „је било ретких оригинала, множина писама онога времена, „између којих и писма генерала рускога Барклаја де Толи „оригинална, из Лајпсиског логора Карађорђу писана; било „је копија, извода, бележака, записника на стотине табака". Позније Ј. Хаџић је покушао да напише прве три године

војевања Карађорђева. То је књига „*Устанакъ Српскій подъ „Црнимъ Ђорђемъ прве три године ратованя*“, штампана 1862 у Новом Саду. Поред свеколике славе Хаџићеве, ни тај, ни остали послови његови не носе тип класичности за којим је он толико тежио. Књига *Устанак* је одвише кратка за потпуно историјско изложење. Ни Ј. Хаџић није мислио да ваља обележити откуда он што зна или откуда је што узео. Славу Тацита Ј. Хаџић није могао постићи, јер стил његов нема латинске класичне прецизности ни по језику ни по мислима, а ни предмет још није био толико изучен да би му се могла дати коначна стилистичка обрада. Права историја се може писати истом позније. С тога савремени или први нараштаји после великих дела или епоха требало би да се само старају како да се не погубе документи и потребна грађа и да се побележи све што треба. А историја ће се позније лако по томе написати. Ни Ј. Хаџић ни Вук Ст. Караџић нису опазили да су главни бојеви за слободу Србије били у долини моравској и на источним границама, што је и по самом земљишту природно, јер је туда пут из Цариграда у Београд. Али пошто су се и Ј. Хаџић и Вук Ст. Караџић више кретали међу људима са запада Србије, то су у свима својим записцима мало шта записивали о борбама на истоку Србије. Те су борбе, особито у прве три године, и до дана данашњег остале под сенком и недовољно познате, ма да су по свима последицама много знатније од онога што се чинило са Бошњацима. Да су на то обратили потребну пажњу, и Вук Ст. Караџић и Јов. Хаџић су могли ту празнину попунити.

Пријатељ Ј. Хаџића, Лазар Арсенијевић, Баталака, држао се истих мисли које је неговао Ј. Хаџић. Баталака је као младић живео још међу војводама и емигрантима српским у Бесарабији. Он је тамо био под истим утисцима који су у Симе Милутиновића створили његову *Сербианку*. Али ни Баталака нигде не бележи да је тада, из многобројних разговора и препирака међу посленицима прво-

устанка што бележио. Дани су се проводили у тим разговорима, али се, по српском обичају, мислило или да се то неће никад заборавити, или да ће то већ записати и сложити неко други. Истом позније, при крају живота и каријере, када је 1858 породица Карађорђева уклоњена с престола, да би се вратили Обреновићи, Баталака се одлучи да напише *Историју Српског Устанка*. Јов. Хаџић сам признаје да је повратак Обреновића 1858 год. у Србију и њему био повод да пише *Устанак сриски*, и ако му је за девет година (1837—1846) у Србији скупљена грађа пропала о новосадском бомбардању 1849. Л. А. Баталака је био страстан приврженик Карађорђа против свих и свакога. Држао је да су од прилике такви исти противници Карађорђа били руски дипломатски агенат К. К. Родофиникин и митрополит Леонтије. С њима је удружена сва остала гомила људи која је радила у правцу Карађорђу противном. У одушевљеној привржености Баталаке к свом идолу све је било добро што је излазило од њега или од његових људи; све зло (мање више) што су радили његови противници. У оно време кад је Баталака израђивао или завршивао своју историју[1]), изашле су студије Н. Дубровина у „Военномъ Сборнику", о којима смо горе на свом месту говорили. Поједини цитати из Родофиникинових извештаја, које је Н. Дубровин наводно, дали су повод огорченој полемици, која се често многим листовима изливала у Баталаке. Највећи поверник Баталакин, покојни Н. Крстић, човек који је то поверење заслуживао у потпуној мери, препоручивао је врло тачно „да „је главно да се испричају догађаји како су се збили и да се „покажу извори из којих је поцрпено знање о догађајима „који се описују. Он је тврдио да је за историју важно да „се зна шта се у истини збило и зашто се збило, а умовање „о ономе што се збило да ваља оставити потоњем нараштају[2])."

[1]) Штета је што није публикована никаква белешка о постању и о замисли тога дела. Н. Крстић је забележио да је постало међу 1858—1864. Полемика с Дубровином помакла би нас и до 1866.

[2]) Историја српског устанка Л. А. Баталаке стр. VII.

Међу тим ствар је остала онако како ју је Л. А. Баталака написао, и он није могао поправљати свога дела ни плана му. Мимо сву полемику и непотпуно употребљавање тада познатих извора, Историја Баталакина опет највише данас нама вреди по ономе што је он из свога памћења на хартију ставио. Да је тога још више, да је свуда јасно казано и од кога се што зна, више би вредности имала и историја му, јер задатка, онога истога којим се и Ј. Хаџић носио, да он напише класичну историју српског устанка, Л. А. Баталака није ни из далека постигао. За тај задатак нити је он сам имао потребне спреме, нити му је материјал био довољан. Превелика оданост Карађорђу томе не само није помагала него је управо сметала.

У истом смислу, само још с већим идолопоклонством за Карађорђа, писана је и књига К. Н. Ненадовића „Живот и дела великог Ђорђа Петровића, Кара-Ђорђа, врховног вождa, ослободиоца и владара Србије“, штампана у Бечу 1883—1884 у 2. књиге. Покрај наведене, потпуно неисторичке тенденције, књига је рађена са свим некритично, без икакве књижевне спреме, тако да је тешко употребити из ње по неки нов податак, који би се овде онде нашао. Превелика оданост Карађорђу и крајња неспремност писчева у овом је делу са свим промашила мету, место да се толиким трудом и трошком створи дело којим би се увеличало знање о времену Карађорђеву. Сви велики људи имају своју легенду, и Карађорђу је овде један рођак почео ту легенду плести. Али се историја не задовољава легендама и налази да је највећа слава она која је стварна, а то је само она која узноси што се заиста догодило онако како се у истини збило. С тога и ми морамо преко свеколиког ентузијазма К. Н. Ненадовића просто прећи на дневни ред, пошто је слава Карађорђева толика да јој нису од потребе никакве легенде.

Мања дела, у којима се по неки одломак грађе овде онде пружа, или у којима се по другима (понајвише по онима што су напред поменути) што прича, нећемо овде

ни помињати. Задатак наш у опште није био: да саставимо потпуну библиографију списа који чине изворе за историју устанка, него да те изворе крупним потезима прегледамо, објаснимо и оценимо.

Да би се потпуно сабрали сви извори и тиме створила могућност да се склопи потпуна историја васкрса државе српске, требало би. по нашем мишљењу:

а) Издати што пре оно што још има оригиналне нештампане архивске грађе, аката, докумената и извештаја који се тичу првога и другог устанка, узевши у једно као време постања садашње Србије епоху од времена Свиштовског па до извршења Једренског Мира (1791—1830).

б) Издати све што има преписано у д-ра В. Богишића и дра М. Гавриловића, или у кога другога, из руских архива.

в) Издати што има преписано из француских архива у дра М. Гавриловића.

г) Састарати се да се тако исто исцрпу аустријски, пруски, енглески архиви (по извештајима граничним, консулским, цариградским и осталим, у којима може бити грађе) и да се прибрана грађа наштампа.

д) Удесити да се све наштампа по једном начину и с одређеним планом, с тим да се изради и регистар који би обухватио и до сад штампан материјал, где био да био.

II.

Кад приступамо к самом почетку српског устанка, ваља нам се зауставитити пред неколико теоријских питања, по којима се има да разматра тај велики историјски покрет и по којима се има да изнађе како се он у самој ствари подигао. Историја није роман, да би се у њој цртало оно што би било лепше или згодније, него наука, у којој ваља изнети како се у истини покрет или догађај заметнуо или подигао.

А питати би се могло: да ли се, на прилику, устанак кренуо по напред смишљеном и комбинованом плану, или је више био створ тренутка и притиска догађаја; — да ли је устанак одмах у почетку обухватао оно што се из њега догађајима позније развило, или је потоњи његов опсег (васкрс државе српске) створен понајлак, мало по мало, притиском догађаја и приласком или утицајем људи са ширим идејама или образованошћу? Један или други начин били би могућни. Оба начина зависе од времена, од прилике, од природе и начина мишљења људи који су покрету правац давали, од интереса њихових и од потреба које су их на акцију кретале. Историји је, ипак, задатак да изведе на чисто како је управо било, да се не би ни у томе имало послани с каквом измишљотином.

Ваља одмах напоменути да се сувремено схватање акције ослобођења с потпуним планом унапред смишљеним, који је само поводом сече кнезова узет у извршење, нигде у првим изворима у том облику не представља. Такво схватање

на његово место постављен Хаџи-Мустафа-паша, београдски надзорник грађевина (бина-емин), и по томе послу познат са српским кнезовима. Мустафа-паша настави Бећир-пашом започету борбу с јањичарима, и енергично, поглавито се наслоњајући на српске кнезове, продужи унутрашњу политику Бећир-пашину у пашалуку. Али кад Порта не могне савладати Пасван-огла, него се с њим стане по невољи мирити путем концесија, ослаби се одмах и положај Мустафа-паше у Београду. Уздајући се сувише у свој добар положај у пашалуку, он пристане да се јањичари врате. Али се у томе превари. Јањичари се у почетку притаје, ну по том опет покажу зубе, чим су се прилике за њих повољно обрнуле, и најпосле 15-ог декембра 1801, Мустафа-пашу убију, заузму са свим Београдски Пашалук и разделе га међу своје четири старешине, понамештавши се и по селима као побеснели вуци.

Тако се Београдски Пашалук после десетогодишње борбе, отворене или притајене, опет врати у стање у ком је био пре последњег аустријско-турског рата, противно како расположењима Порте тако и Аустрије, којој су тада сви интереси налагали на јужној граници апсолутни мир. Српске старешине, које су се још од 1789 за време војне аустријске, и касније у том десетогодишњем времену благе полу-автономне турске управе, навикле на добар, готово слободан, за тековину веома погодан живот, биле су томе противније него ико, а противни су томе били и спахије и остали староседеоци Турци у Србији готово као и Срби, јер су и они у имањима и правима својим патили од јањичара. Врста автономије коју су Срби уживали оснажила се и умножила Хаџи-Мустафа-пашиним уређењем народне војске, а антагонизам међу Србима и јањичарима умножио се ратовањем српске војске с јањичарима Пасван-огловим, који су у један мах покушавали да оружаном руком из Београдског Пашалука истисну редовну султанску па да наместе своју самовољничку и насилничку власт.

ције против дахија. У мемоару се излаже како је мутња, из које је најпосле букнуо српски устанак, постала из настојавања Порте да за љубав поузданијега и чвршћега мира с Аустријом (с којом је мир утврђен у Свиштову 1 августа 1791) отме погранични Београдски Пашалук од самовоље јањичарске и да га остави са самим спахијама и редовним султанским властима. Кад је то Бећир-паша у 1792 извршио, он установи у Београдском Пашалуку, по старим обичајима, као неку полу-автономну, окружну или кнежинску самоуправу хришћанских становника под врховном везирском влашћу[1]). Султан и Порта, намерни да уведу реформовану и по европски дисциплиновану војску наместо самовољних јањичара, који су се од некадашњих војника претворили у пусте самовољнике и отмичаре, чинили су овај покушај не само да би ту на граници аустријској обезбедили мир него и да би сузбили јањичаре, који су се још пре рата 1788-89 били од некуд (може бити због многобројнијег хришћанског насељења у том пашалуку) у Србији умножили, распустили и осилили.

У самој намери основног реформовања турске војске по европским обрасцима, које је смишљено одмах после закључења мира с Аустријом и Русијом (1791—2), одлучено је и уништење јањичарске војске. Али свеколике те тежње и намере Портине силно узбуне јањичаре саме. Пасван-оглу, њихов старешина у Видинском Пашалуку, стави се на чело покрета, напереног против тих реформа, и изазове читав рат са султаном и његовим средишњим властима. Положај у Србији такође се отежа и заплете. Следбеник Бећир-пашин Шашит-паша 1794 поколеба се и покаже знаке да ће на ново прекренути к јањичарима, али буде одмах смењен и

[1]) Мемоар зове Бећир-пашу Ебу-Бећир-пашом. И он износи причу коју читамо у Вука да је Бећир-паша јањичарскога старешину од пре 1788 у Србији, Дели-Ахмета, погубио пре но што је ушао у Србију и да је тим објавио забрану јањичарима да се на ново насељавају у Србији. Као разлог, што у Вука нема, мемоар наводи некакво правило из Корана: да се мусломан лишава сваког права на земљу коју би једанпут у рату изгубио.

на његово место постављен Хаџи-Мустафа-паша, београдски надзорник грађевина (бина-емин), и по томе послу познат са српским кнезовима. Мустафа-паша настави Бећир-пашом започету борбу с јањичарима, и енергично, поглавито се наслоњајући на српске кнезове, продужи унутрашњу политику Бећир-пашину у пашалуку. Али кад Порта не могне савладати Пасван-огла, него се с њим стане по невољи мирити путем концесија, ослаби се одмах и положај Мустафа-паше у Београду. Уздајући се сувише у свој добар положај у пашалуку, он пристане да се јањичари врате. Али се у томе превари. Јањичари се у почетку притаје, ну по том опет покажу зубе, чим су се прилике за њих повољно обрнуле, и најпосле 15-ог декембра 1801, Мустафа-пашу убију, заузму са свим Београдски Пашалук и разделе га међу своје четири старешине, понамештавши се и по селима као побеснели вуци.

Тако се Београдски Пашалук после десетогодишње борбе, отворене или притајене, опет врати у стање у ком је био пре последњег аустријско-турског рата, противно како расположењима Порте тако и Аустрије, којој су тада сви интереси налагали на јужној граници апсолутни мир. Српске старешине, које су се још од 1789 за време војне аустријске, и касније у том десетогодишњем времену благе полу-автономне турске управе, навикле на добар, готово слободан, за тековину веома погодан живот, биле су томе противније него ико, а противни су томе били и спахије и остали староседеоци Турци у Србији готово као и Срби, јер су и они у имањима и правима својим патили од јањичара. Врста автономије коју су Срби уживали оснажила се и умножила Хаџи-Мустафа-пашиним уређењем народне војске, а антагонизам међу Србима и јањичарима умножио се ратовањем српске војске с јањичарима Пасван-огловим, који су у један мах покушавали да оружаном руком из Београдског Пашалука истисну редовну султанску па да наместе своју самовољничку и насилничку власт.

Порта, међу тим, колико је и била незадовољна са стањем ствари у Београдском Пашалуку, није могла ништа предузимати против јањичарских отмичара. Она је, напротив, ћутке примила свршене ствари, не тражећи ни да казни убице Хаџи-Мустафа-пашине, задовољивши се с објашњењима која су јој дата, и поставивши наместо Хаџи-Мустафа-паше другога пашу, човека стара и без воље, с којим су се дахије могле титрати како су хтеле. Међу тим се свуда веома добро знало да је то Порта учинила само што није могла ништа друго чинити и да би она радо видела да каква год домаћа сила измени стање ствари у Београдском Пашалуку према староме положају утврђеном 1792 после изласка аустријске војске. Али као и у свима другим пословима где није у питању мусломанска традиција, Порта је у свима овим новим реформним пословима била још лабава и колебљива, и извесно неповерење, основано на старом општем антагонизму против хришћана, провлачило се међу људима који су се прихватили новог стања ствари и који су имали да се боре с оним што је од старине, од освојења, остало.

При свем том се свуда знало да су дахијској насилној управи противни и Порта и Аустрија и тако звани *добри* (или царски) Турци. Ови последњи из Београдског Пашалука смисле сами да са Србима заједно бране своја права колико се може и да васпоставе бољи нови ред који се у самој ствари тако рећи сам оборио с установљењем јањичарске управе. Мало по мало за овај се покрет знало свуда. За њ је радио Хаџи-Мустафа-пашин син Дервиш-бег; за њ су радили Хасан-ага, Мехмед-ага Коњалија, Дели-Ахмет и друге спахије или Мустафа-пашини чиновници, од којих неки нису ни остали у пашалуку него су се иселили у Аустрију. Девиза је устанка била: да се истерају дахије и јањичари и да се поврати стање што је било под Хаџи-Мустафа-пашом, пре 15-ог децембра 1801 године.

У томе стању Срби су гледали своју кнежанску автономију, ослобођење од самовољних насилника и миран закон-

ски поредак[1]); добри или царски Турци су видели ослобођење од самовољних насилника, мир на граници и са Србима, и потпуно уживање својих старинских спахијских права. Спахије Београдскога Пашалука ставиле су се на чело покрету. Нишки Хафис-паша, новопазарски паша, зворнички наследни спахија Мехмед-бег Видајић, држећи у реду своје властите наследне области, па и сами ужички Турци, међу којима у први мах није било отмичара, страховали су с разлогом да јањичарско самовољство, ако се утврди у Београдском Пашалуку, не пређе и у њихове области, и с тога су потпомагали и симпатично расположени били спрам овога покрета против београдских дахија.

Први покрет је и почео од спахија још 1802, али је прерано букнуо у Пожаревцу; дахије су га угушиле, и тако је на томе остало[2]). Још док је био у животу Хаџи-Мустафа-паша и кад је видео да му животу опасност прети, његови су пријатељи (међу којима је био и Петар Ичко) смишљали да организују хајдучке чете српске и да их једнога дана

[1]) Народни песник је ставио у уста Фочићу Мехмед-аги слику кнеза Илије Бирчанина, у којој се лепо виде ондашњи српски захтеви:

Он буздован о уикашу носи,
А бркове под калпаком држи,
Он Турчину не да у кнежину.
Кад Турчина у кнежини нађе,
Топузом му ребра испребија,
А кад Турчин стане умирати,
А он виче на своје хајдуке:
„Море, слуге, тамо пашче бац'те,
„Ће му гавран кости наћи неће!“

[2]) Вук Ст. Караџић говори: „Неки од ових бјегунаца и прођераника, „особито од спахија и од оних што су за Хаџи-Мустај-паше били у господству, „огледали су неколико пута да подигну народ српски на дахије и да их побију „или прођерају, но никако им се није дало. Особито је о томе радио Хасан-бег, „бивши тефтер-ћаја, и некакав Мехмед-ага-Коњалија, који је у Њемачкој при„прављао цебану за овај посао. Једанпут су се били договорили и кнезови с овим „царским Турцима и одредили дан јамачно да устану на дахије, и Коњалија „претури у Србију подоста цебане, те се нешто по народу разда, а нешто се „сакрије на Авали; но Хасан-бегов брат почне у Пожаревцу прије одређенога „дана, и баше га оне разбију и убију, а Хасан-бег по том утече преко Кара„влашке у Цариград. И тако се овај посао поквари са свим и дахије остану „господари од Београдскога Пашалука“. Грађа I, 7.

доведу под Београд, те да тако спасу Хаџи-Мустафа-пашу и његовој власти обезбеде моћ. О томе се и даље радило међу спахијама и међу турском спахијском опозицијом дахијама, и после пораза 1802 године у Пожаревцу. Таква једна работа врзла се по западном крају Србије, где је најугледнији човек био кнез Алекса Ненадовић из Бранковине; друга опет врзла се по Шумадији међу главнијим и јуначнијим људима. Спахије Турци су мислили да поврате своја права; њихови пријатељи Срби мислили су такође на повратак стања под Хаџи-Мустафа-пашом, али су помишљали још на нешто, на име на средства којима би се ономе стању *обезбедила сталност*, пошто их је искуство уверило да у сваком турском реду, иоле повољном по хришћане, нема никакве сталности. У томе разбирању и договарању шта и како да се предузме провео се већи део 1803 године. Турске су спахије радиле на једној страни, а српске старешине и кнезови на другој. И како су Турци с Хасан-бегом 1802 већ излетели први у ватру, а и јањичари су се бојали противне или мирољубиве и законите странке и султана и Порте, за које се јавно знало, још од 1792, да јањичарски неред не одобравају, и сада се очекивао знак устанка са стране њихове, и Срби су се само спремали да устану, схватајући ипак цео посао с другога гледишта. У свакој радњи где се удружују два елемента, сама по себи антагонистична, не може другојачије бити до да сваки од тих елемената заједнички ради по невољи, али да тегли својим мислима. Осим тога су као о свакој будућој работи, мисли и о овоме биле нејасне и мутне. Главни је покретач непрестано био притисак дахија и њихова самовољна и насилничка владавина. То је био узрок који је састављао у једно тако супротне елементе као што су Срби и Турци.

Овакав је у ствари био положај у лето 1803 године. Како напред поменути суврсмени мемоар од 1804 године, тако и причање Вука, проте Матије Ненадовића, Јанићија Ђурића и Петра Јокића слажу се са свим у цртању тога стања.

То излагање можемо најбоље закључити потпуно ауторитетном оценом самога митрополита Стеф. Стратимировића. Потресен и као Србин и као православни архипастир грдном несрећом својих сународника у Београдском Пашалуку новостима из Србије од последње јануарске недеље 1804, митрополит бележи (4 фебруара 1804 у Карловцима) како су се Турци београдски жалили да их хришћани хоће тобоже да продаду Немцима (Аустријанцима). Одбијајући то као лукавство турско, митрополит бележи како се хришћани Београдскога Пашалука договарају с Хаџи-Мустафа-пашиним сином, који се очекивао с пуномоћствима и наредбама Портиним, да против јањичара устану. Узрок што овако хришћани Београдског Пашалука мисле у томе је што је Порта рада била да хришћане узме у заштиту од насилника и јањичара. Најкарактеристичније је што је митрополит Стратимировић овако писао пре но што му је стигао икакав глас о српском устанку[1]).

Факти којима се горе наведено може потврдити очевидни су. Кнез Алекса Ненадовић у то је време писао мајору Митезеру у Земун: „Да знате да смо ми *ове дахије међу „собом изазвађали*, и они ће се скоро између себе потући; „зато молимо преправите цебане и официра, а војске доста „имамо, да нам помогну *да дахије одавде отерамо*“. Кнез Алекса упућује још на тројицу познатих људи да ово потврде. Међу том тројицом је Петар Ичко, базрђан-баша[2]). За Хаџи-Рувима говорило се да је мало раније о Цветима 1803 писао неки распис по Београдском Пашалуку, нађућен зверствима јањичарским, и како се по том уклонио из пашалука на другу страну. Нема поуздане потврде да је баш Хаџи-Рувим писао тај распис, али се држало да је он писао и писмо мајору Митезеру. А познато је како су обе те ствари биле изговор и повод како погубљењу Хаџи-Рувима 29 јануара 1804 у Београду тако и погубљењу ваљевских кне-

[1]) Споменик XXXVII, стр. 134.

[2]) Српска Књижевна Задруга. Мемоари проте Матије Ненадовића, стр. 67.

зова, и ако су на ту одлуку утицале и многе друге околности. Што кнез Алекса Митезеру помиње како су се *дахије међу собом позавађале,* очевидно не мисли на ону четворицу у Београду него на спахије и присталице Хаџи-Мустафапашине, који су против њих радили. Кнез Алекса је узимао све Турке заједно, а очевидно је мислио да ће тај немир повести, као што је повео неколико пута дотле, к аустријско-турској војни. С тога помиње официре (јер је и сам у последњој војни био аустријски официр) и муницију. С тим рачуном је он готов био да се у тај посао и умеша. Тако се, по веома поузданом сведочанству у то време, покрет Хаџи-Мустафа-пашине странке међу Турцима Београдскога Пашалука сматрао у Колубари, у округу Ваљевском, и по суседним странама. Сваколика та радња ишла је, како се види, преко Скеле и Забрежја, јер се осим Петра Ичка, који је у Земуну овоме послу (као велики Хаџи-Мустафапашин пријатељ) могао бити посредник, помињу још у кнез-Алексину писму мајору Митезеру и Јанко Зазић из Скеле и и Еладија из Забрежја. Горе поменути земунски мемоар помиње изреком да је Хаџи-Мустафа-паша још за живота с Петром Ичком договарао се да се хришћанском буном спасе дахија.

И С. Милугиновић бележи да су Хаџи-Мустафа-пашини људи, желећи се осветити дахијама за смрт Хаџи-Мустафапашину, с великим усрђем („пуносрдно“) али из тиха („мукло“) почели у народу *подзизати буну,* и да је то њихова мисао („Смисле сами, паштити се навру“). На истом месту он бележи да је од знаменитијих спахија Хасан-бег ишао место свих осталих и у Цариград, да тамо тражи помоћи; да се отуда вратио с упутствима султановим и да се вукао по Панчеву и Земуну (не смејући прелазити у Београдски Пашалук), дражећи и Турке и Србе против дахија и говорећи свакоме да је то и султану по вољи и да он никоме ништа неће замерити, пошто су дахије противници и одметници царства. Хасан-бег је још говорио да је за тај

посао султан обећао слати праха и олова, пушака и топова, не тражећи ни од кога накнаде.[1])

С овим су турско-спахијским покретом, без сумње, у вези она преговарања Карађорђа Петровића, која његови биографи бележе у години 1803, пре устанка у фебруару 1804. Посао Хасан-бегових људи није био толико за кнезове и старешине колико за друге људе, чувене у народу, али одсудне и војнике по прошлости и по навикама. У таке људе је могао ући кнез-Алекса у Колубари, официр у добровољцима аустријским; у таке људе је улазио и Карађорђе, и ако није био кнез. Из причања Јокићева види се како су у почетку новембра 1803 (око Аранђелова-дне), по позиву Карађорђеву, у Орашцу, приликом једне свадбе, састали се неки знатнији људи из Шумадије и прота Атанасије Антонијевић из Буковика. У причању своме Јокић каже како је прота говорио да треба устати на оружје против насилника. „Бог ће нам „помоћи — рекао је прота — *а и цар ће то одобрити, јер „ове наше крвопије и њему о глави раде.*[2])“ Из тога се види да је та радња била у вези с поменутом радњом Хаџи-Мустафа-пашиних присталица. Цео тај договор извршен је у највећој тајности. Јокић је причао да је после тога Кара-

[1]) Сербианка, I, 81—82. На другом месту С. Милутиновић помиње ту исту чињеницу овако:

Али цару још'те Бог помаже,
Пак шушнуо чрез тајнике своје
Свуд народу, својој раји вјерној,
Да оружје дигне на дахије.
Цар јој даје свој благослов на то
— — — — — — — — —
То чу и Срб сваки одабрани,
Особито главити кнезови.
Кнез Алекса и кнеже Илија,
Пак пустише свуд у своје круге
Своје људе и своје науке
Да се оштри нож и кремен сваки.

Српска Књижевна Задруга: Лирске песме С. Милутиновића, стр. 77.

[2]) Споменик XIV. Причање Петра Јокића, белешке М. Ђ. Милићевића, стр. 12. У мемоару митрополита Стратимировића Гласник II, стр. 219 такође је записано да је „устанак започет месеца декембра 1803.“

Ђорђе мало излазио у село, бавећи се понајвише на свом трлу. Договор је тада био *да се пре марта 1804 ништа не почиње*, „а кад зене март — речено је онда — ми ћемо „жене и децу у шуму, у збегове, а ми пушке по среди, „па у име Бога на Турке!“

Пред Божић исте године отиде Карађорђе с Јокићевим братом Андријом на Остружницу, где се састане с Милошем Урошевићем и Костом Добановчанином, свињарским трговцима из Земуна, те набави нешто пушчаног праха. Одмах по том Карађорђе отиде преко Мораве к неким пријатељима у Ресави, да и тамо нешто предузме и приготови. Јокић помиње да је Карађорђе преко Мораве имао и некога друга Миленка, који се био примио да друштво за тај посао врбује по нахијама Пожаревачкој и Смедеревској (стр. 14). Је ли то потоњи чувени војвода Миленко Стојковић или неко други, тешко је одлучити. По причању Јокићеву Карађорђе се отуда вратио око св. Саве 1804 с неким хајдуцима. Види се, дакле, да је он за посао устанка од некога био већ задобијен, и питање је само: је ли то учињено од Хасан-бега или другога неког од његових људи непосредно, или посредовањем некога другог. Наглашујемо само да тај устанак што се спремао није био ништа друго него устанак Београдскога Пашалука против дахија, који су мислили водити Хаџи-Мустафа-пашине присталице с главном помоћу Срба. —

Међу тим дахије, који су ухватили кнез-Алексино писмо мајору Митезеру, беху удвостручиле своју смотреност. Земунски мемоар[1]) бележи то и напомиње како се с њихове стране свака радња хришћанска почела посматрати веома оштро. „Ко је год само читати и писати знао, „или је и најмање угледа међу народом имао, дахијама је „био сумњив и почели су се старати да га с пута уклоне.“ Око Божића 1803 Карађорђе је сам говорио Петру Јокићу

[1]) С. К. А. архив бр. 389.

да даље тако ићи не може и да се мора или куд уклонити или ће погинути. И кад је полазио преко Мораве (у исто време) наручивао је П. Јокићу да се стара за његову кућу, и препоручивао му у којих људи да за њ распитује, ако би се догодило да се не врати и да гласа о њему не буде.

У Округу Ваљевском било је такво исто узнемирење. У Вука читамо како је чувеноме боговаћском архимандриту Хаџи-Рувиму године 1802 био веома досадио некакав субаша у манастирском селу (прњавору). Неколико се пута тужио кнезу Алекси да би му променио субашу (што би за владања Хаџи-Мустафа-пашина била лака ствар), али кнез то није могао да постигне. С тога Хаџи-Рувим у почетку 1803 побегне из Боговаће у Студеницу[1]). Говорило се да је он из Студенице послао у Београдски Пашалук четрнаест посланица, и да је једна од њих стигла у Ваљево на Цвети 1803 (29 марта). Негде одмах по том писана је (али ју је писао неко други) и она посланица кнеза Алексе Ненадовића мајору Митезеру у Земун. Пошто та посланица допадне дахијама у руке, и пошто је Хаџи-Рувим био изван Београдског Пашалука, проносило се да је њу писао Хаџи-Рувим, у намери да би се спасао кнез-Алекса, пошто се за Хаџи-Рувима држало да је изван опасности. Међу тим Хаџи-Рувим из Студенице отиде у Свету Гору, али му се потуцање по туђим манастирима брзо досади, те се исте године у јесен врати у Боговаћу. Кнезу Алекси не буде нимало мило што се Хаџи-Рувим вратио, јер је знао шта се о њему говорило поради познатог писма мајору Митезеру. Зато му поручи да одмах опет бежи из Београдског Пашалука. Повратак његов и дахије су могле сматрати као знак да се примиче време акције којој су се надали. Али Хаџи-Рувим не послуша поруке кнез-Алексине, него остане да дели с наро-

[1]) Има један запис од 9 марта 1803 у рукопису ман. Никоље који бележи како је тог дана туда прошао Хаџи-Рувим бежећи из Боговаће. Љ. Стојановић, Записи 325.

дом своју судбину. Дахије су, међу тим, водиле свој рачун о њему.

У томе дахије добију још један траг. С. Милутиновић пева у Србијанци како је познати турски човек Максим Губеревчанин[1]) о овим пословима који су му познати били, показао се попу Марку у крчми дашчари у Остружници. Скелеција или некакав његов друг прислушкивали су шта говоре Максим и поп Марко, склептају попа и у њега нађу писмо, којим су се кнезови дописивали с царским Турцима[2].) Да се о пословима побуне у Шумадији нешто дознало и из Земуна од људи који су се били примили да муницију спремају, види се из једног усменог казивања које је око 1847 забележио И. Стојановић[3]). Тим случајем дахије дознаду, тако рећи, све, и с тога се одмах, по свој прилици у јануару 1804, предузму врло опширне и оштре мере, које су целој ствари изненадно дале са свим други обрт. У коначном договарању, које се овим поводом држало, дахије смисле (као што се у свима готово изворима под једнако и сагласно приповеда):

1. да потуку све знатније људе;

2. да на њихова места поставе нове кнезове и старешине;

3. да ове људе, по том, домаме у град и да их дотле држе као таоце, докле се од раје не покупи и у градове не смести свеколико оружје што га имају.

По том су смишљали да мало по мало истребе све мушке главе којима је у време последњега рата 1789—1791 било десет година, па по том да се на остатак навали мачем у руци те да се истурчи. Тако је Србима, по белешци

---

[1]) Исти М. Губеревчанин, кнез Максим из Губеревца, помиње се као помагач и поводник Кучук-Алије и онда када је први пут ишао на сусрет с Карађорђем на Дрлупи (Гласник II, 261) и по том када је ишао к Руднику и к Врбици. На другом месту забележиће се како су га Срби казнили.

[2]) Сербианка I, 82—83.

[3]) Гласник II, стр. 257.

земунског мемоара[1]), казивао заробљени пашанац дахије Кучук-Алије, којему су опростили живот само да им каже шта су управо дахије смислиле биле против народа. И остали извори наводе у главноме то исто, само са мање појединости и с додатком да је најстарији и најпаметнији дахијски саветник Фоча-оглу-ага (у нас обично Фоча) саветовао са свим противан начин поступања и благога поступања с рајом.

И народна песма Вишњићева и други извори помињу још и неко султанско писмо, којим се дахијама, преко београдског паше, поручивало да се смире и у послушност уђу. Мисли се да је и то цариградско писмо, којим се дахијама претило неком иноверном силом, ако ни сад послушати не хтедну, било предмет поменутога саветовања, те да је и оно утицало на њихову коначну одлуку[2]). — И ако о томе писму ништа не знамо из каквога позитивнијег извора

[1]) Архив С. К. А. бр. 389. У главноме исто тако бележи тај догађај и прота М. Ненадовић. „Зато се — вели прота — (дахије) тајно договоре да у пашалуку „све кнезове исеку и своје непријатеље с пута уклоне, и тако да у безопасности „буду и да с тим народ заплаше и без главе оставе и да чине шта они хоће". „Мемоари стр. 63. — Гаврило Ковачевић, Земунац, у књижици Пѣснь о случайномъ возмущеніи Сербовъ, штампаној у Будиму 1804 у јесен помиње (стр. 10) да је од раје узимано оружје и да су после дахије почеле по нахијама кнезове и поглавите људе сећи, „и онда је буна међу људе прво и ушла".

[2]) Вук Ст. Караџић бележи о томе: „Кад већ дахије и њихови чиновници „сваки дан више и више осиле, и зулум додија, онда се у некаком намастиру „састане неколико кнезова, те у име свега народа напишу цару тужбу у којој „му кажу да је њима у његову здрављу зулум додијао и више се не може трпљети: „не само што су их дахије с њиховим кабадахијама и субашама до голе душе „оглобиле, него им и *рз* (образ или женско поштење) и *закон* погазише: муж није „господар од своје жене, ни отац од кћери, ни брат од сестре; нити је на миру „поп ни калуђер, ни црква ни намастир: него он, ако је још цар њихов, нека им „помогне и избави их од тога зулума; ако ли им он више није цар, и неће им „помоћи, а он нека им каже, да бјеже у гору или да скачу у воду. Па ову тужбу „предаду спахијама, а спахије, додавши к њој још којешта своје, опреме је у „Цариград, и онамо је преко својих пријатеља протолкују и посвједоче.

„Цару је још од прије било познато из различних турских тужби шта „раде дахије по Србији; али кад му дође овака тужба од раје, особито му се „ражали, и на ново се расрди на дахије, и пошаље им оваки ферман: Већ су „ми додијале тужбе на вас, и ја сам вам неколико пута писао и говорио да се „умирите и зулума оканите, а ви ме ни до данас не послушасте. Ево вам сад „последњи пут пишем: ако се не умирите и зулума не оканите и не станете у „напредак живјети по мојој вољи и заповијести, ја ћу на вас дићи војску; али

могућно је да је и тај повод стајао. Земунски прота М. Пејић у своме извештају митрополиту Ст. Стратимировићу без датума, примљеном 23-ег фебруара 1804 у Карловцима, о устанку српском, првом у ком се устанак помиње, има на завршетку како је „јуче (могло би бити 20 или 21 фебруара) „читат *ферман који је дошао ономад из Цариграда*, у коме „јавља се да овај паша ипак на ову годину у Београду „остаје, и да паша добро рају држи — заповеда му сја[1]).“

Дахије су, дакле, раде биле да силом против Срба и њихових главних људи предупреде устанак који су спремали Хаџи-Мустафа-пашини људи, и тако да одрже даље стање које су били у Србији установили.

По извештајима њиховим главни је устанак имао букнути у Колубари, у Округу Ваљевском. Тамо је био кнез Алекса Ненадовић, у сваком погледу један од најчувенијих људи у Београдском Пашалуку. Турци су се кнеза Алексе још из раније бојали што је он имао 1800 људи спремне војске, која је с Аганлијом (једним од дахија) војевала против Бошњака[2]); што је он предводио „Фрајкор“ (добровољце српске у аустријској војсци) и био је официр (поручник), за коју је службу и аустријску пенсију имао, што је у Хаџи-Мустафа-паше уживао највећи углед, и што је имао доста веза у Аустрији. Кнез-Алексино писмо мајору Митезеру сведочи да је кнез-Алекса сам заиста мислио да ће сукоб с дахијама, који се неизбежно очекивао, изазвати по дотадањем, опет аустријско-турски рат и аустријску окупацију Србије. Многи су, у то време, на такав развитак помишљали нарочито на аустријској страни, а мало је ко знао да се

„да знате и то, да нећу на вас дићи војску турску (као на Пасманџију), јер „Турчин Турчина жали, него ћу на вас дићи војску од другога народа и закона, „која ће од вас учинити што нигда није било од Турчина“. Грађа, I, стр. 10.

[1]) Архив С. К. А. бр. 388.

[2]) Аганлија је од кнез-Алексе тражио да му право каже колико је Хаџи-Мустафа-паши доводио српске војске против јаничара. Кнез-Алекса је одговорио да је свагда водио 1800 момака. Аганлија је знао да је тако било (по записима) и наредио је да и њему толико доведе против Хаџи-бега из Сребрнице. Мемоари проте М. Ненадовића, стр. 59.

политички положај био скроз изменио и да се више није могло ни помишљати ни на рат аустријско-турски ни на окупацију. Међу осталим и дахије су се аустријског рата бојале више него ичега другог, јер је то за њих најопасније било. Још раније су из тих свију разлога дахије једном у Београду, одмах у почетку њихове владе, када им је кнез-Алекса био отишао на подворење, покушале да га отрују кавом. Кнез-Алекса је осетио шта је, па је отишао Петру Ичку, који је знао лек од отрова, и Ичко га је спасао[1]). Очевидно је да су дахије мање мислиле на оно што је почео спремати Карађорђе у Шумадији и преко Мораве у Ресави и у Браничеву, али је јасно да су и о томе извештаје имали. Јер кад су о разговору међу Максимом Губеревчанином и попом Марком у Остружници извештени били, одлучили су да одмах предузму кораке на све стране, а нарочито наспрам средишта у Ваљеву. То се види по томе што су у плану своме напад и погубљење кнезова и других главних људи поверили извршницима другог реда, муселимима и другим њиховим чиновницима. На погубљење пак кнеза-Алексе и Илије Бирчанина у Ваљеву, и Хаџи-Рувима из Боговађе кренуо се био собом Фочић Мехмед-ага, понесавши и ухваћено писмо мајору Митезеру, које је пред самим погубљењем народу прочитано, еда би се видело зашто се кнез такој казни подвргава. „Ето, ова писма сече Алексу — рекао је „сам Мехмед-ага Фочић народу, 23 јануара 1804 пред вече „— који с Немцима се договара и код нашег цара нас тужи „и опада и о нашим главама ради. Зато би грехота било „његову главу живу оставити.[2])“

Прота М. Ненадовић за тим приповеда у Мемоарима, како је Фочић, извршивши тако у Ваљеву погубљење Алексе Ненадовића и Илије Бирчанина, „послао своје момке натраг „у Зеоке да одсеку главу кнезу Станоју, па у Боговађу „Хаџи-Рувиму, и да му донесу.“ — — Кад Хаџи-Рувим

[1]) Мемоари, 63.
[2]) Мемоари, стр. 67.

„дочује да су кнезови у Ваљеву похапшени, а он не хтедне „бегати преко Саве, а лако је могао, него дође у Београд, „јави се код владике Леонтија, а Леонтије није смео га са„крити, него јави Аганлији. Овај пошље момке те Хаџи„Рувима ухвате и на Варош-Капији посеку, и после варо„шани измоле и сахране га код цркве. То је било после „на недељу дана кад су кнезови исечени у Ваљеву“ [1]). К томе Вук Ст. Караџић додаје како је архимандрит манастира Боговађе Хаџи-Рувим пошао у Београд што је знао да је онда код Кучук-Алије његов синовац Петар Молер, који је Кучук-Алији шарао дворе, па се уздао да ће га заклонити, али га Кучук-Алија није хтео ни преда се пустити, него га је послао Аганлији, који га је одмах бацио у тамницу [2]). Земунски прота Мих. Пејић известио је митрополита Стратимировића 4-ог фебруара 1804 како је архимандрита Рувима дозвао био митрополит Леонтије у Београд и како га је питао какво је стање у народу. Хаџи-Рувим је одговорио да се незадовољство и трпљење народно никојим речима описати не може и саветовао је митрополиту да обојица пођу на неко време у Аустрију, јер ће се народ побунити на јањичаре. Исти извештај додаје како је митрополит тај разговор објавио дахијама и како су они 28-ог јануара ноћу послали људе да Хаџи-Рувима доведу ка Кучук-Алији. Одатле су га 29-ог јануара повели на губилиште и посекли [3]).

Сима Милутиновић пева да су Хаџи-Рувим и Хаџи-Ђеро (из Мораваца) отишли били манастирским послом до митрополита у Београд, и да су их тако дахије ухватиле, што отпада покрај горе наведених исказа по обавештењима потпуно верним. Народни песник Ф. Вишњић везује погубљење Хаџи-Рувимово с погубљењем кнезова у Ваљеву, и тако правилно схвативши тај догађај, увенчава га својим песнич-

[1]) Мемоари, 67—69.

[2]) Грађа, I, 11.

[3]) Споменик С. К. А. XXXVII, стр 133—4. Иста версија се чита од слова до слова у немачком мемоару, Архив. С. К. А., бр. 389.

ким осветљењем. У песми Вишњићевој читамо прекрасне стихове:

Када до два кнеза погибоше
На Ћуприји насред Колубаре,
Кнез Алекса, Бирчанин Илија,
Хаџи-Рувим насред Биограда,
Једног дана а једнога часа,
Виш' њих јарко помрчало сунце!

У ствари су кнезови погубљени 23-ег, а Хаџи-Рувим 29-ог јануара 1804 године, али је њихово погубљење доиста у једној вези и у једном истом плану.

Још једну околност не треба изгубити из вида. А то је начин извршења ове сече.

Прота М. Ненадовић говори у Мемоарима како су *дахије послале у сваку касабу својим муселимима заповест тајно и* ***одредили им дан****, да сваки муселим свога кнеза погуби.*

Сама природа тога посла и успех извршења изискивао је оваку наредбу и извршење у извесном одређеном времену. Народни песник Ф. Вишњић добро пева како је отац Фочића Мехмед-аге одвраћао сина од ове намере. Народна песма пева:

Узми, синко, Фочић Мехмед-ага,
Узми сламе у бијелу руку,
Мани сламом преко ватре живе,
Ил' ћеш ватру са тим угасити,
Или ћеш је већма распалити?
Ви можете, и Бог вам је дао.
Тако силну покупити војску,
И пођ' ћете, синко, кроз нахије,
Једног кнеза преварит' можете
И на вјеру њега домамити,
Своју ћете вјеру изгубити,
Једног посјеч', а два ће утећи,
Два пос'јеци, четири одоше,
Они ће вам куће попалити,
Ви дахије од њих изгинути.

У тим речима је прави разлог што су наредбе морале издати се управо онако како је записао прота М. Ненадовић. И ако није наредба о сечи кнезова издана с одредбом *баш једног дана*, она је свакојако издана за време између 23-ег јануара (субота) и 31-ог јануара (недеља).

Изгледа да је цело погубљење кнезова поверено било Мехмед-аги Фочићу. Што С. Милутиновић у Србијанци (I, 83) помиње како је Мула-Јусуф изашао у Врчин код Београда ради Чарапића и кнезова грочанских, не би много мењало те одлуке, јер се зна из других извора да су доиста у одређено време муселими многе кнезове погубили. И прота земунски у писму митрополиту Стратимировићу од 4 фебруара 1804 бележи како је „ових дана" извршена освета над Србима, о којој су јањичари одавна размишљали, и како су до тога дана у Београд 72 мртве главе донесене[1]). И ту нам се, дакле, утврђује *једно време*, које спомиње прота М. Ненадовић и које је и П. Јокић тако исто означио. То *једно време* тврди се и белешком земунског проте и митрополита Стратимировића. Огромни утисак, погубљењем главних људи произведен и у Србији и на страни, не би могао ни произаћи да се погубљење није извршило у један мах на све стране.

Поменули смо горе да ми не знамо ни план ни правога поглавара онога устанка који су Хаџи-Мустафа-пашини људи приправљали на тој страни Београдскога Пашалука. На заклетви у Орашцу 1803 споменуто је само *да се пре марта 1804 ништа неће почињати*. Како се, шта, и где мислило почети, непознато је. Карађорђе се, међу тим, по причању његових најближих људи, био веома узнемирио пред крај 1803 и у почетку 1804, а и Турци су на њ све живље пазили. Кад је погубљењем кнеза Алексе и Илије

[1]) Споменик С. К. А. XXXVII, стр. 133—134. У осталом Сима сам нева (Лирске песме, С. К. З. 52, стр. 95), да је Чарапића убио Мехмед-ага Фочић у Пећанима. П. Јокић пак (Споменик XIV, 46—47) помиње да је Марко Чарапић посечен у Калуђерицама код Београда.

Бирчанина (23-ег јануара 1804), кнеза Станоја из Зеока (по проти М. Ненадовићу 24-ог јануара и најдаље 25-ог јануара) посао притискивања започео, није се могло стати на половини пута. П. Јокић је приповедао М. Ђ. Милићевићу да су дахије закључиле и расписале „да се свакојако гледа „да се сви кнезови, буљубаше и други одабранији људи у „једно време потуку, па ће оно што остане бити права „раја, и добро ће служити Турке“ [1]). У тај мах су заиста и остале турске старешине почеле нападати на одређене им у њиховим окрузима знамените људе. У тај мах је ваљало ударити и на Карађорђа, који, истина, није био кнез, али се већ раније био прихватио акције у договору с Хаџи-Мустафа-пашиним пријатељима. То је дахијама, с њихова гледишта, било у толико потребније, што је Карађорђе у народу био познат као човек с великом војничком практиком и с веома одсудном вољом.

Најближи извори који би о овоме могли бити најбоље обавештени, веома различито говоре о нападу на Карађорђа. Петар Јокић је причао М. Ђ. Милићевићу о догађајима у почетку устанка, поменувши један неуспешан напад на Карађорђа, причајући само како је Карађорђе са својим ханџијом, Турчином Ибрахимом, добро живео[2]). Јаничије Ђурић, други доглавник и потоњи секретар Карађорђев, бележи да је кабадахија Узун Мехмед[3]) одређен био да са дванаест друга нападне и убије Карађорђа у Тополи; да је у Тополу дошао, али да Карађорђа први пут није десно, а други пут га је тополски ханџија Ибрахим од тога посла одвраћао, те се Узун-Мехмед вратио у Београд не свршивши ништа[4]). Л. А. Баталака се доста служио мемоаром Ј. Ђурића, не испиту-

[1]) Споменик XIV, стр. 9.

[2]) Исту појединост помиње и турски извор Рашид-бој, ако само није из српског извора. Споменик XXIII, стр. 10—12.

[3]) Петар Јокић помиње да се предводник чете звао Хаџи-Климента.

[4]) Гласник IV, 109. Причање више наивно и поетично. Како је писано позније, писцу су више биле на уму мисли о величини Карађорђевој, па је држао да њих треба да покаже, не бринући се о појединостима.

јући га много. Ни он не говори ништа о нападу на Карађорђа у Тополи. И он понавља Ђуричеву причу о Узун-Мехмеду, о његову доласку у Тополу и о легендарном враћању без покушана напада[1]). Вук. Ст. Караџић, обично веома добро извештен, бележи такође да није било напада, али да су били послани на њ људи. „Ђорђије је у то „вријеме био почео збијати свиње да ћера на скелу, но кад „чује шта се ради, распусти скупљене свиње, пак с оним „чобанима које је био најмио да свиње збијају и да ћерају, „стане се веркати да и њега Турци не убију; тако Турци „који су били одређени и послани да га убију, дођу, и не „нашавши га код куће, врате се натраг“[2]). Ми ћемо најпре погледати друге, самом времену ближе и аутентичније изворе, па ћемо после тражити разлог легендарном причању.

Земунски мемоар од 1804 бележи како су дахије, кад су разашиљале људе на сечу кнезова, послале седморицу у село Каменицу (погрешно место Тополу[3]), да тамо Карађорђа ухвате или убију. Они дођу и опколе Ђорђеву кућу и стану га звати да изађе. Карађорђе одговори да без вере изаћи не може. Кад му они повичу да му дају веру и позову га да слободно изађе, он одговори да на дату веру хоће да изађе на поље. И он изађе из куће оружан с дугом пушком и са два пиштоља. Али чим се показао на кућним вратима, смотри да Турци потежу пушке и сабље против њега, с тога опали први он, и одмах смлати двојицу, па умакне у шуму. У тај мах је — наставља мемоар — био у недоумици, да ли да измиче на аустријску страну или куда у унутрашњост, или на другу страну пашалука. У томе се сети Станоја Главаша, и на скоро се сусретну и састану[4]). У јуну 1805 секретар савета Божа Грујовић (Теодор Филиповић) записао је у своме дневнику, сачуваном

[1]) Историја српскога устанка, стр. 48.

[2]) Вук. Ст. Караџић, Грађа, 12.

[3]) У Тополи, међу тим, има поток Каменица.

[4]) Срп. Крал. Академија, Архив бр. 389.

у архиву Ненадовића, како му је Карађорђе сам казивао почетак устанка. „Из уста јего — бележи Божа — слишах „начало востанија Сербов. Пришедши к њему Турци да га „секу као и друге, он их растера, побегне, сазове Станоја „(Главаша). И први дан њих 4 била су, трећи дан 9, седми „дан 300, а десети дан 2000 скупили се говорећи: Ако „нам је по самом гинути, нека смо у гомили да гинемо“ [1]). Тако исто пева Вишњићева песма. Тако је забележио и сам прота Матија у Мемоарима. „Мемед-ага Фочић — стоји „на стр. 70—71 — частио се код свог брата и по лову ишао, „но кад чује да Црног Ђорђа нису послани Турци могли „погубити, него је побегао, уплаши се Фочић“, и т. д. Земунац Гавра Ковачевић штампао је 1804 белешку како су на Карађорђа Турци долазили трипут, и како је једанпут дошло њих седам, и онда је Карађорђе убио двојицу и једног ранио, и после побегао у шуму[2]). То исто без многих појединости наводи и Сима Милутиновић у Србијанци, где онако исто као и остали бележи како је Узун кавеција са 12 друга рано изјутра опколио Карађорђеву кућу, питао жену Карађорђеву зањ, а она одговорила да је отишао к стоци у дубраву, и по том Карађорђа известила. Турци се на одговор Карађорђевице разместе по авлији, коње одјашу и стану се одмарати. Карађорђе се, међу тим, вешто измакне у обор к чобанима, с њима удари на своје напаснике, сам смлати Узуна и још тројицу, а остали још неколико. Што је претекло, побегло је главом без обзира. То Сима песмом бележи по оном што је слушао у Србији и у Бесарабији (Сербианка, II, 33—38), а по том на другом месту додаје и другу половину:

Карађорђе међу тим је издро
И у лугу наш'о јасеничком
Побратима Станоје Главаша
С хајдуцима, та с јунац'ма ретким,

[1]) Проте М. Ненадовића Мемоари, стр. 165, изд. Љуб. П. Ненадовића.

[2]) Гавр. Ковачевић, Пѣснь, Будим 1804, стр. 19. Знатно је што и земунски мемоар тако исто бележи тај догађај.

Окле јавно четовати смисле
И одметат' Шумадију храбру[1]).

Народни песник Ф. Вишњић такође везује почетак буне с погубљењем кнезова ваљевских. Чим је то погубљење извршио, М. Фочић се — говори песник — вратио конаку, да би уграбио да посече још кога Србина. Али му више нико не дође и народ се разбеже из чаршије. М. Фочић одмах позна да је претерао, па пожури свога кавецију Узуна-Мехмеда да трчи што пре с друштвом у Тополу, не би ли барем погубили Карађорђа, рекавши да неће добро бити, ако се то не изврши и ако Карађорђе умакне[2]). Узун-Мехмед дође у Тополу пре зоре и опколи кућу Карађорђеву. Карађорђе је, међу тим, био готов. Место њега се Турцима јави жена, говорећи да је Карађорђе некуда отишао, а он сам изађе к чобанима у своме обору; нареди им да пусте свиње нек иду куд им драго, а он с њима удари на Турке, обори одмах Узун-Мехмеда, чобани му смлате још петорицу, а шесторица нагну пут Београда. Тим се самим, по народном песнику, и буна започела.

Не види се јасно ни то, откуд је наређен напад на Карађорђа. По народном песнику то је наређење издао Мехмед Фочић, и по њему би се, према познатом дану смрти ваљевских кнезова, и напад на Карађорђа могао утврдити око 25 или 26 јануара. Али је напад тај, по свему судећи, упућен из Београда после првих гласова да сеча кнезова није оправдала оно очекивање које се у њу с дахијске стране полагало. Пошто је Карађорђе већ смишљао устанак у договору с присталицама Хаџи-Мустафа-пашиним, њега није било лако ни изненадити ни погубити, ни кришом ни отворено. Дахије су се у своме рачуну само у толико преварile, што су

[1]) Сербианка, I. 88.

[2]) Ми смо већ истакли мишљење да је Мехмед Фочић одређен био од дахија да изврши погубљење кнезова. Осим песника Вишњића Рашид-бег Београђанин у својој турској Историји Србије помиње тако исто да је Мехмед Фочић-ага послао био четнике да ухвате Карађорђа. Споменик С. К. А. XXIII, стр. 10.

очекивале да ће устанак букнути у ваљевској Колубари, а он је, међу тим, букнуо у Шумадији, од које они толико зазирали нису.

Оволики сведоци, а на првом месту Карађорђе сам, по исказу од 9 Јуна 1805, довољни су да са свим узбију причање познијих мемоариста и историка.

Л. А. Баталака, на прилику (стр 49 и д.) приповеда како је Карађорђе, чувши да дахије убијају кнезове, пошао на Скелу у Оструженицу. „Но будући да му се затекла „трговина у рукама, тако требало је и ове без штете кур-„талисати се, до новца доћи, и од сваког другог посла и „промишљања ослободити се. Он (Карађорђе), дакле, сад. „посред оваквих страховитих догађаја потера свиње, трговину „своју, на Скелу Оструженичку да их прода[1]." Л. А. Баталака прича да је Карађорђе, враћајући се с тога посла из Оструженице преко Зеока, видео у том месту погреб кнеза Станоја, убијеног по заповести Мехмед-бега Фочића, посланој из Ваљева, по погубљењу кнеза Алексе и Илије Бирчанина. Пошто је погубљење кнеза Алексе било 23-ег јануара, а погубљење је кнеза Станоја могло бити 24 или 25-ог јануара — то би овај пролазак Карађорђев кроз Зеоке, о ком прича Л. А. Баталака, падао на 25-ог или 26-ог јануара. Нама се, у осталом, цела комбинација Л. А. Баталакина чини неподесна. Она је склопљена по мисли како устанак није букнуо изненада, услед покоља и сече кнезова, као што причају сви први извори, него по претходном дубоко смишљеном плану „српског ослобођења." Разлога за ово друго тврђење тражи се у врењу које је настало одмах чим су дахије насилно убиле Хаџи-Мустафа-пашу, и у неким агитацијама и договорима Хаџи-Мустафа-пашиних људи са српским разним поглавицама, којима се не зна ни прави карактер, и с којима ни српске поглавице нису биле са свим на чисто, пошто су осећале да заједница интереса српскога

[1]) Л. А. Баталака, Ист. срп. устанка, стр. 50.

народа с турским спахијама далеко ићи не може. Најпосле оно што наводи у горе наведеном цитату Л. А. Баталака, нема се куд ни у времену сместити, и коси се само собом. Дахије су сечу кнезова почеле с отвореним планом да најпре смакну кнезове ваљевске, јер су држали да ће буна тамо планути. Онда кад се Карађорђе, по Баталаки, кретао на скелу у Остружницу са свињама (што свакојако претпоставља много спорије путовање) није се могла још почети сеча кнезова, ако је Карађорђе у повратку, после свршеног посла у Остружници, стигао у Зеоке на погреб кнезу Станоју, који је погинуо међу првима. Истом после тога је, или у тај исти мах, после 25 јануара 1804, или с крајем тога месеца настала права општа сеча кнезова. Л. А. Баталака говори као да је сеча претходила и путовању Карађорђеву у Остружницу. Јан. Ђурић, који је, може бити, први и дао овај крив правац тумачењу догађаја првог устанка, јер се и Л. А. Баталака највише поводио за њим, приповеда као да би устанак дизао се у већ организованој држави, помиње расписе, наредбе и рапорте. Устанак би, и по њему и по Баталаки, и по другим мемоаристима после 1842 године, био из раније смишљено дело, које се изводило по плану напред склопљеном, а план би тај био ослобођење српског народа. Штампање Историје Баталакине почело је то мишљење ширити у новије списе, без обзира на јасне исказе првих извора, који, не тражећи никаква кићења ни улепшавања, представљају ствар онако како се догодила у истини и како је први пут причана. Улепшавање и сувише рано изношење идеје независности довело би нас, међу осталим, у сукоб са многим потоњим догађајима, документима, писмима и исказима.

У самој ствари почетак је у изненадном устанку на дахије, тако рећи и без правог плана и без договора. У тај мах се тежило само да се поврати стање нешто боље од онога под Хаџи-Мустафа-пашом, с гарантијама за сталност и предохранама од изненађења као што је био повратак дахијске власти. Све је то било само у кругу Београдског

Пашалука, што такође нема склада с идејом ослобођења Срйства. За тим је, после мисије Бећир-пашине, идеја о правом ослобођењу почела све више маха хватати. Ослобођење је у ствари изашло тек у почетку 1806 из граница Београдскога Пашалука, али се ни тада још није истицала идеја праве независности. Мисао се српских старешина развила у захтев широке автономије и очишћења земље од Турака — али опет под врховном турском влашћу. У томе се провела и сама трећа година војевања. И тек четврте године, 1807, кад су Срби ушли у савез с Русима и кад су са свим прекинули с Цариградом, одбацивши и мир Петра Ичка, избила је чисто на видик идеја српске независности и потпунога ослобођења од Турске.

Тога ради у писању историје треба одбацивати и патриотична улепшавања мемоариста из времена после 1842, где су год она у нескладу са првим поузданим и времену ближим изворима и са документима и актима самим. По нашем разумевању првих оригиналних и времену најближих казивања, у почетку устанка, у моменту кад је баш он букнуо, ваља разликовати разговетно фазе, ступње и струје тежења и замашаја свих догађаја по овоме што следује:

1. Земљиште за српски устанак спремљено је административним поправкама у Београдском Пашалуку, уведеним кад је тај пашалук, по Свиштовском Миру, враћен Турској. Административним поправкама противили су се јаничари, против којих су наперене и биле, а Срби и грађани и спахије Турци били су истима задовољни. Јаничари су, међу тим, наслањајући се на свога поглавицу, видинскога наметника пашу, Пасван-оглу, који их је и војском потпомагао, непрестано бушили да поврате и у Београдском Пашалуку стари од пре 1788 године ред, с потпуном слободом за јаничаре.

2. Када се, немоћу Портином да савлада јаничарског коловођу Пасван-огла, попустило јаничарима (после 1798) и у Београдском Пашалуку, они (15 децембра 1801) нај-

после убију београдскога Хаџи-Мустафа-пашу, великога противника њихова. Исти је, обране ради, организовао био против њих и српску народну војску, која се с њима борила напоредо са султанском војском.

3. Пошто Порта ни томе не могне или, своје политике ради, не хтедне стати на пут него још постави на место убијеног Хаџи-Мустафа-паше другога везира и задовољи се привидним изјавама оданости од стране јањичара, Хаџи-Мустафа-пашини пријатељи Хасан-бег, Коњалија, Дели-Ахмет и други, како се прича у договору с Портом и са султаном, почну организовати устанак грађана Турака, спахија и Срба против дахија, с намером да поврате у Београдском Пашалуку стање које је било под Хаџи-Мустафа-пашом. Под Хасан-беговим братом овај устанак 1802 букне пре времена у Пожаревцу, те га дахије одмах угуше.

4. У овај посао су 1803 са свим пристали били и кнезови ваљевски, с кнезом Алексом Ненадовићем на челу, и Карађорђе у Шумадији. Још у јулу 1803 кнезови су ваљевски распитивали за *царске Турке* који су се купили око Хасан-бега (писмо кнез-Алексино мајору Митезеру). Карађорђе је од новембра 1803 почео приправљати акцију за март 1804. Не зна се какав је био прави план те радње. Само је погрешка њу узимати као почетак онога српског устанка који је 1804 букнуо, као што су неки почели чинити, мешајући та два покрета један с другим.

5. Дахије су сазнале за овај устанак, нарочито се њихова сумња обратила на оно што се, како су они извештени били, спремало у Ваљевском Округу. Мање им је познато било шта спрема Карађорђе. Али кад око почетка 1804 на ново сазнаду да се и у Шумадији води живо договарање међу српским кнезовима и *царским Турцима* против њих, и кад им, како неки извори кажу, и из Цариграда дође нова опомена од Порте да се смире, они смисле да сечом српских поглавица и кнезова угуше извор покрету пре но што би он букнуо.

6. Дахијски план је био да почну погубљењем ваљевских кнезова. По записци проте Матије Ненадовића кнез Алекса, отац протин, и Бирчанин Илија погубљени су 23 јануара 1804 пред вече. Хаџи-Рувим погубљен је у Београду 29 јануара рано. У то време — а не раније — треба постављати и погубљење осталих главара. Напад на Карађорђа ваљало би стављати на крај а не у почетак или у средину те акције.

7. Кад одређени људи ударе на Карађорђа, он се, срећом народа српског, спасе жив, смлативши двојицу од својих нападача, умакне у гору, нађе Станоја Главаша, хајдучкога харамбашу, с којим је и раније договора имао, и почне одметати народ на устанак против Турака. Овај посао сви сувременеи писци бележе као *изненадан, случајан, изнуђен* — без претходне спреме, изазван необично самовољном и суровом сечом кнезова[1]). Кад се први извори читају, очевидно је да је друго нешто у 1803 спремано, а да је изненада и другојачије плануо устанак од 1804 год.

8. Идеја просте одбране живота и имања, без икаквих планова; одлука да се мре са заменом и с оружјем у рукама кад се мрети мора (како се видело), без обзира на свеколике туђе планове, била је прва девиза у моменту самога кретања устанка.

9. Веза *с царским Турцима* одмах се с места изокренула. До сече кнезова, план Хаџи-Мустафа-пашиних пристаница Турака да поврате у Београдском Пашалуку стање од пре смрти Хаџи-Мустафа-пашине било је на првом реду, а Срби су се спремили да уз тај покрет само пристану. Сеча кнезова је изазвала одлуку народног устанка, уз који су имали да пристану Хаџи-Мустафа-пашини Турци. Али

[1]) Гаврило Ковачевић у натпису своје песме има „о случайномъ возмущеніи Сербовъ." С. Милутиновић поминући освету кнеза Станоја пева:

Најпрви тад он Турчина уби
Уз начало принуждена бунта

Сербианка I. 86.

су Срби постали главно, и покрет се одмах ставио у њихове руке. Што се ствар у целој земљи тако изокренула, највећа је последица спасења Карађорђева и одлуке његове да се стави на чело устанку и одбрани, па куд пукло да пукло. Најближе смо истини, кад ту одлуку сматрамо као тренутну а не из раније смишљану. То, у осталом, одговара целом карактеру Карађорђеву. Он је увек био човек тренутних одлука.

10. При свем том, чим су први успеси обезбедили организацију устанка, програм устанка се савио у главноме на потпун повратак Хаџи-Мустафа-пашине управе, с једином гарантијом да земља буде обезбеђена од препада и изненађења као што је био насилнички препад јањичарски.

11. Да нико тада још није помишљао на независност и потпуно српско ослобођење (књижевна мисао, старешинама Карађорђева времена у први мах још непозната), сведоче две ствари. Прва је што се заиста није ни помишљало на цепање од султанове власти, а друга је што цео овај покрет тада, у почетку 1804, није излазио из граница Београдског Пашалука. И Срби и Турци у околним пашалуцима мировали су са свим, гледајући с радозналошћу како ће се свршити овај спор међу јањичарима и њиховим дахијама и рајом. Нико у онај мах, ни на једној ни на другој страни, није ни помишљао шта се тада у ствари заметнуло и шта ће се из тог заметка у будућности развити. Још у лето 1805, после боја на Иванковцу, Карађорђе није допуштао да српска војска улази у Параћин, да се не би вређало земљиште Лесковачког Пашалука. А у војевању 1804 врло се мало мислило да напад може доћи и од Турака из других пашалука. Сукоб је вођен под девизом верности српских устаника султану и законитој власти, и он се сматрао као дефенсивна борба турских поданика из Београдског Пашалука против наметнуте им власти султанских одметника, јањичара и њихових дахија.

III.

У претходном чланку утврдили смо да прави почетак устанка од 1804 треба тражити у нападу дахијских људи на Карађорђеву личност и у ономе што је одмах по томе настало.

После напада на Карађорђа, догађаја у свему овом послу најзначајнијег и најодсуднијег, други је знатан догађај дизање устанка и избор старешине и тиме извршена организација устанка, а трећи је први сукоб с Турцима.

У ова три догађаја и у ономе што се догађало међу њима прави је заметак устанка.

И тога ради и из многих других узрока ваљало би овим догађајима тачно утврдити време. То је, међу тим, посао врло замршен, пошто смо упућени на изворе баш у погледу хронолошком веома сметене, а устанак је у првој својој фази веома мало пажње са стране привлачио, да бисмо се могли помоћи белешкама са стране.

Ми смо горе обележили несагласност извора о нападу на Карађорђа. О самом дану тога напада није могућно никаквим комбинацијама ништа поуздано наћи.

Што Баталака помиње да је Карађорђе прошао кроз Зеоке и видео погреб убијенога од Турака кнеза Станоја сматрамо за појединост која је, по знатности својој, у породицама упамћена, и с њом можемо нешто рачунати. Горе смо утврдили да погреб кнеза Станоја није могао бити пре 25 или 26 јануара. Тек по том, последњих дана јануара 1804, могао се случити напад турски на Карађорђа. Знатно

је што се за Николу, синовца кнеза Станоја из Зеока, с више страна тврди да је при том нападу, 25 или 26 јануара, на стрица му, *он први* Турчина убио. С. Милутиновић пева: „Најпрви тад он Турчина уби“ (Сербианка I, 86). Андр. Гавриловић бележи да му на гробу пише: „Кад черни Георгије „воста против дахијâ, тада зде лежашчи први у Србији „Турчина уби и отмести убијенога од Турака кнеза Станоја“ [1]) То последње значи да је напад на Карађорђа био позније. К томе имамо и другу једну потврду из Мемоара проте М. Ненадовића, прилично значајну.

После погубљења кнезова 23-ег јануара у вече, М. Фочић је, по причању протину, остао још *неколико* [2]) дана у Ваљеву, бавећи се постављањем нових кнезова и организовањем управе у народу, о чем прота појединце и прича. По том је М. Фочић отишао у Шабац к брату Мус-аги Фочићу, с намером да и тамо настави што је почео у Ваљеву, па онда да иде у Београд [3]). Мус-ага, међу тим, није мислио као што му је мислио брат Мехмед-ага, и није дао дирати у шабачке кнезове, узимајући их све на своју веру. Л. А. Баталака још бележи да је Мус-ага око 23-ег јануара био пошао из Шапца да опрости и Алексу Ненадовића, али у путу чује да је Алекса већ погубљен, и врати се натраг „те и он поотпушта двојицу тројицу знатнијих људи, раније „затворених у Шапцу, да их Мехмед-ага такође не би „погубио [4]).“

Дошавши у Шабац „Мехмед-ага Фочић — казује даље „прота М. Ненадовић — частио се код свог брата и по лову „ишао, па-кад чује да Црнога Ђорђа нису послани Турци могли „погубити него је побегао, уплаши се Фочић и не смеде преко „Ваљевске Нахије проћи, куд су се људи многи већ били

[1]) Српска Књиж. Зад. 52. С. Милутиновић Лирске Песме, стр. 136—137.

[2]) Тако бележи прота Матија. Мислимо да треба разумети најмање три четири.

[3]) Мемоари, 69—71.

[4]) Историја српског устанка, 46—47.

„узрујали, због исечених кнезова, него седне на чамац и „низа Саву у Београд побегне[1]).“

Ако ове белешке срачунамо хронолошки, све по познатом и утврђеном дану 23-ег јануара, дану погубљења кнез-Алексина, и узмемо да је после тог догађаја 24, 25, 26 и 27-ог јануара, дакле четири дана (прота помиње неколико дана) још остао у Ваљеву; да је 28-ог путовао у Шабац и да се у гозби и у лову у Шапцу бавио још четири дана, то би било 29-ог, 30, 31-ог јануара и 1-ог фебруара 1804. У том би, дакле, дошао му био глас из Београда да је Карађорђе умакао и да се народ буни, већ да се и сам жури кући у Београд Ово су белешке проте М. Ненадовића, које ми узимамо као најсигурније још и по томе што је прота најпоузданије могао сазнати оно што је радио дахија који му је оца погубио. А кад узмемо на ум време потребно за гласоношу, изаћи ће опет да је напад на Карађорђа извршен негде између 26—31 јануара 1804. Ближе се нема чим утврдити, ово је толико поуздано колико само може бити.

К свему овоме можемо додати и белешку веома поуздана сведока Анте Протића из Смедерева, који бележи овако: „Зашто од почетка, *последњег јануара*, Карађорђе се занимао „по Србији народ дижући против Турака, ханове палећи, „Турке субаше, где је кога ухватио, убијајући, а некима и „живот праштајући[2]).“

На једној србуљи има запис који гласи: „30-ог јануарија „између Турака и Сервијанаца војна почела.“ Ми налазимо да овај запис треба разумети исто онако као и Протићев,

[1]) Мемоари, 69—71. Вук Ст. Караџић о томе говори: „Тамам кад Фочић „Мехмед-ага дође из Ваљева у Шабац да посијече Тому Тркића и Николу „Чаркацију (два знатна свињска трговца) и кога од кнезова из Шабачке Нахије, „стигне му књига од оца из Биограда да се раја побунила, него да се свега окани „и да иде што брже у Биоград, али да не иде сувим, јер га на Дубоком чекају „ваљевски хајдуци, и да има крила, не може пролећети, него водом да иде. Он „ту књигу прими у вече, а у јутру прије зоре сједне на четокаик и низа Саву „отиде у Биоград.“ Очевидно је протино причање одређеније, и њему ваља при мерењу времена дати одсудније значење.

[2]) Споменик Српске Краљевске Академије, XIX, стр. 5. Интерпункција је наша.

т. ј. узети да се тиче напада на Карађорђа и његове одбранбене борбе, којом се у ствари та војна и почела[1]). Познато је како Вишњић пева да су дахијски људи ударили на Карађорђа *у суботу уочи* нељеље — *на освитак недељи дођоше*. Веома је карактеристично што 30-ти јануар 1804 пада у *суботу*, а 31 јануар 1804 у *недељу*. Изгледа, дакле да се народни песник у овоме моменту уздиже до народнога летописца!

Има још једна врло поуздана белешка да је сеча кнезова, а у томе напад на Карађорђа, извршен последњих дана јануара 1804. То је писмо земунског проте Михаила Пејића, писано митрополиту Стратимировићу 4-ог фебруара 1804 у Земуну. У томе писму прота М. Пејић извештава митрополита Ст. Стратимировића „да су донете у Београд „72 мртве главе кнезовске, свештеничке и поглавитих људи". Међу тим још се ништа не помиње о устанку, и ако се пише 4-ог фебруара 1804 из Земуна. Од истог дана има о пословима српским и белешка митрополита Стратимировића, у којој се говори о новостима које је имала Војна Команда (граничарска). Па се ни у томе још нигде ништа не помиње о устанку. Ио тим белешкама можемо закључити на сигурно да се 4-ог фебруара 1804 ни у Земуну ни у Карловцима још ништа није знало о устанку у Србији. Без сумње опет из Земуна, писало се дана $^{14}/_{26}$ фебруара 1804 немачким новинама Augsburgische Postzeitung како се „Београдски „Паша припрема да утврди јавну безбедност и да очисти „земљу од разбојника. Више кнезова је погубљено зато што „нису своју дужност испуњавали. Њихове су главе послате „у Београд[2])."

Устанак се, дакле, по свима овим белешкама, није могао почети пре почетка фебруара 1804 године. Кад имамо утврђену страсну недељу српске слободе 23—31 јануара 1804 године, узећемо преда се причу о почетку буне са-

[1]) Љ. Стојановић, Записи II, 329.

[2]) Испис саопштен у Српској Независности за годину 1903.

мога Карађорђа, казивану 9 јуна 1805 Божи Грујовићу, потоњем секретару Савета, који ју је одмах и забележио. „Пришедши к њему (Карађорђу) Турци да га секу као „и друге, он их растера, побегне, сазове Станоја (Главаша). „И први дан њих 4 била су; трећи дан 9; 7-ми дан 300, „а десети дан до 2000 скупили се, говорећи: ако нам је „по самом гинути, нека у гомили гинемо. По том визитира „момке. Пушка у многих празна била и ни један фишек, „а у многих по један фишек у пушки, који говораше: Нећу „пуцати док к њему не дођем и убити узмогнем сигурно. „Онда их распусти, но да буду готови сваки пут кад их „позове; распусти зато, да Турци децу не поробе. Но чувши „да сви устају, потера све, и који није хтео, њему Турчина „обеси на вратих или закоље. Онда бојећи се село глобе, „сви су устали[1]."

П. Јокић приповеда, да је још пре правога устанка, одмах ваљда после напада на Карађорђа, докле је Карађорђе скупљао прво друштво, ушла буна у људе у Тополи и унаоколо. Јанићије Ђурић, потоњи секретар Карађорђев, приповеда како је после погубљења кнеза грочанског Палалије, кнеза ресавског Петра из Гложана, кнеза Мате из Липовца, којега је посекао крагујевачки муселим, Хаџи Рувима (29 јануара), буљубаше Гаврила Буђевца, којега је посекао руднички Сали-ага, глас о томе као гром за три дана пукао по целој Србији, и како је народ почео скупљати се, обране ради, с оружјем у рукама, и *питати кога је имао старијега за савет*[2]). Старији су давали савет да се народ притрпи, докле се не учини општи договор, а за тај мах да се склони куд ко зна. Кнезови и поглавари посакривају се и сами у пријатеља и на потајним местима или по манастирима и по планинама, а Турци, видећи на што

[1]) Издање мемоара проте М. Ненадовића од 1867, стр. 299.

[2]) П. Јокић помиње како су узбуњени Тополци, пошто су очистили турски хан у свом селу, отишли ка Врбици ка проти буковичком „да се договарају да устану." Споменик XIX, 17.

је изашло, притаје се такође и престану, очекујући шта ће даље бити. У тај мах (а то је могло бити тек првих дана фебруара 1804) Јаниħије Ђурић из Страгара, у кога је било у потаји девет хајдука, пође да распитује о Карађорђу, и близу Бање још с једним другом (недалеко од Тополе) сретне и убије Турчина, па по том замакне у планину Венчац [1]).

Петар Јокић прича да су истих дана сељаци из Тополе отказали послушност ханџији тополском Ибрахиму који их је био сазвао да ору Мула-Јусуфу за јечам [2]). Орање је прекинуто, и људи су се исповраћали кућама, пошто претња Ибрахимова пиштољем више није застрашавала никога. Сутра дан се догодило горе поменуто убијство Турчина у Бањи. Срби који су тога убијеног Турчина однели на Рудник да се сахрани, вратили су се кућама узнемирени и договарајући се отворено да се дижу и да пале ханове турске.

Све се ово радило од људи из Тополе и из околних села к истоку и западу од ње. Тако су запаљени ханови у Тополи, у Жабарима, у Јагњилу од тога узбуњеног народа, без ичије наредбе и вођења, и почели су нападати и Турке, јер се Карађорђе, измакавши од напада, упутио к северу од Тополе, ближе к округима Београдском и Смедеревском, пошто је имао намеру да се нађе са Станојем Главашем, за којега је знао да се на тим странама може наћи. Јаниħије Ђурић, заиста, нађе Карађорђа у Копљарима код Каратошића са Станојем Главашем, Вулом Коларцем, Хајдук-Милованом из Плане, Кара-Стевом из округа Пожаревачког, Милосавом Лаповцем и Милетом из Глибовца. „И како се „састанемо и разговоримо, решимо да се већ даље трпети „не може, но одмах да почнемо чете на све стране сабирати и ханове турске по селима палити и ханџије турске „бити, а ко год од Срба с нама у слогу не хтене, овакове „силом терати, а противнике, у таком случају, као и Турке

[1]) Гласник IV, 110–111, Мемоар самога Јан. Ђурића.

[2]) На другом месту где се бавимо о песми Филипа Вишњића забележено је како је на крају јануара и у почетку фебруара 1804 било лепо време.

„бити.“ Ту је, такође, наређено да се као нека скупштина састане у Орашцу од главних Срба из Јасенице и око Рудника[1]). Скупштина се та звала преко људи, и изасланици који су одређени били да нађу Тополце и Бањане, сретну Петра Јокића, Алексу Дукића из Бање и друштво им, пошто су они запалили били и трећи турски хан у Јагњилу[2]). После тога је саопштена порука да се иде на скупштину у Орашац.

Вук Ст. Караџић се у тај мах находио даље од средишта устанка. Ево како је он изложио успомене и причања о самом почетку устанка. „Не знајући нико зашто Турци „сијеку, сваки се морао бојати да и на њега ред не дође. „Кад се већ стане бројати: овога су посјекли, онога убили „из пушке, онога затворили; онога нијесу нашли код куће; „овај утекао, а онај се сакрио; — онда ови бјегунци стану „тражити један другога, пак још стану истраживати и „прибирати к себи и хајдуке, који су у оно доба године „били по јатацима, и стану се договарати шта ће сад ра„дити. Сад, дакле, ништа више није требало него убити на „видику само једнога Турчина, да људи виде. И тај се „почетак учини у нахији Београдској, у селу Сибници[3]).

---

[1]) Гласник IV, 113, Мемоар Јан. Ђурића.

[2]) Споменик XIV. Казивање П. Јокића, стр. 17.

[3]) По Јокићу (Споменик XIV, 20) сукоб је тај био после избора вођа и то у овакој вези догађаја. Пошто се почео устанак у Јасеници, Сали-ага пошље к брату Кучук-Алији два трговца Србина из Рудника с писмима, којима га је извештавао, тражећи упутстава и помоћи. Кад су се ти трговци враћали из Београда, с њима Кучук-Алија пошље из Београда једно 20—30 Турака и по њима ћурак и одело за барјам Сали-аги. Срби трговци ишли су пред тим Турцима, пошто се видело да је пут несигуран, и послани су били напред и зато, да јаве Сали-аги да пошље пред њих још људи да би им сигурнији био пут кроз планину, хајдука ради. Карађорђеве страже ухвате ове Србе и доведу их к њему. Извештен од њих да ти Кучук-Алијини Турци мисле ноћити у Сибници, Карађорђе нареди да се на томе месту предусретну и побију, што је и извршено. По причању Јокићеву одмах је по том следовао састанак и сукоб с Аганлијом у Дрлупи. Барјам турски те године, за који се Сали-аги слало одело, падао је 28 фебруара. То је по рачунима ђенерала К. С. Протића. Међу тим у једном земунском запису од 2 марта 1804 стоји забележено како је *тога дана*, први дан турског курбан-бајрама, т. ј. сада кољу овнове дебеле и дају псима

„Дошавши та чета бјегунаца и хајдука, запали у по подне, „сибнички хан и побије оне Турке који се онђе затеку и „разграби им коње и рухо и оружје. Сад се већ *народ* за„вадио с Турцима: ако је који до сад и мислио да Турци „бирају и сијеку само кнезове и знатније људе и да неће „цар све раје исјећи, али, вели, сад ће заћи, па редом „сјећи и палити и робити. Бјегунци, или сад већ све хај„дуци, узму из Сибнице што буде људи за оружје, па „отиду даље да буне народ, палећи ханове и бијући субаше „по селима, и стану поручивати на све стране: Ко може „пушку понијети, нека иде у чету, *да се пале ханови и „бију и ћерају субаше*: а жене и дјеца нека бјеже у шуму „у збјегове. Тако, мало по мало, узбуни се *за неколико дан* „готово сва Шумадија. Кад се мало чете поумноже, онда „стану нагонити и оне људе који не би хтели да устану „с њима, и стану им куће палити и бити их и гонити као „и Турке[1]).“

Шумадијски мемоаристи, истина, не причају овако по-четак у Сибници, али се, у осталом, и њихово казивање подудара с Вуковом белешком, као што се може видети из наведених горњих цитата. П. Јокић, у осталом, помиње такође сукоб у Сибници, али очевидно после избора вођа у Орашцу, у другојачијој вези догађаја. С тога се то казивање Јокићево и не може стављати упоредо с овом белешком Караџићевом. Шумадијски мемоаристи истичу као прву манифестацију устанка паљење ханова у Жабарима, Тополи, у Јагњилу и у Орашцу.

Појаве забележене у Шумадији о буњењу народа самим од себе могу се потврдити и за остале делове пашалука-

---

да једу за душу. (К. С. А. архив бр. 368). Фил. Вишњића песма, међу тим, помиње, такође, Сибницу. По њојзи је Карађорђе одмах после неуспешног напада на њ, потерао с узбуњеним Тополцима Турке што су га напали, сатерао их је у хан у Сибници, ту их опколио још с узбуњеним Сибничанима, и тројицу спалио заједно с ханом, а тројицу убио. По казивању самога Карађорђа почетак је тај имао другојачијим током.

[1]) Грађа I, 12—13.

Прота М. Ненадовић сам приповеда како је Ваљевски Округ био сав узрујан и како се одмах почео дизати чим су стигли гласи да је Карађорђе почео нападати Турке. За В. Чарапића се зна да је одмах отишао у Авалу и позвао к себи отреситије људе да свети брата чим је у Калуђерицама убијен (а то је било у самом почетку). П. Јокић приповеда како је Карађорђе, разбивши Аганлију на Дрлупи, отишао у Селевац у Смедеревски Округ, да и тај округ одмеће, и како је ту нашао доста људи који су већ били устали и изабрали Ђушу Вулићевића за старешину. Исти је казивао за Миленка и Добрњца у Пожаревачком округу како су се одметнули у планину и почели дизати народ против Турака и уређивати округ, чим су дахије посекле кнеза из Лаола[1]).

Из свега овога види се двоје:

Прво, да се земља почела бунити сама од себе, на једанпут на све стране и

Друго, да је после напада на Карађорђа, који као да је био последњи турски напад, прошло више дана док се узбуна спремила и извршила. Такав је био ондашњи начин рада; тако су захтевале и свеколике ондашње прилике. Карађорђе је сам 1805 казивао Божи Грујовићу да је трећи дан имао тек девет друга, а седми — тек триста. Ако, дакле, хоћемо ове догађаје да повежемо за дане месечне, могли бисмо их поставити тек у прву десетину или, може бити, и у прву половину фебруара; никако пак у јануар, у који, по нашем рачуну, пада само турски напад и страдална недеља српске слободе — али за буђење устанка места не остаје.

Други још знатнији последак који се извлачи из исказа ових првих сведока у томе је: што је *прво* започет у ствари Устанак, па се *по том* приступило к избору вођа и к организовању устанка. То се види како из речи Карађорђевих,

[1]) Споменик XIV, 46—47; 55; 53—54. Одметање Чарапићево тако исто бележи и С. Милутиновић, Лирске Песме, С. К. З. 52, стр. 97.

тако и из исказа двојице најближих личних људи његових, Јанићија Ђурића и Петра Јокића.

Вук Ст. Караџић говори „како су се шумадинске чето„баше стале разговарати и договарати између себе", ко ће им бити старешина, кад су се већ одметнули и подобро завадили с Турцима[1]). А свему томе треба и времена давати много више но што се у нас обично узимље.

А кад, по овом, узмемо преда се једнога од првих посленика даље од Шумадије, да бисмо видели одјек шумадијског покрета мало даље од средишта, пашће и опет нове светлости на ове знамените догађаје.

Прота М. Ненадовић приповеда такође како је у Ваљевском Округу узрујаност лагано расла и буна се из дубљине спремала. Кад је кнез-Алекса погубљен, Ненадовића се породица исели одмах у планину Посово више села њихова. Тамо су, прича прота, били и пошто је Фочић из Ваљева у Шабац отпутовао. „Ја и мој стриц Јаков — наставља прота „причање — нисмо се имали шта дуго премишљати. Ми смо „од онога часа, како смо у шуму побегли, готови били да „се с Турцима тучемо, али нисмо се могли ослонити да ће „народ с нама пристати на освету због ова два кнеза, који „је, истина, народ обадве кнежине љубио и уважавао, али „без њих такође остале су обе кнежине без главе. — Мој „стриц оде у Тамнаву и Посавину, куда је новце раздао на „свиње, да што пре отисне свиње и у Немачку прегна, да „би коју пару узели, па после што Бог да. Међу тим пукне „глас за Црнога Ђорђа да је баш у *нашу Себичну Недељу* „са дружином дошао и запалио турски хан у Орашцу и „почео кавгу с Турцима и туче где их год нађе. (О томе „казивао ми је доцније неки Лука Марковић из Орашца „крагујевачког, да се он — Лука — баш у ту недељу женио „и Црни Ђорђе са сто друга дошао му на свадбу, ручао „пак после запалио хан у Орашцу). Чује то и Пореч-Алија

[1]) Грађа I. 11.

„муселим ваљевски, узме ваљевске Турке, оде на Уб-ка-„сабу, крене све Убљане (Турке), и жене и децу у Ва-„љево посели, и падне на конак код Грмића у Бабиној „Луци[1]." Услед свега тога и Ненадовићи су почели дизати Ваљевце на устанак и позивати да се чете купе и да се полази на Ваљево против Турака. Завршујући причање тих мера, које једва да су могле стати у један дан, прота М. Ненадовић записује на крају: *то је било 15-ог фебруара 1804 лета.* Па причајући даље како су се сутра-дан, т. ј. 16 фебруара људи почели скупљати, прота додаје, како им је говорио *да је разумео да је Црни Ђорђе устао палити ханове и Турке тући. „И они многи кажу да су то чули"* додаје прота (Мемоари, 73).

Да је *Себична Недеља* године 1804 била 7-ог фебруара — онда бисмо у овој белешци имали драгоцен запис о времену кад се почео устанак. Али Себична Недеља 1804 нити је била 7-ог ни 14 фебруара него 21-ога. Љ. Ковачевић је у свом издању Мемоара по протином датуму о покладама (28 фебруара место 6 марта) узео да је Себична Недеља била 14-ога фебруара, као што би рачун доносио. То у осталом не стоји. Осим тога, кад би Себична Недеља била 14-ога фебруара, како би и прота и Пореч-Алија и остали у Ваљевском Округу чули то што је тог дана било већ исти дан пред вече и сутра дан? И куд би се сместила селидба упских Турака коју је Пореч-Алија, муселим ваљевски, како прота у Мемоарима изреком пише, предузео такође услед гласова о устанку Карађорђеву у Шумадији? Или је, дакле, све то догодило се другојачијим редом, или је устанак у Шумадији букнуо много раније. Ми знамо да су две различите ствари: дизање устанка у Шумадији и бирање врхов-

[1]) Мемоари, 71—72. Прво издање Мемоара нема обележена дана Себичне Недеље. Љ. Ковачевић је ставио дан 14 фебруара, ваљда по догађајима које прота по том с обележеним даном наводи, јер је 1804 Себична Недеља била 21 фебруара (т. ј. недељни дан Месојеђа такога имена, а себична је седмица 15—21 фебруара).

ног вођа у Орашцу [1]). Али прота очевидно мисли на ово друго, и његов би нам датум био драгоцен кад би се само поклапао с властитим његовим осталим датумима и с календаром. Јер по календару себична је седмица 1804 била 15—21 фебруара, а Себична је Недеља падала 21 фебруара. И пошто прота каже да је он, пошто је чуо за Карађорђев устанак и паљење хана у Орашцу у *Себичну Недељу*, подигао заставу ваљевског устанка 15-ога фебруара — то би испало да је последица претходила узроку, јер је Себична Недеља била 21-ог фебруара. Поставивши прота М. Ненадовић мало даље у Мемоарима да су покладе биле 28-ог фебруара, очевидно је распоредио (пишући мемоаре позније) у 14 дана који растављају Себичну Недељу од Белих Поклада и своје путовање у Земун ради муниције и бој с Турцима на Свилеуси и узеће Ваљева и Рудника. Као што прота сам узеће Ваљева везује с Белим Покладама, тако њих двоје троје из Шумадије везују за Беле Покладе узеће Рудника. Али ни Беле Покладе нису биле 28 фебруара, како је узео прота, него 6 марта. И сва је прилика да би према њима требало испомерати и остале догађаје које је прота М. Ненадовић с датумима повезао. Ми то, међу тим, чинити нећемо, задовољавајући се овим обраћањем пажње на ту хронолошку омашку. Ми бисмо још само додали да нам се чини да би сви догађаји које прота М. Ненадовић ставља међу 14 и 28 фебруаром могли пре ићи још ближе крају фебруара него ли се помицати раније, јер би се он тада оставила без темеља хронологија првих догађаја устанка, с муком утврђена у почетку овога одсека. Што Л. А. Б[illegible]

[1]) Л. А. Баталака истиче за тај збор у Орашцу дан 31 јануара речима „И тако *од прилике* 31-ог јануара 1804 преко ноћ, скупи се на одређено место „у Орашцу ка Карађорђу до 300 најодабранијих, под оружјем људи“ Историја српског устанка, 52. Јов. Хаџић. Уст. српски, стр. 16, истиче дан 2 фебруар као дан састанка у Орашцу. Може се мислити да су ови писци мешали дан напада на Карађорђа и његова првог сукуба с Турцима с даном избора у Орашцу за врховнога вођа, смећући с ума да између та два дана треба да остане размак најмање од 10—12 дана.

талака све те догађаје ставља још раније, у фебруар — он то чини по мемоару Јанићија Ђурића, који је писан још касније но протин, и у ком је Ђурић по своме нахођењу и памћењу распоређивао догађаје које је хтео да описује. Остаје, дакле, за хронологију опет као једина основица оно што је забележено у Аустрији у исто време пли датуми који су по свечаницима упамћени, па су се тако традицијом очували. Таквих има и у проте М. Ненадовића и у П. Јокића и у других казивалаца.

Кад је већ устанак сазрео за организовање и за бирање вођа, приступило се к спремама за много значајни састанак у Орашцу. Јаниħије Ђурић казује како је Карађорђе у Орашац отишао из Копљара и како је одмах послао по буковичког проту Атанасија Антонијевића, који је од свештенства у свем оном крају био најстарији и уживао у народу право светитељско поштовање. На збор су дошли: кнез Мата из Тополе и Петар Јокић буљубаша, са својим људима, Алекса Дукић из Бање, Милован и Радован прозвани Гарашани из Липовца, Димитрије Радовић из Врбице, Јован Крстовић из Буковика, они што су били у Копљарима и што су мало више поменути и с њима на триста оружаних људи. С. Милутиновић бележи да су на том збору били и Чарапићи испод Авале и Јаковљевићи (из Левча[1]).

Кад је изнесено главно питање збора: да је буна на Турке дигнута и да јој треба старешина, приступило се томе послу. Јан. Ђурић и Пет. Јокић приповедају да је одмах нуђен Карађорђе, али да се он противио и бранио. Сима Милутиновић, међу тим, казује да је ту сабрани народ рад био да изабере Станоја Главаша, свуд у оној околини добро познатог хајдучког старешину, и да би избор његов био готов за час, да он својом памећу није упутио народ да бира Карађорђа. С. Милутиновић за то много хвали Ст. Главаша, који је одмах казао како је за тај посао

[1] Сербианка, II, 42.

Карађорђе и како ће му се он први покоравати. Томе се својски придружио и Вуле Илић Коларац (који је све то, по свој прилици, сам и приповедао С. Милутиновићу). Карађорђе се прилично дуго правдао и изговарао, опоминьао народ да је он за старешину веома оштар и т. д., поминьао и нудио да за старешину изберу и Ст. Главаша и Вула и кнеза Марка, и познатог трговца Теодосија. Избор, ипак, по предлогу Главашеву, једногласно остане на Карађорђу, и он га се, на послетку, прими[1]).

У главноме тако исто излаже и Вук Ст. Караџић. И он као и Сима Милутиновић бележи како су многи повикали да старешина буде Ст. Главаш, али да се Главаш није хтео ни по што тога примити. За тим су многи гласали за кнеза Теодосија (којега Јан. Ђурић зове трговцем), који одбије вођење буне поглавито што није веровао да ће бити успеха и рачунао је више на моменат кад турска војска надвлада и потреба дође да се народ *предаје*. Теодосије је, по Вуку, сам предложио Карађорђа, који се сматрао као нешто на средини међу степенитим људима и хајдуцима, пагињући и на једну и на другу страну. По том су, прича Вук, сви навалили на Карађорђа, и он се избора примио и почео управљати војском и народом. Годину дана позније, о самом Ускрсу 1805, на скупштини у Пећанима, кнез Теодосије се био покајао што је одбио понуђено му 1804 народно старешинство, и стане отворено тражити га од Карађорђа натраг. Вук говори да је у том Теодосије потегао пиштољ да убије Карађорђа, на што је Карађорђе њега својим пиштољем на место убио. Тако се свршила та супарничка историја[2]).

---

[1]) Гласник IV, мемоар Јан. Ђурића, 113—115; Споменик С. К. А. XIV, 18 казивање Јокићево; Сербианка I, 40 - 42.

[2]) Вук Ст. Караџић, Грађа I, 14—15 и 36—37. Врло су знатне и занимьиве у Милутиновића Србијанци две песме о томе: *Соперник вожда* и *Истреб соперника*. Сербианка II, 45 — 60. По тим песмама супарништво се свршило правим двобојем, у ком је Теодосије смртно рањен.

По свима наведеним изворима, кад се Карађорђе избора примио, опоменувши народ, да он зна само за оштро заповедање и за послушност без поговора, народ му се одмах закуне. По том прота буковички Атанасије „обуче „одежду, извади крст и поучивши нас лепо, да старешину „слушамо, да се не плашимо од Турака и да се не издајемо, „прими ту нашу заклетву по црквеном реду“ [1]). С. Милутиновић бележи да су после и Јанко Катић (веома чувен човек у Шумадији) из Рогаче и Јаков Ненадовић мало негодовали због овога избора[2]).

То тврди и Вук, напоминьући да су се они (као и још неке веће и знатније војводе од почетка устанка) сматрали више једнаки Карађорђу и да је њихово лично сматрање старешинства Карађорђева било врло сумњиво. Све то, у осталом, припада оним многобројним знацима државне несрећености, којих није било мало у почетку подизања државе. У ствари је од часа кад је изабран, Карађорђе, по општем признању, био прави старешина, и пошто је имао највише ауторитета и највише силе — његова је власт била и пуна и неоспорна скоро свакад, нарочито докле је он могао дохватити.

Пошто се тачно не зна и не може да посредним путем нађе којега је дана избор врховног вођа у Орашцу извршен, налазимо да није излишно да потпуности ради побележимо и остале податке из оновремене књижевности који говоре или о томе предмету или у опште о почетку устанка, пошто се та два момента у нашим изворима у опште мешају. Тако С. Милутиновић у Србијанци ставља почетак буне веома касно, чак у март. У књизи I он пева:

Пак отпочну завјерања свуда,
У наступку деветн'естог в'јека,
Трећи мјесец четвртога года,

[1]) Споменик XIV, Казивање Јокића, стр. 18.

[2]) Сербианка II, 42.

Чудодјејства појаве се српством,
Паче вишње испуњење воље[1]).

Вишњићева народна песма обележила је време такође својим начином.

Певајући о небесним знамењима, којима је Свевишња Воља побуђивала народ на устанак, Вишњић помиње Светога Саву (14-ти јануар), Часне Вериге (16-ти јануар) кад је гром грмео и муња севала и потресла се земља од истока, у знак да се Срби на оружје дижу, а Срби се нису смели дићи[2]). По том песник пева:

А четврту вргоше прилику:
Виш' Србије на небу ведроме
Ухвати се сунце у пролеће,
У пролеће на Светог Трипуна,
Један данак три пута се хвата,
А три пута игра на истоку, и т. д.

Св. Трипун пада на дан 1-ог фебруара, и народни песник пева да се Срби ни тада нису били дигли. И тек по том, услед тих страшних прилика, дахије држе познати у тој песми савет с хоџама и ваизима, траже да виде будућност у води стаклене тепсије врачањем, и почињу купити војску, ићи с њоме по нахијама и сећи кнезове. Сеча кнезова по томе, коју смо ми утврдили за дане 23—31 јануара 1804, по народноме би се песнику имала потиснути касније, такође у фебруар.

Вук Ст. Караџић пише да су дахије почеле сећи кнезове „у месјецу фебруарију 1804“ [3]), што ми узимљемо само као још једну посредну потврду да је све то било позније но што се после почело узимати. Прота М. Ненадовић у

[1]) Сербианка I, 81.

[2]) Ј. Спасојевић даде ми две белешке из Ст. Петербурских Вједомости од 1804, којима се бележи у то доба ванредно топло време у јужној Европи. Једно је допис од 29 јануара 1804 из Цариграда, а друго је допис од 6 фебруара 1804 из Беча.

[3]) Грађа, I, 11.

мемоарима и у запискама на више места такође износи фебруар као месец у ком је 1804 устанак започет[1]).

Земунац Гаврило Ковачевић у својој Песми штампаној 1804 године у јесен, бележи: да су се српски кнезови и кметови скупили код Црног Ђорђа на сабор и да су наредили:

Да се купе чете на све стране
Од Турака да се сложно бране,
Прво поче Петровићу Ђорђе
Чету купит', и од куће пође,
Београдску нахију подиже
И око ње које бјаху ближе
И поручи свуда на све стране,
Да се сваки кућњег посла мане,
Пак да узме хлеба и оружје
И у чете да се купе брже.

За тренутак кад је изабран вођ, и Гавр. Ковачевић сагласно с Вуком бележи:

И чете се купити почеше,
Кад се две три чете сакупише,
Поглаваром Ђорђа учинише,
Сви се редом онде ижљубише, и т. д.[2])

Што се тиче времена самога почетка, Гавр. Ковачевић описујући подизање устанка бележи:

А зима је и још снег на земљи
Шума гола нити се зелени[3]).

[1]) У запискама: „Сви ови главни сречки кметови, како смо чули Карађорђев глас да је устао на Турке, сваки је свој срез с оружјем (у месецу „фебруару 1804) на заповест нама доводио", и по том: „Треба и то да знате „да у најпрвом востанију против Турака у 1804. фервара, све су старешине „и буљубаше постале од најимућнијих Срба." (Мемоари, издање од 1867. стр. 274 и 282).

[2]) Пѣснь о случайномъ возмущенiи и т. д. Будимъ 1804, стр. 10—11.

[3]) Пѣснь, стр. 12. Триод. Дука, стр. 7, бележи такође како је устанак почео „у зимње време", али месеца не казује. Ми смо горе поминали оновремене белешке о напредно лепом времену у другој половини јануара и у почетку фебруара. Јокић, међу тим, казује како је падао снег при операцијама вршеним у другој половини фебруара и како је снег био на земљи и мраз из јутра кад се на Рудник (6-ог марта) ударало. Из тога треба извести да се у другој половини фебруара, кад се устанак управо свуда отпочео, време променило на ружно.

У посредне доказе да се устанак почео у фебруару можемо навести још нешто.

У страним ондашњим новинама гласови о устанку такође се јављају позно. Ми смо горе навели један запис немачких новина Augsburgische Postzeitung од $^{14}/_{26}$ фебруара како је београдски паша погубио више кнезова „зато што нису испуњавали своју дужност". Први глас о устанку послан је истим новинама из Земуна дана $^{6}/_{18}$ марта, где се јавља како је „у Србији устанак грчких хришћана обузео „све слојеве. Они су се повукли у шуме, и боре се очај„нички против својих угњетача[1])." Писмо земунског проте М. Пејића о бoју на Дрлупи с Аганлијом примио је митрополит Стратимировић у Карловцима 23 фебруара 1804.

Дан устанка у осталим двема покрајинама Србије, које су устанком одмах следовале Шумадији, у старој Мачви и у Браничеву, може нам такође помоћи да се уверимо о правом времену устанка под Карађорђем у Шумадији.

За стару Мачву прота М. Ненадовић разговетно приповеда како је шумадијски покрет у њих прихваћен. Кад је Пореч-Алија, ваљевски муселим, чуо да Карађорђе у Шумадији диже устанак и бије где кога Турчина стигне, отиде одмах с ваљевским Турцима на Уб, покупи отуда све Турке са женама и с децом и одведе их у Ваљево. Турци Ваљевци су, међу тим, одмах после погубљења кнезова, своје жене и децу већ одселили били у Соко и у Ужице, у градове. Сеоба с Уба није за дан стигла у Ваљево, него је ноћила код Грмића у Бабиној Луци. Видело се да се Турци склањају, и то је изазивало Србе који су такође сазнали били шта чини Карађорђе по Шумадији. Пошто је народ и иначе био узнемирен, тај глас и тај покрет Пореч-Алије били су довољни да га дигну са свим. Прота М. Ненадовић одмах почне писати људима да купе чете и да се сабирају на Бранковички Вис.

---

[1]) Српска Независност за 1903, бр. 3.

Кад се људи почну сабирати, прота изнесе из Бранковичке Цркве барјак од белог, црвеног и плавог мусулина са три крста, и пободе га међу друштво. То је по протином запису било 15 фебруара 1805 године[1]).

Јаничије Ђурић приповеда да су у Шабачком Округу тако исто чинили Лука Лазаревић и Остоја Спуж, палећи по округу турске ханове, изгонећи Турке, а прибирајући оружан народ ка граду Шапцу[2]).

Исто тако Вук Ст. Караџић описује то стање у Мачви. „Кад Турци виде — бележи Вук — да се раја почиње „бунити, они одмах ударе натраг, и дахије се стану враћати „у Биоград, а субаше, које онако изненада не побију Срби, „побјегну из села све у вароши, ђе се коме учини ближе.“ И онда казује што је напред наведено да је стари Фоча из Београда оваке гласове послао своме сину Мехмед-аги у Шабац на неколико дана после погубљења ваљевских кнезова и после доласка Мехмед-агина у Шабац. По рачунању које је напред већ претресано, то би падало опет у прву фебруарску недељу[3]). Први сукоб ваљевских устаника с Турцима Шапчанима који су се одмах кренули да их разбију био је, по меморарима проте М. Ненадовића на Бељину у Шабачком Округу 23-ег фебруара. Ту су Турци узмакли, упутивши се на Свилеуху ваљевским путем, знајући да је Ваљево у опасности. И ту их је Јаков Ненадовић разбио истога дана кад су узети Ваљево и Рудник[4]).

Горе је, међу тим, опширније образложено како смо и с овим протиним датумима несигурни и како би више разлога имало да се они потискују напред но назад.

Што се тиче узбуне у Браничеву, она је — како се види — почела такође касно. Др. А. Медовић забележио је по распитивању многих људи да су Пожаревачки Округ

[1]) Мемоари, 71—73.
[2]) Гласник, IV, 123.
[3]) Грађа, I, 13.
[4]) Мемоари, 83.

дигли на Турке *месец дана по св. Трифуну*, т. ј. око 1. марта 1804, Момир из Лучице (Мораву и неки део Стига), Миленко (Рам, Пек, Речку, Звижд и Поречку Реку) и П. Добрњац (Горњу Млаву и Омоље). За полазак војске к Пожаревцу др. Медовић бележи да је извршено *„ноћу на чисти понедељник“*[1]). Чисти понедељник те године (преступне) падао је на дан 7-ог марта. Сва прилика да ће с тим требати сложити и догађаје у Шумадији и у Ваљевском Округу и око Шапца.

Из свега, дакле, што је напред наведено, могло би се извести ово:

а) Да је Карађорђе, умакавши из Тополе од своје куће од напада дахијских људи (око 30 јануара 1804), упутио се к северу и к смедеревским селима, да би се што пре састао с Главашем и с његовим хајдуцима.

б) Да су се, међу тим, у исти мах и други дизали, и почели насртати на Турке, као што се наводи за Јан. Ђурића и његове људе који су Турчина срели на путу и убили, за Тополце и Бањане који су истерали Турке и почели ханове палити у Тополи, у Жабарима, у Јагњилу; за Карађорђа, Станоја Главаша и остале који су у Сибници у по дана отвореним нападом запалили турски хан, Турке побили и разграбили.

в) Да је тај глас, као и онај о сечи кнезова, такође пукао по народу, и с њим заједно да су се и други почели дизати на Турке или на устанак спремати.

г) Да су се шумадијске старешине почеле одмах по том старати да себи у целом овоме послу поставе вођа и да су се тога ради у Орашцу састале и ту себи за вођа изабрале Карађорђа Петровића.

д) Да узрујавање народа, сабирање четâ и сазивање хајдука треба по времену стављати у првих двадесет дана фебруара 1804.

---

[1]) Гласник, IV, 203—204.

ђ) Да је избор Карађорђа за врховног старешину извршен такође у Фебруару око 14 тога месеца, пошто немамо још начина да тај догађај одређеније за месечни дан вежемо.

е) Да је устанак букнуо најпре у Шумадији, у Крагујевачкој и Смедеревској Јасеници, и у јужним селима Београдског Округа.

ж) Да је глас о томе устанку дао правац исто тако узрујаном народу у Ваљевскоме и Шабачкоме Округу и у Браничеву да такође устаје и да бије Турке и на њих да напада.

IV.

У свима готово изворима помиње се да у оном одсудном договарању дахија да сечом кнезова и главних људи српских предупреде устанак и обезбеде своју владавину нису све дахије једнога мишљења биле, већ да је томе био противан нарочито стари Фоча, отац истога оног Фочић-Мехмед-аге, који је у Ваљеву сечу започео. Свак памти како је то лепо опевао Филип Вишњић. С тога његове речи нећемо овде поминьати. И. Јокић прича како је стари Фоча говорио: „Немојте ви у „рају дирати, зашто је ова раја плаховита, а друго раја је „у шумама; њој су шуме градови. Ви ћете посећи једнога, „два и трп кнеза, а други ће поутицати, па ће вам после „ови главе поскидати; него се ви рајн подобрите, живите „с њима у љубави, особито с владиком и с поповима, а тако „како сте наумили, учинићете веће зло. Дахије скоче на „њега — прича даље Јокић — назову га крмком који ништа „не зна, и наруже га како су могле горе. Фоча се наљути „и оде у свој конак. Може бити да би дахије и убиле „Фочу за ове речи, али нису смеле од његових момака“ [1]).

Земунски мемоар не помиње Фочу као дахију. Фоча-оглу-ага, којега су Срби звали старцем Фочом, био је врло поштован и цењен у Београду старац, веома вешт законима турским. Његовим су се саветом користиле дахије више пута. Кад је букнуо раздор међу дахијама и Хаџи-Мустафа-пашом, и кад се овај последњи с крџалијама у граду затворио, Фоча-

[1]) Споменик С. К. А. XIV. стр. 9.

оглу је, по земунском мемоару, изнео на једном саветовању предлог да је неопходно Хаџи-Мустафа-пашу погубити, што је по том и извршено. У Фоче су била два сина: Мехмед-Фоча-оглу, по српски Фочић, који се истакао међу вође београдских јањичара, и Мус-ага Фоча-оглу, који је постављен за команданта града Шапца [1]). Земунац Гавр. Ковачевић такође прича за старога Фочу да је паметан и добар човек и да је Турке махом добро саветовао [2]). Други јањичарски поглавар за Мехмед-агом Фочићем био је Кучук-Али-ага, најгори од свих. У једноме запису од 1800 год. с краја марта он се спомиње као муселим у Крагујевцу [3]). Рашид-бег бележи да је био родом из Рудника [4]). Гавр. Ковачевић за њ каже да је од свих дахија најрђавији и најодлучнији, а најбољи на јунаштву. Трећи је међу дахијским старешинама био Мула-Јусуф, о ком се не бележи и не приповеда ништа, а четврти је Аганли-Барајактар. Земунски мемоар бележи за њ да је био Бошњак који је вукао лађу, па се после мало издигао и погосподио. У једном запису у Гласнику XXV називље се Ђеврљићем [5]). Земунац Гавр. Ковачевић помиње да је од своје четворице другова он био најпоштенији. И Вук Ст. Караџић бележи да је он „био за народ као по најбољи“ од оне четворице [6]).

То су били људи који су после смрти Хаџи-Мустафа-пашине приграбили у Србији сву власт и управу. Они су брзо видели да су погрешили што у питању обране и предохране од евентуалне побуне српске нису послушали свога саветодавца старца Фочу, који их је упућивао да се не ослањају на силу, јер сила у овом случају добру повести не може. Чим је, дакле, измакао Карађорђе, и чим се видело како је самовољна сеча главних људи узрујала и одагнала

[1]) Срп. Кр. Акад. Архив, бр. 389.
[2]) Пјесн. стр. 15.
[3]) Љ. Стојановић, Записи, II, 317.
[4]) Споменик XXIII, 9.
[5]) Л. А. Баталака, Историја српског устанка, регистар.
[6]) Грађа, 13.

у шуму и у хајдуке цео народ — дахије се на ново састану на саветовање. У овоме саветовању сви признаду да их је старац Фоча добро саветовао и стану размишљати како да поправе што су погрешили. Старац Фоча тада предложи, да се пошље Аганлија, као народу најугоднији од дахија, те да рају умири и да јој да уверења да ће унапредак бити боље но до сад. Одлучено је на томе саветовању да Аганлија управо потражи Карађорђа, да му понуди двеста кеса новаца и да га замоли да се остави буне и да људе умири и отпусти[1]).

То исто приповеда и Л. А. Баталака. У његовој историји читамо како су дахије тада изабрале четворицу Турака и с њима, ради бољега успеха, послале Мату калуђера, родом из Жабара (Краг. Јасеница), који се у Београду находио као духовник и као парох. И П. Јокић зна за ову мисију поминући за калуђера Мату из Жабара да је био код владике протосинђел и да су га „Турци повели да он „као познат, ове људе утишава и склања на покорност према „дахијама[2])." То исто још већом јасношћу прича и Јан. Бурић (прави извор ове версије), поминући да је ова депутација обећавала Карађорђу не 200 него 500 кеса само да се умири и народ поврати у ред. „Калуђер Мата тајно каже „Карађорђу поздрав од митрополита да се ни по што не „мири с дахијама и да Турцима не верује но да га више „не пушта с Турцима натраг у Београд[3])." Карађорђе каже калуђеру „да се он слободно врати у Београд с Турцима." По том је Карађорђе још казао да је рад још неко време варати дахије и време провлачити, док лето не дође и шума не озелени, те и послане Турке врати у Београд, поручивши

[1]) Пѣснь, стр. 16.

[2]) Споменик XIV, 15.

[3]) Као што смо већ истакли на другом месту, митрополит је Леонтије припадао грчкој револуционарној странци и њеноме вођу, влашком кнезу К. Ипсилантију. Отуда је он, мудро себе чувајући, свуда настојавао да се међу хришћанима диже устанак, не би ли на ново дошло до руско-турског рата и до ослобођења Грчке.

дахијама да се он склања на мир, но да кажу дахије „на „који начин они мисле унапредак с народом поступати, а „ханове и субаше неће више трпети народ по селима, нити „зулум и срамоте турске подносити. И ако се на то дахије „сагласе, да за себе даду јемство и поручитеље, двор аустриј„ски да за дахије буде јемац [1]).“

На ту поруку крене се Аганлија са 200 Турака и покупи узгред на хиљаду Срба из београдске Колубаре, која се још није била одметнула, и крене се ближе ка Космају, око којега се находио Карађорђе са својим четама, к селу Дрлупи, где је требало да се састану и лично разговоре. Изгледа да је по калуђеру Мати и Турцима што су с њиме долазили поручено или наговештено било да ће састанак бити на том месту. Јан. Ђурић приповеда како је Карађорђе дошао на ноћиште у Рогачу 11-ога фебруара, и како је тога вечера стигао и Аганлија у Дрлупу, свак са својом војском. Аганлијини посланици јаве се Карађорђу и уговори се место за састанак. На том се месту, сутра дан, заиста и састану и разговор почну. Уз Карађорђа су били главни људи и војничке главне старешине, а уз Аганлију двадесеторица одабраних старих Турака. Иза једних и иза других стале су обе војске на пола пушкомета, Аганлијини Турци и Срби Колубарци иза њега, а Срби устаници иза Карађорђа. У току разговора — прича Јан. Ђурић — пукне једна пушка у селу од Аганлијиних војника. Војска Карађорђева помисли да то Турци не гађају Карађорђа, нагрне као ватра и опали неколико пушака. У томе погине уз Аганлију његов момак Арапин, Аганлија се рани у ногу, а рани се још и неколико Турака. На то и Турци оборе ватру на Србе, убију Карађорђу момка и ране у главу Станоја Главаша. Карађорђе с једне стране утиша с места ватру на српској страни, а на турској утишају је Аганлијини гавази и момци, али се разговор, тиме прекинут, не обнови [2]).

[1]) Гласник IV, 126—127.
[2]) Гласник, IV, 130—131.

Тако приповеда Јан. Ђурић, који је и сам ту био. По њему је цела ствар у Дрлупи и била у том што сад наведосмо. Вук Ст. Караџић додаје, како су, тек после узалудних преговора о измирењу „Срби раставши се с Аган„лијом, ударили са свим на Турке, те их разбили и истерали „из села и у оном боју ранили Аганлију у ногу. Аганлија, „онако рањен, дође у село Борак на конак и оданде отиде „у Биоград, а Срби из Дрлупе отиду у Губеревац, одме„њући народ и умножавајући чете једнако[1]).“

С. Милутиновић у Србијанци приповеда нешто као Вук, нешто пак као Јан. Ђурић, али по својим нарочитим сазнањима. Он истиче да је на Дрлупи у Београдском Округу Карађорђе најпре „разбио враге“, Аганлију ранио, Арапина му (момка) смлатио, и да је са српске стране у том сукобу погинуо Јов. Бауровић, и т. д. Међу осталим и он као Јан. Ђурић помиње да је Аганлија нудио Карађорђу да иде у Немачку (т. ј. Аустрију), па да тамо живи[2]). Пошто је уз Аганлију било и Срба Колубараца на неколико стотина, Јан. Ђурић казује да им је Карађорђе још уочи састанка поручивао да пристану с њим, па да сви заједно смлате Аганлију. Колубарци, истина, нису били пристали, али ће имати право Л. А. Баталака што истиче да је то поручивање Карађорђево дознао — Аганлија и увидео да се лако са својих 200 Турака може затећи одсечен и заробљен далеко надмашнијом устаничком војском.

Исто тако као Сима Милутиновић представља догађај на Дрлупи и Гаврило Ковачевић у својој хроници у стиховима. Он бележи, да је Аганлија пошао са 60 јањичара и да је још којегде до 200 Турака путем сакупио, да је дошао у Сибницу под Космајем (село одмах до Дрлупе), и да је ту код чете Црнога Ђорђа почео разговор о умирењу. Пошто Карађорђе није хтео ни да чује о новцу, у који су се дахије поглавито уздале, усред разговора пушке при-

[1]) Грађа, I. 18.
[2]) Сербианка, II. 90—91.

пуцају и отвори се борба, у којој се Аганлија рани. Г. Ковачевић по том додаје како је најпре само осам момака као за опкладу ударило на Турке, и како су после умешали се у борбу и остали. И он бележи, да је у борби Аганлијин Арапин убијен, а Аганлија да је рањен у ногу и да је по том, кад се придигао, дао начинити од сребра штаку, те се на њу наслањао кад је ходио.

Из овога се на чисто види да су пред нама две версије о овоме сусрету на Дрлупи. По првој версији (Јан. Ђурића) на Дрлупи није било управо никаква боја, већ су се Карађорђе и Аганлија састали преговора ради. Преговори су сами били безуспешни, али се у исти мах изметнуо сукоб, управо наизменично пушкарање с обе стране у један мах, због једне пушке која се случајно окинула или пукла с турске стране. Сва је прилика да је то и најистинитија версија. Да је као такву одсудно огласимо, смета нам исказ другога сведока, који је такође био онде, а то је Петар Јокић.

П. Јокић у свом причању истиче како се Карађорђе падао Аганлији не толико као преговарачу него као нападачу. Јављено му је било како он води до 600 Турака и како је кренуо и Кнежину Посавску, ко год оружје може носити. Прота Атанасије Антонијевић мислио је да се с Аганлијом ваља ударити па — један за све, а сви за једнога. „Ако их ноћас не разбијемо, сви ћемо пропасти“, прича Јокић, да је прота рекао. Да је прота веома озбиљно узимао што говори и што се имало у тај мах радити види се по томе што је оног јутра пред сукоб служио јутрењу, па приклињао људе да се држе сложно и јуначки, зебући да се у првој борби не би ствар окренула незгодно и бојећи се да то не оштети цео посао. П. Јокић је причао да је прота говорио овако: „Браћо, ево дође и то, да се побијемо с Турцима. Немојте, браћо, ниједан узмакнути нити се поплашити. Бог је с нама, па кога се другог имамо бојати? Него треба опет да се закунете да ћемо сложно ударити и да нећете издати? — Да се закунемо, гракну

„сав народ. — Дигните по три прста! рече прота. Ми ди-
„госмо, и он изговори онаку заклетву као у Орашцу. Нај-
„после рече: Један за све, а сви за једнога, па или да их
„растерамо, или баш сви да изгинемо! На то сви приста-
„немо, и по три пута на заклетви рекнемо *амин!*“ По том П. Јокић не прича ни речи о преговарању, о коме говори Јан. Ђурић, него о нападу и казује како су се чете и старешине биле по војнички распоредиле, ударајући на кућу у Дрлупи, у којој је био одсео Аганлија. Јокић казује да је Аганлија рањен нё у време преговарања него кад се помолио из куће хотећи да прегледа напад. Карађорђе је тада повикао да се на њ пуца, и једна га је пушка погодила [1]).

Тешко је наћи изласка из ове несугласности у казивању двојице присутних сведока и главних радника те акције. Не треба по томе да је чудо што се радња та у Земуну чула већ са свим преокренута и увеличана. У архиву Српске Краљевске Академије има знатан извештај земунског проте Мих. Пејића митрополиту Стратимировићу, без забележеног месечног дана, али с обележеним пријемним даном, 23-ег фебруара 1804 у Карловцима. То му данас даје вредност документа. „Наши Срби — пише прота своме
„митрополиту — кад су уже видили да крајња погибел пред
„очима стојит, удалу се неколико поглавитих персона у шуму,
„и после начини се једно число од 2000 људи, који јесу на
„4 колоне, ходећи, разделити. Једну т. ј. главну води неки
„Црни Ђорђе, који има код себе до 800 људи, а другу —
„прота из Врбице, старац који пред људима, један крст у руци,
„а други о врат носећи, ходи и Бога једнако о победи моли,
„трећу колону води неки кнез Дима, а четврту — Главаш,
„неки који је био с Лазом Харамбашом у банди и после
„овај исти Лазу убио је. Тако кад виде Турци да се зло за
„њих ради, између ових четири дахије отидне Аганлија са

[1]) Споменик, XIV, стр. 22.

„400 Турака, и узме још̂те к тому до 20 пандура од „Србаља, у Сервију са Сервијанци мир правити. И дође у „Сремчицу село, и ту конакује, предани, и после кад на„ступи друга ноћ, наши Србљи чују тај глас и пошљу из „колоне Ђокине једну патролу да виде колико имаде Ту„рака и како стоје, да могу на њих ударити. Ова патрола „пак не хотјела паки натраг с репортом вратити се, но „жестоко ударе на Турке и јуриш учине, где Турци уплаше „се и почну бјегати, а Аганлију оставе. Наши пак ухвате „жива Аганлију и почну га водити к својој трупи. Обаче „они пандури Србљи који су код Аганлије, ударе на ове „Србље и два убију и Аганлију отму. У овој истој бата„лији пало мртвих 36 Турака и 15 коња, и 14 донетих у „Београд рањених. Такођер и Аганлија рањен у Београд „донесен, то јест у ноги у дебели меса плезират. А кад „чују наши Србљи да и њихова браћа који су код Турака „пандури на њих пуцају и туку, отидну и попале све куће „ових пандура и што су живо ухватили, исеку[1]).“

Триандафило Дука у својој историји не представља излазак Аганлијин у Шумадију никако као корак с намером умирења већ као покушај, да се Карађорђе превари и ухвати као хајдук. „Ђорђе, међу тим, прича Дука, дочека „Аганлију као мачка миша, и у мало он с њим не сврши, „јер га рани у ногу и један од Срба притрча да га закоље, „али сам буде убијен од Турака.“ Враћајући се, дакле, они што су остали у Београд, сматрали су да су срећнији но тежи што су изнели главе и ако су сви били пуни горчине од срамоте која их је снашла[2]).

Ми мислимо ипак да је барем у главноме највернија версија Јан. Ђурића, и да је у њега, може бити, само онај део о борби нешто умањен и зблажен. Преговарање је свакојако било, али пошто исти Јан. Ђурић казује како је Ка-

[1]) Архив С. К. А., бр. 388.
[2]) *Ἱστορία τῶν Σλαβενο Σέρβῶν. Ἐν Πέστῃ.* 1807, стр. 10–11.

рађорђе уочи дана састанка поручивао Колубарцима Аганлијиним да с њим заједно ударе на Аганлију, очевидно је да он преговарању много није веровао, чему се није ни чудити, кад се узме, како је уз пут свуда купио војску и заиста се спремао и да напада. С тога ће за први део — за преговарање бити меродавна версија Ђурићева, а за други део разложно би било усвојити версију Јокићеву. Тим би се, с малим исправкама, измириле све контрадикције. Земунска версија проте Мих. Пејића остала би само да послужи као пример како се нарочито први гласови свакога покрета увеличавају и изокрећу чувајући основну деобу догађаја, па увеличавајући или изокрећући поједине делове. Оно што је у ствари било, умањи се или увелича у појединим деловима својим. Гласови о том сукобу у Дрлупи поглавито су увеличани поводом тога што се ту ранио на турској страни сам шеф Аганлија, а на српској Станоје Главаш. Заиста племенита и светитељска преданост к делу слободе буковичког проте Атанасија Антонијевића није се зауставила на Сави, него је — и без имена његова — дошла пред очи митрополита Стратимировића и импоновала је свакоме. У свему је први сукоб, у ком се пролила и крв једнога од турских поглавица, испао по Србе веома срећно. Тим сукобом је дело слободе корачило огроман корак к успеху.

Жалити је само што овоме првом почетку преговарања и борбе не можемо одредити са свим поуздано месечни дан којега се догодио.

Јанићије Ђурић помиње, до душе, да је Карађорђе дошао на ноћиште у Рогачу 11-ог фебруара; да су преговори и изненадни сукоб били 12-ог фебруара и да су се као преговори имали наставити 13-ог, али да се Аганлија предомислио и умакао у Београд [1]). Само Јан. Ђурић не каже да је у оно време водио дневник догађаја. Зна се да је он свој мемоар писао после 1842 и да је те месечне дане

[1]) Гласник IV, 129—131.

стављао по својој властитој комбинацији. Тога ради се они нигде не слажу с аутентичнијим онога самога времена записима. Из причања Петра Јокића види се разговетно да је сукоб с Аганлијом био после избора врховног вођа у Орашцу. Кад бисмо се могли ослонити на белешке проте Ненадовића, и кад би избор врховног вођа био извршен 14-ог фебруара 1804 у Орашцу — онда је бој на Дрлупи био негде после тога дана. Приповедајући како је буковички прота Атанасије заклињао војску пред тим бојем, П. Јокић прича како је прота тада изговорио онаку заклетву као у Орашцу. То значи да је бој на Дрлупи био после избора вођа — и после састанка у Орашцу. И иначе мисија Аганлијина ваља да се сматра као најнепосреднија последица тога избора. Ту мисију по свему што се сад зна о њој ваља сматрати као старање еда би се мирним или, на послетку, ма каквим начином уклонио с пута вођ за кога се знало да може бити опасан. По том се сукоб с Аганлијом хронолошки мора стављати после избора врховног вођа у Орашцу.

У овоме нас мишљењу утврђују и белешке проте М. Ненадовића. Да је сукоб на Дрлупи био 11-ог фебруара, прота при причању о 15-ом фебруару, као дану ваљевског устанка, не би пропустио да га помене. Међу тим тамо он помиње само како је Карађорђе 14-ог фебруара запалио хан у Орашцу, започео кавгу с Турцима и туче их где их год нађе. Прота, дакле, у своме причању о догађајима од средине фебруара помиње са свим почетну, прву фазу устанка, паљење ханова и избор врховног вођа. О сукобу на Дрлупи и на Сибници прота М. Ненадовић помиње тек онде где прича о догађајима после 23-ег фебруара при описивању борбе Јакова Ненадовића и ваљевских устаника са Мус-агиним из Шапца и Али-бега Видајића из Зворника Турцима, који су упућени били да разбију устанике ваљевске. Први сукоб с овим Турцима био је, по протиним белешкама, на Бељину у Шабачком Округу 23-ег фебруара. То је био први сукоб ваљевских устаника с турском војском. Из тога сукоба на

Бељину Турци узмакну на шабачко-ваљевски пут к Свилеуси, селу војводе Луке Лазаревића. Ту одмах за њима дође и ваљевска војска, пресече им пут к Ваљеву и опколи их. То је могло бити око 24-ог фебруара. Јаков Ненадовић је разбио те Турке исти дан када је друга ваљевска војска под кнезом Грбовићем и протом Матијом Ненадовићем узела Ваљево. Белешке о данима припадају комбинацији проте М. Ненадовића. Приповедајући о пушкарању с Турцима на Свилеуси, прота говори: „У то време чујемо ми опет о „Црном Ђорђу да се тукао с Турцима на Дрлупи и на „Сибници, *а о свему томе нити што он нама пише, нити ми „њему, но само по речима луди знамо*[1])."

Да је о бoју на Сибници митрополит Стратимировић примио извештај 23-ег фебруара 1804 поменули смо већ два пута. Истога дана (6-ога марта по новом) писао је неко из Земуна париским новинама Moniteur Universel-у, како је устанак у Србији обухватио скоро целу област и како из дана у дан постаје озбиљнији; како устаницима храном, оружјем и муницијом помажу њихове спахије и паше из Ужица и из Ниша из противности к београдским дахијама; како устаника има на 6000 и како су подељени у три колоне. Говорећи без помињања Аганлије о његовој експедицији у Колубару и у Дрлупу, бележи како се он кренуо $^{9}/_{21}$ фебруара, или како је тога дана наређено, да се крене са 400 пешака против Срба и како су ту експедицију устаници с успехом одбили. Дописник Moniteur-a ништа не помиње ни о преговорима ни о мирењу у овај мах, већ додаје како су дахије тек после тога неуспеха почеле мислити на мирење и обратиле се Београдском Везиру за посредовање[2]).

Сукоб на Свилеуси спомиње се у Земунском запису од 9 марта, писаном за митрополита Ст. Стратимировића.

[1]) Мемоари, 83; В. Ст. Караџића, Грађа I, 16—19.

[2]) Moniteur Universel од 31 марта 1804. За ту белешку сам много захвалан г. J. H. Томићу.

„У једном оригиналном писму од 2 марта — стоји тамо — „читато је где речени Јаков јавља проти Луки (? Матији) да „му пошље барута и олова, будући да много људи имаде, „а муниције нејма и да је разбио Турке у Свилићу који „су пошли били из Шапца у Ваљево. У овом сраженију на „три бусије пало је 70 Турака мртвих и 52 коња, а прочи „који су побегли многи велике ране однесли јесу, а от Сер„вијанаца само 6 и то мало рањених било[1]).“ Је ли то белешка о боју на Свилеуси или о претходном боју на Бељину (? Крњићу) тешко је погодити. Приличније је да се тиче боја на Бељину који се ваљда догодио између Крњића и Бељина. По проте М. Ненадовића записцима, исправљеним што се тиче датума, бој на Свилеуси има да се стави на дан 6 марта.

Из тога се види да се о сукобу на Дрлупи чуло у ваљевској војсци од прилике тек с крајем фебруара, и да се устанак развијао у први мах сам собом, без икаквог претходног плана и договора.

Приступајући к утврђењу хронологије сукоба на Дрлупи, можемо рећи, да се по свему горе наведеном није могао догодити нити пре 11—12 нити после 20 фебруара. Најприличније је ставити га око 16—18 фебруара. Избор вођа и први сукоб могу се, по овоме, поуздано утврдити као догађаји друге десетине фебруара 1804, први пред, а други после средине исте десетине. Још више прецизности у утврђивању ових дана данас познати извори не допуштају.

[1]) С. К. А. архив бр. 368.

V.

Кад су устанак дизали, Срби су се бојали и дахија и турске силе у опште, и не узимљући на ум да је њихову устанку положај силно олакшан положајем дахија самих.

У ствари је у почетку 1804 положај дахија био тако незгодан како се само помислити може.

Незадовољство народно спрам самовољства и насиља њихова било је прешло све границе трпљења. Од те самовољне управе народ се био одучио окупацијом аустријском и справедљивом владом турских добрих паша од 1792 до 1801. Војевањем аустријским ратна је практика постала обична ствар. Уређење народне војске под Хаџи-Мустафа-пашом, којим су се и дахије саме служиле овда онда, па и у почетку српског устанка, стајало је као спремна установа за самоодбрану. Није много требало, па да се те стихије споје и зададу посла свакоме на кога би се обрнуле.

Осим тога, дахије су биле усамљене и међу самим мусломанским елементом по положају своме.

Отпичари и наместници на власти, они нису могли рачунати ни на чију потпору осим властите силе своје. Што су поданицима својим Србима отимали, мала је ствар спрам власти коју су отели своме властитом господару, султану и Порти. Не мање су они газили и права законитих држалаца земље, спахија у Београдском Пашалуку, узимљући им што би им се где свидело, или се намећући као други експлоататор над селима и земљама које су спа-

хијама дажбину давале, и слабећи и рушећи тај извор прихода. Насиљем и беспутним страстима својим доводили су сваки час у питање јавну безбедност: живот је постао мучан, несигуран и немиран, а такво је стање веома неповољно и по занате и по све оне који су ради били да своја права уживају на миру и да своје послове раде у безбедности. С тога су осим Срба хришћана (раје) дахијама противни били не само сви добри људи у Београдском Пашалуку него и сви добри људи у околним пашалуцима. Видећи како је њихово самовољство дотерало до убијства законитога паше Хаџи-Мустафе, њима су биле противне све околне паше осим јединога Пасван-оглу-а у Видину, који је био као што су и они, и сви би с радошћу видели да неко на њих устане и да им стане мрсити конце, кад то није могла да учини Порта, за коју је свак знао да је то дужна била да учини, али да ради тешких својих прилика није могла да изврши. Знало се и јавно се говорило да би и Порта радо видела да њене одметнике дахије неко нападне, и могло се чути да би Порта такав покушај против дахија и потпомагала.

Дахије, дакле, нису могле рачунати на моралну или на материјалну потпору ниоткуд осим из Видина. А Видински је Пашалук стајао сам у том истом положају и држао се на личном јунаштву, угледу и јуначким особинама Пасван-оглу-а.

У дахија, пак, није било ништа ни налик на оно чим је располагао Пасван-оглу. Са свим обични насилници, они су се могли ослонити само на своју личну силу или на најамнике. Убили су законитога старешину, Хаџи-Мустафа-пашу, и то им се прошло, пошто Порти није подносило да их хвата, казни и да васпоставља ред. Али на случај да на њих устане сав пашалук, који су били преотели, они су били без одбране. Осим нешто коњика за службу и грађана јањичара Турака што су могли дићи са собом — они нису располагали нити каквом војском нити војничком орга-

низацијом. Као што јањичарска установа у опште није била за службу царства, зато што се била изметнула у отмичаре и самовољнике, тако није била ни за одбрану себе саме, чим би се ставила с ким било у сукоб. Јањичари су викали на султана што је радио да их укине, а посведочавали су сваким својим делом да је султан имао право што је онако радио и мислио.

Кад се дигао сав Београдски Пашалук на одбрану од њих, дахије, тако рећи, нису имале су чим да томе покрету на супрот стану. Тада се видело како је плитак и кратковид био њихов план о претходном насилном угушењу устанка сечом кнезова и поглавара. Аганлија је пошао на сусрет Карађорђу с малим бројем Турака и потргао је народну српску војску из београдске Колубаре, која се, у тај мах, као што сви сведоци приповедају, још добро држала. Нама се чини да Срби нису ни знали потпунце колико је повољан њихов положај, и више су се плашили из навике и гледајући Турке у царским градовима с обиљем и богатством сваке војничке спреме.

Ако све то на ум узмемо, неће нам бити за чудо, што су дахије, и после несрећног покушаја Аганлијина, једнако тражиле начина да српски покрет против њих како год лепим начином утишају.

Вук Ст. Караџић бележи о томе обрту овако: „Пошто „Аганлија дође у Биоград. и каже како је, онда изиђе Фо„чић Мехмед-ага, не би ли их он како узео на вјеру и „умирио, а кад ни он не могне ништа учинити, онда пошаљу „Биоградскога митрополита Леонтија, не би ли их он како „с помоћу закона уверио о бољем животу унапредак и на„говорио да се умире и иду сваки својој кући. Но и он се „врати не учинивши ништа колико ни Турци[1])."

У писму проте Мих. Пејића из Земуна, писаном митрополиту Стратимировићу и примљеном 23-ег фебр. у Карловцима, о догађајима у Србији помиње се такође ова мисија Фочина.

[1]) Грађа, I, 14.

„Сада на место Аганлије изашо Фочуглић са 500 Турака у „Сервију мир правити — пише прота — и находи се у Врбици, „и говори се да ћеду се данас или сутра ударити. Међу овим „моли Фочуглија Црног Ђорђа за мир, и зове га, на турску „веру, у Београд да пунктове и уговор настављају. Ђорђе „одговорио му говорећи: Ја нисам ни кад је мирно било „у Београд ишао, а камо ли сад, него ако ми дадеш твоју „жену и дете у залогу и два дахије, онда ћу ја ићи, а „војске обадве нека у миру пребивају. Дакле не зна се јеште „што су окончали. *Срби покорни су паши*, закључује прота, „*и хоћеду* да им паша заповеда а не пустахије [1]).“

У историји Триандафила Дуке испричана је најразговетније ова мисија митрополита Леонтија и старог Фоче (а не сина му Фочића) у Паланку. Дука казује како је срамотан повратак Аганлијин из Дрлупе у Београду силно узбуђење изазвао. Турци су били пренераженi што се посведочило да се међу рајом нашло људи који на њих смеју устати и нож им под грло принети. Одмах су настављена саветовања о плановима како да се Срби преваре тиме што би им се нудило помирење, како би устанак стишао се, а они после једнога по једнога да посатиру. Задрже се на плану да се к устаницима изашље њихов црквени поглавар, митрополит Леонтије, и јави се преко људи устаницима и уговори се дан и место састанка [2]). Од стране Турака пошли су стари Фоча и још њих двоје троје: од стране Срба дошли су они који су највише подносили и страдали. Кад су поздрави измењени и састанак се отворио, митрополит је Леонтије изговорио Србима опомену и саветовање да добро не чине што су се прихватили оружја и да ће најбоље бити да се смире, ако не желе да најпосле подлегну злим последицама. Срби одговоре да воле све друго него да подносе страдања као у последње време, и позову се на самога Фочу као на сведока, и објаве да их Турци лако подчинити неће. Фоча

[1]) Архив С. К. Академије, бр. 388.

[2]) У Дуке се место Паланке помиње на стр. 12 *Јагодина*.

им стане давати свечана уверавања како ће се насиља унапредак заиста прекратити и завладати мир, само они да се поврате к своме редовном животу и к пословима. После тога Фоча је, по причању Дукину, отишао у Београд, а митрополит Леонтије је остао и после њега, да ноћи и да на ново покуша да склони народ да се смири. Изгледа, по Дукину причању, као да су Срби из Шумадије нешто били и обећали, али је то све било под разним погодбама. И. Јокић помиње како је тада у Паланци остављено Турцима да набаве неки ферман о миру, а Срби да ће се изјаснити примају ли га кад виде какав је тај ферман [1]). Т. Дука казује како се ту говорило о миру, а није обухваћено све што би за такав посао требало. Тако Дука помиње како за те преговоре ништа није ни знала западна страна Србије, у којој су заповедали Ненадовићи, у тај мах са свим независно од Карађорђа, и како се на тој страни једнако радило само о рату као да нико ништа није ни започео о миру говорити. И људи с те стране, помиње Т. Дука, нису о примирју ништа хтели ни да чују [2]), и на послетку је преобладало мишљење да ни о каквом миру не може бити разговора, докле су год у животу четворица дахија који су и везира убили и свеколико зло створили. Т. Дука схвата и да су преговори од 28 априла у Земуну пред ђенералом Ценејем наставак и завршетак преговора започетих Аганлијом у Дрлупи а настављених митрополитом Леонтијем и Фочом у Паланци [3]).

У ствари ваља узети да је причање Дукино о састанку и о преговорима у Паланци тачније од свих осталих, тако да може послужити као основица која се даје попунити по-

[1]) Споменик XIV, стр. 24.

[2]) С овим Дукиним причањем може се упоредити оно место из Мемоара проте М. Ненадовића где он вели: „Међу тим чујемо да је владика Леонтије „долазно Црноме Ђерђу, и по заповести дахијској давао му сто кеса новаца, и „да све што има његово пренесу му у Немачку да се само умири, а и помало „гласало се да се Црни Ђорђе већ умирио.“ (Издање Љ. Ковачевића, 96)

[3]) *Ἱστορία*, 11—14.

јединостима из других извора. Мало после навешћемо причу Јан. Ђурића о овом разговору у Паланци. Обраћамо пажњу на њену подударност у главноме с овом версијом земунском. Из тога двога се управо види шта је рађено у Паланци и ко је у тим преговорима учествовао.

Гавр. Ковачевић, настављајући причање о преговорима започетим с Аганлијом, бележи како су после повратка Аганлијина из Дрлупе дахије пошле у град к паши Ага-Хасан-паши, којега обично нису ни за што питале, молећи га да их поучи шта у тај мах да раде. Ага-Хасан-паша је саветовао да се међу Србе пошље београдски митрополит, њихов духовни старешина. Дахије то — бележи Ковачевић — послушају, и одмах позову митрополита и потраже од њега да пође к устаницима и да покуша да их умири. „Овде се владика — напоминье Ковачевић — у весма тесном „сокаку налазио, јербо су га Турци терали а Србьи не„слушали, следствено морао се свакојако претварати [1]).“

По причању Јан. Ђурића Турци су после повратка Аганлијина послали с митрополитом Леонтијем још десеторицу најглавнијих и најстаријих Турака. С митрополитом пође и калуђер Мата из Жабара, онај исти што је пре изласка Аганлијина слат у Тополу ка Карађорђу. Митрополит и ти Турци отиду у Паланку у смедеревској Јасеници, а калуђера Мату пошаљу да нађе Карађорђа и да га позове да дође у Паланку на тај састанак с митрополитом и с Турцима Београђанима. Калуђер Мата нађе Карађорђа с војском у Ратарима селу, недалеко од Паланке, и објави му зашто је дошао, испоручивши му и тајни поздрав од митрополита да се са дахијама ни по што не мири и да се не обзире на то што ће га митрополит пред Турцима морати склањати на мир. Још је митрополит по томе калуђеру поручивао Карађорђу да га задржи са собом и да не пушта да се с Турцима враћа у Београд.

---

[1]) Гавр. Ковачевића Пѣснь, Будим 1804, стр. 21.

Карађорђе се одазове томе позиву и из Ратара се крене с војском, које је имао на 4000 људи, к Паланци, а у Паланку отиде на састанак са четрдесет најодабранијих људи. Ту му се саопшти како су дахије биле к њему послале свога друга Аганлију да мир уговори, те да се народ и буна утиша. Али пошто се догодила погрешка од стране Аганлијине војске, разговор се морао прекинути, а Аганлија, ранивши се у томе и сам, није могао бол трпети ни разговора довршити, већ се сутра дан вратио у Београд. С тога се, говорили су они даље, сад шаљу од стране дахија митрополит и дахијски изасланици с порукама: „да „се тога посла и буне оканите и народ утишате и да сваки „иде својој кући да буде рахат и да раде, да се ништа не „боје. Уверавају народ и вас, да неће више бити по селима „ни ханова, ни субаша, нити каква зулума, ни бешчастија „као што је било прије. А што је било и прошло, све да „заборавите. Вама је све једно, или давали данак нама или „везиру. Вама је све једно давати, а наше ће дахије и са „царем уговорити и цару царево давати као што су и ве„зири давали, па ће се лако с царем помирити. Турци вам „данак неће по народу купити но ваши кнезови, па ће „бити и за нас и за вас добро. А да верујете да су све „дахије вас поздравиле да ће овако бити и да вас неће „преварити, ето да вас увери ваш митрополит, који је слу„шао све ове речи из уста свију дахија[1])."

На то митрополит Леонтије стане уверавати Карађорђа и остале Србе, да су дахије заиста тако говориле и да су се заклињале да ће одржати у горе поменутом смислу дату веру. Карађорђу су дахије обећавале 500 кеса плате и положај најстаријега кнеза над целим Београдским Пашалуком и давале су му Бога за јемца, да ће с њим у пријатељству живети и о свачем се договарати.

Јан. Ђурић приповеда, како је на то Карађорђе одговорио причом о змији која је човеку самртно ујела сина,

[1]) Гласник, IV, 132—134.

па он потрчао да је убије, она потрчала да се сакрије у рупу, и он ухрабио само реп да јој одсече, па сахранио сина близу рупе њене. Идући једном покрај змијине рупе, човек смотри како је змија промолила из рупе главу и позове је да се помире, али му је она одговорила да мира међу њима не може бити докле год он гледа гроб свога сина, а она свој одсечен реп. Карађорђе је мислио на поубијане људе којих се ради народ и узнемирио. „Ја сам „казао Аганлији, — закључио је, по Јан. Ђурићу, Кара„ђорђе — ето и вама кажем да дахијама кажете, да ми „дате кога краља за јемца да буде добар за дахије да ће „они тврду веру и реч одржати, и ако наруше веру задату, „да подлегну под суд онога јемца који буде за њих добар, „пак да ми дате рока за месец дана, да седимо с миром „један од другога док ја скупим кнезове и народ од свију „нахија Београдског Пашалука на скупштину, да се са свим „разговорим и да објавим шта дахије од нас захтевају и „шта ми од њих, и на какав начин мир да учинимо, пак „ако сви кнезови и народ пристану и поверују дахијама, „ја ћу дахијама глас послати, и онда ћемо продужити раз„говор о миру[1]).“ Турци то схвате као избегавање и тежњу да се само добије времена, и разговор се на томе и прекине, опет без икаква резултата.

О томе истоме састанку и разговору причао је М. Ђ. Милићевићу Петар Јокић. Јокић није помињао митрополита, а помиње калуђера Мату и Турке. Знао је да је задатак тога састанка да се народ како год умири, чега ради су „за боље веровање повели калуђера Мату са собом.“ Јокић, такође, зна да су тада Карађорђу говорили „да ће он бити „обркнез над свим пашалуком београдским, а они да буду „и даље као што су, и паша да им заповеда. К тому да „Карађорђу изваде од цара бурунтију за обркнештво.“ Јокић завршује да је Карађорђе на послетку казао: „Ви идите те

[1]) Гласник IV, 136. Л. А. Баталака је у својој Историји српског устанка узео версију Јан. Ђурића без икаквих измена.

„извадите ферман и донесите. Ако нам ферман буде по вољи, „примићемо га; а ако нам ферман не буде по вољи, ми ћемо „чинити што знамо[1])".

Аустријске белешке знају да је овај састанак извршен 4 марта по новом (21 фебруара). По саопштењима која су у Земуну имали, митрополит је Леонтије послан к Србима у Паланку са „сјајном пашинском пратњом." Ту је „неколико „српских изасланика дошло: па су и не слазећи с коња, „кратко и оштро заискали да им се предаду сва четири „дахије." Карађорђе је по том (по тим аустријским белешкама) послао у Београд своје погодбе умирења. Оне су биле формулисане у три тачке, којима се тражило: а. — да се отвори слободан трговачки саобраћај између Београда и унутрашности пашалука; б. — да Турци никад не излазе у српска села, и в. — да Српски данак сами купе и сакупљен да паши сами предају.

Аустријским је властима јављено и то да су 27 фебруара (10-ог марта по новом) у Београду на дивану претресане ове тачке и да је Ага-Хасан-паша саветовао да се приме, али да су их дахије са свим одбациле не хтевши Србима ни одговорити[2]). Не знамо на чему су се могле оснивати те белешке, али се њима, накрај краја, потврђује посредним путем, по свој прилици по турском казивању, оно што ми из наших извора знамо.

Што се тиче дана када је овај састанак био, у Јан. Бурића имамо белешку да се извршио 16 фебруара, четврти дан после састанка и сукоба Карађорђева и Аганлијина у Дрлупи, по његовој белешци. Нама се чини да је то веома брзо. У осталом о овоме, срећом, имамо више података. Као што смо горе навели, Аустријанци су забележили да је састанак у Паланци био 21 фебруара (4 марта по новом). Он је, међу тим, био много позније. Пошто је Рудник узет тек 6 марта, састанак је у Паланци био тек неколико дана

[1]) С. К. А. Споменик, XIV, 23—24.
[2]) Летопис М. С. 1826, II, 21.

раније. Гаврило Ковачевић бележи како је око тога времена, кад је митрополит ишао на састанак у Паланку, Дели-Ахмет из Земуна с протом вељевским Матијом прешао у Србију да иде у чету ваљевску Србима у помоћ. Прота М. Ненадовић у својим Мемоарима бележи како је он ради муниције за устанике ваљевске стигао у Земун 18 фебруара рано и како му је ту пријатељ куће Ненадовића мајор Митезер говорио да Дели-Ахмета прими, позвавши га ту на састанак. Али је све то било позније, пошто је састанак у Паланци био тек последњих дана фебруара или првих дана марта, свакојако позније но што су Аустријанци забележили. Ваља узети на ум да састанак у Паланци не помињу ни горе помињати земунски извештај од 23 фебруара Moniteur-у ни писмо проте М. Пејића примљено 23 фебруара у Карловцима.

На једном месту у Мемоарима прота М. Ненадовић помиње састанак у Паланци, и бележи како се за њ чуло далеко негде у марту, може бити око половине тога месеца када је почета опсада Шапца (11 марта) и кад су стигли одговори од Аустрије и од митрополита Ст. Стратимировића од 29 марта 1804 на писма протина. „Међу тим чујемо да „је владика Леонтије долазио Црноме Ђорђу, и по заповести „дахијској давао му сто кеса новаца, и да све што има „његово пренесу му у Немачку, да се само умири, а и по „мало гласало се да се Црни Ђорђе већ умирио [1]). Тим се утврђује у исти мах и наше мишљење да састанак и сукоб у Дрлупи свакојако треба стављати после 14-ог фебруара, негде у дане 16—18 фебруара, ни у ком пак случају не онако рано као што је забележио Јан. Ђурић, којега се дани у опште не слажу с везом догађаја и с аутентичним изворима.

Кад у чланку што долази на ред узмемо на претрес још поузданију хронологију о узећу Рудника, имаћемо прилике да се вратимо још једном на питање о дану састанка у Паланци и да га утврдимо и другим доказима.

[1]) Мемоари, 96.

VI.

Ваља да се и раније мислило ударити на Сали-агу у Руднику, који је Шумадији грдно био досадио и којега су по Шумадији звали *рудничким биком*. У самом почетку покрета постављени су били Петар Кара и буљубаша Арсеније Ломо на местима у околини Рудника са задатком да не допуштају Турцима из Рудника тумарати по селима и купити храну. Турцима је рудничким, међу тим, дошло било 500 Турака са стране, из Ужица и из Карановца (Краљева), и српски заповедници који су упућени били да на Рудник мотре, извештаваху о томе Карађорђа[1]). С тога Карађорђе, чим сврши преговарање у Паланци, заповеди да се војска креће сва к Руднику. Пошто је покрет наперен био против Турака насилника, мислило се у Руднику искати да се народу преда насилник Сали-ага жив, а домаћи Турци, мирни људи, да се оставе на миру на својим пословима или имањима. Прелаз из Паланке под Рудник извршила је војска за два дана. Из Паланке је стигла на конак у Божурњу, а оданде је одмах узашла под Рудник. Кад је војска пала под Рудник, умножила се још више четом коју је довео Милан Обреновић, дотадашњи трговац из Брусниче[2]).

---

[1]) Белешка земунска из архиве митрополита Стратимировића (Архив С. К. А., бр. 368) записује, да је из Карановца муселим повео 300 Турака, капетан Јавић из Ужице — 400 Турака а Осман-баша из Чачка 250 Турака, и да су они пошли к Београду у помоћ дахијама. Али је у тој белешци оно што се говорило по Земуну.

[2] Споменик XIV; казивање П. Јокића, стр. 24.

Ово је предузето, одмах после прекинутих преговора у Паланци, са главном српском силом на тој страни. Дахије су, после поменутих преговора, виделе да се нема куд но да против раје ваља војевати и да се устанак може разбити и умирити само силом. С тога се одреди дахија Кучук-Алија, најодлучнији, најоштрији, добар војник и веома рђав за народ, да он удари на устанике и да покуша разбити их и устанак силом оружја уништити. Кучук-Алија је раније под Хаџи-Мустај-пашом служио у Крагујевцу као муселим. Није немогућно да је и то утицало да се горе поменути задатак повери баш њему, познаваоцу домаћих прилика у томе крају. Рашид-бег је забележио и да је родом био из Рудника[1]).

Дошавши Карађорђе под Рудник с великом војском, позове Турке из Рудника на разговор. Изађу му три Рудничанина, међу којима је предњачио Токатлић-ага, добар Турчин и старинац Рудничанин. Карађорђе упита Токатлића зашто је довео толике Турке са стране у Рудник, те посејао немир и себи и народу, и тражио је да Рудничани старинци истерају између себе Сали-агу, дахију ужичкога Алила Ћавића и дахију карановачкога Пљакића, па да по староме остану с народом на миру и да се на њих не мора нападати. Токатлић се бранио, да би они њих радо истерали, али да не могу, јер су ти дошљаци јачи од мештана. Карађорђе је и опет понављао свој захтев, старајући се да како год Турке међу собом подвоји, и да старинце склони или да истерају између себе три дошљака и насилника, или да их живе Србима у руке издаду, или да их Срби уз добре таоце приме, па да их даље испрате куда се уговори. Најпосле Карађорђе замоли Токатлића да три дошљака доведе на веру на разговор. Међу собом се српске старешине договоре да на том састанку побију сва три насилника, само ако би дошли. Они се пак не смедну поверити, те од њих с Тока-

[1]) Споменик XXIII, 9.

тлићем дође на састанак само један. Опет зато уговори се ту с Карађорђем да се сва три дошљака и јањичарске дахије Сали-ага, Пљакић и Џавић са свима дошљацима Турцима иселе из Рудника, а Турци мештани и домаћи да у својим кућама остану на миру како су и раније живели[1]).

Тако се уговори, али се то не изврши. Како су у Београду знали куда је и с каквом намером војска из Паланке отишла, пожури се Кучук-Алија с четама, које је могао дићи на брзу руку, а Рудничанима се јави да се ни по што не предају но да се бране, јербо им иде помоћ која ће их избавити. Мислило се, том приликом, да се како год српска војска под Рудником доведе међу две ватре и тако разбије. С тога Рудничани не изврше што су с Карађорђем уговорили, већ му поруче да се дошљаци не могу да иселе ни да се раздвоје од мештана тако у брзо, већ траже седам дана рока да би се спремили, па онда уговор да изврше. Ако Карађорђе не би хтео примити ову промену, они су вољни да се бију.

Тако сутра дан Карађорђе нареди војсци да нападне на Рудник са четири стране. Како је српске војске било много више, Срби потисну Турке, запале десетак кућа турских и побију прилично Турака. Борба се наставила и сутра дан. Како је био снег, а ноћу је стегао мраз те се снег поледио, српска је војска у наступању уз брдо имала и ту неприлику да се поједини у наступању клизао, па и друге под собом суљао низ брдо. Једна помоћ је Турцима стигла са Чолак-Алијом из Чачка, али је предусретнута и разбијена. И воћа јој је Чолак-Алија погинуо. Најпосле се опсађени Турци поплаше од глади и од опсаде, пошто ништа спремно имали нису. С тога мештани отиду дахијама и стану их молити да изведу дошљаке и да одлазе каквим год начином, те да миран народ њих ради не гине. Карађорђу се поручи да Турци моле да прими првашњу по-

[1]) Гласник IV, 137—138. Мемоар Јан. Ђурића.

годбу, и Карађорђе, бојећи се да му иза леђа не удари Кучук-Алија, за којега је знао да се спрема на њ, пристане. На овоме месту прича Јан. Бурића знатно се разликује од причања Јокићева. Бурић казује како је по првом уговору Карађорђе пристао да с миром изађу дошљаци, а они од Рудничана, који даље не би хтели остати, да оду у Ужице, и наредио је на ужичком путу заседу да их предусретне и поубија. Јокић, међу тим, то не казује, већ прича да су српски опсадници осетили да Турци *беже*, а Карађорђе, рачунајући да Турцима није остало ништа друго до бежање, наређивао је заседе договарајући се с Миланом Обреновићем, као с поузданим познаваоцем места. Нису они ни стигли да свој распоред изврше, кад пушке припуцају и отвори се борба с Турцима, који су бежали и пробијали се. Јан. Бурић бележи, да је у томе побијено до 200 Турака. И он и П. Јокић тврде да су у томе пробијању и војвода ужички Алил Џавић и карановачки дахија Пљакић погинули[1]). Тако Србима остану у рукама град и варош Рудник.

У Руднику је, по белешкама Јан. Бурића, остало 40—50 Турака с фамилијама. „Карађорђе уђе у Рудник и сазове „у турску мехћему неколико славних и старих Турака, те „им дâ веру да се ништа не плаше но да седе на миру у „својим кућама, с фамилијама својим и да слободно у својим „дућанима продају народу што ко хоће да купи, заповедивши „свима својим старешинама да закаже свак својим људима, „да нико од њих не би смео приступити к турској кући „или силом узети што пару вреди. Толико само Турцима „објави *да ће Сали-агине конаке запалити и разорити до*

[1]) Гласник IV, 139—140; П. Јокића причање у Споменику XIV, 25—26. С. Милутиновић у Србијанци (I, 91) помиње узеће Рудника одмах после сукоба на Дрлупи са четири врсте:

И на Рудник одма с' дигне Борђе,
Познали га, па предају с' Турци,
И к Ужицу отпраћени буду.
Веледушја у простака чешће!

„*темеља*, које тако и буде. Милана Обреновића из Брусница „Карађорђе постави за команданта целога Рудничког Округа, „и пред Турцима му строго наложи да добро чува да не би „когод Турке у Руднику узнемиравао, јер ће сваки главом „платити за кога би се дознало да Турцима штету какву „чини[1])."

Сад је пред нама питање о дану којега се извршило ово освојење и предаја Рудника и организација Рудничког Округа.

П. Јокић је причао да је то било на Проштене — беле — Покладе 1804, а то је 6-ога марта 1804, и како су тога ради Страгарци навалили на Карађорђа да иде к њима да покладује, што је Карађорђе и учинио[2]). Године 1846 Исидору Стојановићу су старци у Тополи приповедали како су Срби с Карађорђем опколили Ужичане и Рудничане у Руднику и на њих пуцали *беле недеље* 1804 године (29 фебруара — 6 марта[3]). У Мемоарима проте Матије Ненадовића чита се о узимању Ваљева оваква записка: „Те ноћи, кад „смо се тукли на Ваљеву, видели смо с брда сво небо црвено „на Руднику који је Карађорђе и Јанко Катић запалио. „И то кад види наша војска, врло се охрабри; а тако су „исто и они (као што ми је после Катић казивао) видели „пламен од Ваљева. То је било *на покладе* 28 фебруара 1804 „године, а исти дан је и Јаков на Свилеуси разбио Турке, „и кажу да је око 270 Турака погинуло[4])."

И на другом месту, мало напред, приповедајући како је с Ваљевцима Турцима уговорио неко примирје, па како се бој после војском кнеза Н. Грбовића изненада отворио, прота помиње како се преварио кад се ослонио на уговорено примирје и распустио војску, јер ју је још те ноћи морао натраг звати. „Ја саставим војнике — прича прота — и

[1]) Гласник IV, 141.
[2]) Споменик IV, 26.
[3]) Гласник II, стр. 261.
[4]) М. Ненадовић, Мемоари 87.

„рекнем онима који су из оближњих села: Вечерас су, браћо, „покладе, идите кућама те покладујте, па рано у јутру дођите". Године 1804 Месне су Покладе падале на дан 28 фебруара, а Беле Покладе (о којима и прота говори) падале су 6 марта. Месечни је дан у Мемоарима погрешно записан. Осим календара у овоме нас утврђује једна сувремена белешка. У запискама земунским бележеним за митрополита Стратимировића 14-ог марта 1804 записано је да су „Сер„вијанци дне 7 марта ударили јуриш на Ваљево и с ве„ликом ватром и храброшћу ову варош одузели". И земунска се записка вара у једном дану, пошто је Ваљево узето 6-ога а не 7-ог марта 1804, ако се не узме у рачун да је бој извршао се управо између 6-ог и 7-ог марта ноћу, те се могу узимати обадва та дана.

Као што се види, веома се поуздано утврђује да су и Рудник и Ваљево узети на Беле (проштене) Покладе, а то је 6 марта 1804.

Ни П. Јокић ни Јан. Ђурић не говоре да је узеће Рудника заузело много времена. По Јан. Ђурићу тај посао је заузео само три дана: 18-ти, 19-ти, 20-ти фебруар (што би, по нашем, било: 4-ти, 5-ти и 6-ти март). Турци су, по томе писцу, изашли из Рудника 21-ог фебруара. Из Јокићеве се приче види да су и путовање војске к Руднику, и акција против града заузели свега три (највише четири) дана. Гаврило Ковачевић у својој песми бележи како су се Турци у Руднику држали затворени пет дана и по том предали [1]). Ако, дакле, узмемо не четири него седам дана (од којега броја ни у ком случају више бити неће) за путовање војске к Руднику и узеће његово, тим можемо посредним начином донекле контролисати дан састанка у Паланци. Пошто је поуздано да је Рудник узет на Беле Покладе 6-ога марта 1804, састанак би у Паланци падао негде око последњега фебруара 1804. Горе наведена аустријска белешка о томе састанку веже

[1]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 29.

га за 21 фебруар (4 марта по новом). А према састанку у Паланци ваљало би утврдити дан састанка и сукоба у Дрлупи. Извесно да је да је тај састанак био на 7—8 дана пре онога у Паланци и да је овај у Паланци управо наставак и свршетак онога у Дрлупи. Ако је, дакле, састанак у Паланци био око последњега фебруара; састанак и сукоб у Дрлупи могао је бити тек око 20 фебруара (који је те године имао 29 дана). Другим смо пак, још поузданијим средствима, ми тај дан, горе на свом месту, утврдили још мало раније. У толико и размак између преговора у Дрлупи и преговора у Паланци.

Што Јан. Ђурић приповеда како је Карађорђе 23, 24 и 25 фебруара одмарао се са својом четом код његове куће у Страгарима[1]) и по том у Тополи, а осталу војску како је на недељу дана распустио кућама, заказавши јој да се на дан 29 фебруара (изашло би на бели понедељник те године) сва скупи у Врбици[2]), налазимо да је познија комбинација самога писца и да је за одбацивање у колико се тиче времена, јер се војска разишла тек после узећа Рудника поклади ради.

---

[1]) П. Јокић је казивао М. Ђ. Милићевићу 1852 године да је Карађорђе заиста покладовао у Страгарима (6-ог марта), али не помиње ни тога одмора, ни распуста војске, ни Тополе. Споменик XIV, 26.

[2]) Гласник IV, 142.

VII.

Пошто се видело из покушаја на Дрлупи и у Паланци, да се устанак не може стишати ни преговорима ни помирљивим средствима и да је покрет много дубље ухватио но што је изгледало на први поглед, у Београду се увидело да се устанак мора ломити силом и да никакав други начин за умирење народа не остаје.

Причајући сукоб на Руднику и узеће Рудника, ми смо навели како су Турци у Руднику знали да им се у помоћ спрема Кучук-Алија из Београда, па су се старали да преговарање протегну и времена задобију, докле Кучук-Алија не би Србима за леђа стигао. Из причања Јан. Ђурића о догађајима на Руднику види се да су то исто знали и Срби, те су се журили да што пре с Рудником сврше, како међу две ватре запали не би. Не треба заборавити да је заповедник Рудника, чувени озлоглашени међу Србима Сали-ага, руднички бик, био брат Кучук-Алијин. Земунац Гаврило Ковачевић тако исто бележи у песми својој како је, после узалудних покушаја Аганлије и митрополита Леонтија, да устанак умире лепим начином, Кучук- Алија потражио 600 Турака и новаца, да пође к Морави, да онамо скупи Арбанасе, па да устанике он потхвати од онуд, с југа пашалука, а дахије од Београда, не би ли га тако саломили[1]).

Напад Карађорђев на Рудник био је разлог што је Кучук-Алија узео пут к Венчацу, журећи се да стигне што

[1]) Гавр. Ковачевић. Пѣснь. Будимь 1804, стр. 24—25.

пре. Пошто је његов поход одлучен био тек после преговора у Паланци, види се да се и он прилично журио, пошто су Турци знали куда се упутио Карађорђе са својом војском. И Срби су веома добро радили што су се с узећем Рудника журили, јер само још мало, па би пали међу две ватре, што се никако није смело рисковати.

Напоменувши како је посао на Руднику свршен 6-ог марта и како је по том Карађорђе покладње вече провео у Страгарима, П. Јокић казује како се из Страгара војска кренула у Врбицу на чисти понедељник (7-ога марта 1804). Очекивање Кучук-Алије из Београда било је разлог што је војсци тај правац дат. У Врбици је војска заноћила. Сутра дан (то је 8-ог марта) зачу се у српској војсци вика „Ево Турака!“ „Ми скочимо — прича П. Јокић — а Турци те „међу нас. Ми се, богме стадосмо измицати све ближе „к планини, а Турци нас јурише и 13 наших другова по„гибе. Кад ми већ измакосмо у Буковичку Планину, Турци „се вратише, одјахаше, попише каву, па се кретоше те у „Јагодину. Ово бејаше Кучук-Алија. Он носи новце да најми „крџалије у службу дахијама а против Срба[1]).“

У Мемоарима проте Матије Ненадовића има једна белешка која се тиче овога истог догађаја. „Удари — бележи „прота по казивању старца Станка из Врбице који је на „том месту био — Кучук изненада, а ми се почесмо туђи „а к планини измицати. Ту нам погибе тринаест момака, „осим рањених. Једва уз поље измакосмо у Буковичку Пла„нину. Ту се поискуписмо и чувамо да не би Турци у „планину у робље ударили. Кучук-Алија се у Врбици за„ноћи. У два сата ноћи повика један из његове војске: „Ај, чуј, Србине, одоше Турци путем на Плочник (великим „друмом). Ми потрчимо. На Плочнику ухватимо бусију, но „онај превари и проведе Турке другим путем, на Бању и „Тополу (јербо је онуда мали пут био) пак у Крагујевац.

[1]) Споменик XIV, 26.

„Вальда је оно викао Максим, кнез из Губереваца, који га „је свуда водио. Кучук-Алија осване у Шљивовом Селу, „ухвати три човека и посече, пак у Крагујевац оде, по„каже Карађорђев ћурак, и сељаци почну заиру доносити „му[1]).“ На другом месту у Мемоарима, прота додаје како је Кучук-Алију у Врбицу преким путем провео неки кнез Максим из Губереваца, онај исти, без сумње, за кога С. Милутиновић у Србијанци пева да је у Остружници, говорећи о спремању устанка са Хаџи-Мустафа-пашиним људима, био повод да за тај посао сазнаду и дахије и да почну предузимати кораке противу њега[2]). На томе месту прота још додаје како су у Врбици Карађорђе и Јанко Катић били у хану са сто људи на конаку. „Кад по пољу (Ка„рађорђе) види војску, мислио је да је наша (српска), јер „није се надао Турцима с оне стране: док Кучук-Алија „нападне туђи, а није ни у њега много више војске било. „Црни Ђорђе са оно момака тукући се с муком у планину „измакне, а Кучук-Алија ограби ћурак Црнога Ђорђа, од„несе у Крагујевац и каже: Рајо, ја сам Црнога Ђорђа „погубио, и ево му ћурка![3])“

Вредно је видети како после ових веома поузданих сведока тај бој описује Јан. Ђурић. Што се дана месечнóга тиче, он је, у овом случају, потпуно доследан своме ранијем казивању. „1-ога марта рано у јутру — бележи Јан. Ђу„рић — угледа стража српска на друму орашком неку „војску све коњаника. Да знат' Карађорђу који, узевши „дурбин, позна да је војска турска; има 5—6 стотина „хатлија. Заповеди својим војницима те се сви приготове „к бою, и тако како је Карађорђе стајао са својима под „самим Венчацем, у једном долу, Турци гледају нашу

[1]) Мемоари, 166.

[2]) На истом месту прича прота како су тога Максима из Губереваца довели у стан српски кад је почела опсада Београда, и како га је ту Јанко Катић за ову услугу Кучук-Алији свега ножем исекао.

[3]) Мемоари, 98.

„стражу и полете на исту. Почне се осипати и наша војска „пред Турке. И то је био бој један сат, пак се Карађорђе „помакне натраг к планини Венчацу, а Турци не смедну „гнати Карађорђа, но стану на конаку у Врбици. Но у „нашем ретерирању сексана Карађорђева превали товар „свој, јербо је на истој био неки туфекцијски (пушкарски) „алат и наковањ, где су и ствари Карађорђеве биле и један „ћурак његов, које су Турци и узели. Ово је било близу „ноћи. Карађорђу војска је све по мало долазила, јербо је „послао страже на све путове који слазе к Врбици, да „окрећу војнике да иду у Венчац Карађорђу, да не нагазе „на Турке. Карађорђе намераваше на Кучук-Алију одмах „у вече ударити, мислећи да ће онде ноћити. Но Кучук-„Алија, како први сумрак падне, крене се, и не пође „к Руднику, брату свом Сали-аги у помоћ (јербо је разумео „да је Рудник узет), куд је Карађорђе наместио бусију, „но окрене путем крагујевачким, за којим трчала је војска „српска, но Кучук-Алија прође бегом у Крагујевац[1]).“

Најпосле ћемо дати реч и Земунцу Гавр. Ковачевићу о овоме сукобу, не што бисмо имали да од њега што знаменито сазнамо, него да се види колико су његова сазнања за веровање и колико се слажу с причањем и бележењем најближих сведока и чинилаца самих.

Гавр. Ковачевић бележи како је Кучук-Алија са 600 Турака дошао у Врбицу, и по том наставља као што следује:

И ту Црног Ђорђа он затече,
Са четрест момака оптече,
Мишљаше га жива ухватити
И с њиме се натраг повратити,
Ал' је мучно змаја савладати
И у руке жива придобити.
И ту Ђорђе на јуриш удари,
И себека јупачки избави,
А са својих четрест момака

[1]) Гласник IV, 142—143.

Из толико стотина Турака!
Од Србаља то нико не знаде,
Јер га шпион (Максим кнез) туд' тајно проведе,
И тако он кроз Србију прође,
У касабу Крагојевац дође,
Пак он поче туд' људе варати
И овако њима говорити:
„Ја сам Црног Ђорђа уморио
„И тамо сам рају умирио
„И ако ми то не верујете,
„Ево његов ћурак да видите.
„А кад људи хаљину видише,
„Сви се они онда поплашише,
„Пак са свим му онда вероваше,
„И њему се села покорише,
„И оружје своје оставили,
„Пак захиру њему су носили,
„Пак је војске још онде скупио,
„Растеране Турке сакупио, и т. д.[1])

У белешци Гавр. Ковачевић такође напомиње, „како је „српска стража видела Турке још на далеко, али су ми„слили да је српска војска. И ту је Ђорђу остала сексана „и хаљина његова."

Тако је — као што сви сведоци сагласно говоре — прошао први сукоб међу Кучук-Алијом и Карађорђем. П. Јокић још додаје како је после тога сукоба Карађорђе казао: „Коекуде нас Турци разбише. Нека, нека — ово је „први пут. Ми сад хајдемо у Баточину, и тамо има Турака, „не бисмо ли вратили жао за срамоту[2])." Току устанка ова мала неприлика није нанела никакве штете.

Што Јан. Ђурић помиње да је Карађорђе после заузећа Рудника војсци дао одмор због поклада потврђује се тиме што га је, по сагласном сведочанству свих првих извора, Кучук-Алија у Врбици застао само са телесном стражом његовом.

---

[1]) Пѣснь, Будимь 1804, стр. 31.
[2]) Споменик XIV, 26.

На послетку да се вратимо на месечни дан овога сукоба. По Јокићеву памћењу сукоб се догодио 8-ога марта на чисти уторник. У записци земунској за митрополита Стратимировића писаној 14-ог марта 1804 јавља се митрополиту како је у суботу (т. ј. 12 марта) отишао дахија Кучук-Алија из Београда против устаника на Руднику, да брата свога муселима ослободи, и да је одвео 600 коњаника. По томе би и Јокићеву белешку ваљало потиснути од *чистог* понедељника и уторника на начисти, дана 14-ог и 15-ог марта. Кад се узму на ум догађаји на Јагодини којима на свом месту, мало даље, датуме утврђујемо, видеће се како се ово потискивање дана с њима врло добро слаже.

VIII.

Устанак је, доиста, у ово време био починио велике успехе.

Око 15-ог марта 1804 могло је бити више од месец дана од завршетка српске страсне недеље, обележене дахијском сечом кнезова и главних људи народа српског. Врење у народу, готово у целом Београдском Пашалуку, нарочито пак у Шумадији, у Колубари и у Подрињу, у Млави и у Стигу, у Ресави и у Морави започело се готово свуда под једнако у првој десетини фебруара. У другој десетини фебруара устанак је свуда почео избијати на видик. Бујно је избио на видик нарочито у Шумадији и у Колубари. Одмах по том знаци су се устанка показали и преко Мораве и готово у целом пашалуку осим најјужнијих му крајева, пожешкога и ужичкога. Узрујаном огорченом народу глас о Карађорђевој радњи у Шумадији дошао је свуда као путоказ и пример, којему се истога тренутка следовало.

У почетку марта у Шумадији већ нигде по селима није било Турака. Који нису били побијени, они су се склонили у средишња места или градове. Мања средишња места т. ј. паланке, напуштали су Турци сами, чим је устанак започео, кад и села, или су их устаници одмах у почетку оружјем изгонили; у рукама су турским у скоро остала само већа средишта и градови, за које се мислило да на њих хришћани, као на султанову својину, ни напасти не смеју. Прота М. Ненадовић сам прича како је ваљевски муселим, још пре

устанка, очистио паланку Уб од Турака. Осим Ненадовића, који су се у Ваљевском Округу ставили устанку на чело, кнез колубарски Никола Грбовић, Милић Кедић и Миливоје Тадић у Ваљевској; поп Лука Лазаревић и Остоја Спуж из Шапца беху такође пошли за примером Шумадије. И они су очистили свој шабачки крај, тако да се војска могла кренути ка граду Шапцу чим се Ваљево очистило. Тога је времена, и ако не знамо баш кад поименце, очишћена и паланка Палеж (сад Обреновац). А 6-ога марта на Беле Покладе, кад је Карађорђе са шумадијском војском узео Рудник, ваљевска је војска с кнезом Николом Грбовићем и с протом М. Ненадовићем на челу узела Ваљево. Прота М. Ненадовић бележи да је истога дана Јаков Ненадовић разбио Турке на Свилеуси.

Међу последицама боја на Руднику Л. А. Баталака истиче и подизање крајева око Чачка на устанак. Карађорђе је знао да је Сали-ага из Рудника са својом војском узмакао к Чачку а да се тај тамо крај још није подигао, те, како прича Л. А. Баталака, изда налог Лазару Мутапу и Арсенију Ломи да дижу чачанске крајеве без икаквих обзира; да пале и плене све што је турско, да из села растурају и убијају Турке све без разлике, па били они ханџије или субаше, па макар и спахије, и да истерају Турке и из Чачка. Л. А. Баталака тврди да су се чачански крајеви дигли и сами. Кад су Мутап и Лома са својим четама на Чачак ишли, пристану к њима прота Милутин из села Гуче и Новачић из села Горачића, оба имајући по 700 одабраних војника. „Кад су сви ови — бележи Л. А. Баталака — к „Чачку дошли и изнад села Љубића, према Чачку, на левој „страни обале моравске станили се и улогорили, онда им „дође, пред сами нападај на Турке, у помоћ и Милић Дрин„чић из села Теочина са 300 коњаника. Охрабривши том „помоћу војску, на коју је тројином више Турака напало, „ова помоћ одлучи судбину борбе. Турци чачански веома „пострадају које у боју које што су се бегајући у Морави

„подавили. И тако они пострадавши у нападају своме на „Србе, и не дочекају српски напад на Чачак, већ га оставе, „и други дан после ове битке, сви у Карановац, Пожегу „и у Ужице побегну. Милан Обреновић за све ово време „налазио се у Руднику, пазећи на обдржавање мира између „Срба и Турака рудничких, како у самом Руднику, тако и „у свој нахији[1]).“

То што Л. А. Баталака износи, не потврђује се потпуно и другим изворима, и морало би се, бар у извесној мери, ублажити. То би тражио положај Чачка и Драгачева међу Ужицем и Карановцем (Краљевом), јаким турским средиштима. Вук Ст. Караџић такође не прича с потпуном одређеношћу. У „Првој години војевања на дахије“ он, истина, *не помиње* међу побуњеним нахијама Пожешке, Ужичке, и Соколске, што би значило да је на тој страни граница српске власти ишла границама Округа Крагујевачког, Рудничког и Ваљевског, али у „Другој години војевања на дахије“ Вук, тврдећи то исто, ипак наводи да су Срби у нахијама Пожешкој, Ужичкој и Соколској („које се нису биле побуниле“) *били само на опрезу да их Турци* откуда не поробе и не похарају. То се тврди записцима Боже Грујовића који у белешкама о опсади Карановца помиње гучанскога проту Милутина и његову војску[2]). Мемоари проте М. Ненадовића и С. Милутиновић помињу проту Милутина и Драгачевце и у опсади Ужица[3]). Тако се, без сумње, Драгачево, поред свега изложеног положаја свог, неким начином одметнуло још у 1804 години. Говорећи касније о узећу Карановца Л. А. Баталака сам исправља оно што је писао описавши узеће Рудника. На стр. 168 свога дела он говори: „Док је „Карађорђе Карановац освојио, *целу пожешку нахију од Ту-„рака очистио, старешине поисписостављао и границу ове стране*

[1]) Историја срп. устанка, стр. 88—89.

[2]) Мемоари, издање Љ. П. Ненадовића, Београд 1867, стр. 297; Сербианка I, 90.

[3]) Мемоари, издање Љ. Ковачевића стр. 215; Сербианка I, стр. 99.

„*према новопазарској поставио*, дотле је и Јакову Ненадовићу „препоруку издао да се он, како најбоље зна, приуготови „да на Соко и Ужице удари, и тако исто да и Јадар и „Рађевину уздигне и од пашалука зворничког одвоји.“ Тога ради ће остати истина да су се Чачак и округ (онда делови Пожешке Нахије) потпуно ослободили тек у јулу 1805, а дотле да је у њима било половно стање, пошто су се Турци и сами, ради предохране, повукли у средишта.

Исто тако је устанак одмах кренуо и на источној страни пашалука, преко Мораве.

Анта Протић помиње једнога од ртника устанка, који су га пренели преко Мораве. „У почетку подизања народа „— бележи А. Протић — појави се неки Стојко Кривокућа, „који је имао под собом више од 1000 душа. Био је из „села Аџбеговца у Смедеревском Округу. Палећи ханове, он „прође у Ресаву, а оданде на параћинску границу. Овде „изиђу Турци и побију се с њим. Онај први дан он се „држао добро, а ону ноћ вратио се натраг и станио се у „Грабовачком Потоку и подрумима. Ту га Турци затеку и „опколе. Док су имали барута, (Срби) бранили су се, а кад „је барута нестало, онда куд који. Ту погине Стојко и с „њим много друга. Једнога Србина из Аџбеговца ухвате „Турци жива, садеру му живом кожу на плећима говорећи „му: То је за Србе чепкен! И овако бедан, дође у Аџбе„говац и умре [1]).“

О томе истом Кривокући пева и С. Милутиновић објашњавајући његову погибију. Ево стихова његових.

Кривокућо, животвор' се јако,
Погибавши при побједи оној
На потоку Дубокоме звану,
Близ' Ћуприје у Ресави дражној,
Кад Гушанца с неколик' хиљаде
Крџалијâ и у натјеч жешћих,

[1]) Споменик XIX, 5.

Наумивша Београд поткрепит'
Или паче палит' и харати,
Дочекају и разбију Срби,
Да умакши једва с' искупише.
Ту Добрњац предшествов'о друштву,
Ту и Пауљ, влашка јуначина,
Опоштене себе и другове,
Придобију Турке и шићаре,
Ал' пошто их доста поваљају[1]).

Видећемо даље на свом месту кад је управо била ова борба, у којој су се преко-моравски Срби тако сјајно показали. Овде ћемо напоменути да је то било у првој половини марта. Петар Добрњац и Пауљ, већ су, дакле, тада огледали како се узбија турска сила што би навирала низ Мораву. Одмах у то време покрет пренесен с леве стране Мораве од Стојка Кривокуће у Ресаву прихватили су Милован Ресавац и Стеван Синђелић. За Ресавца и другове му С. Милутиновић пева како су они на Хумовима брду уставили Гушанца[2]).

Пре тога су они, разуме се, очистили били своје крајеве, по општој одредби устанка у почетку: да се Турци требе из народа и да се сагоне у градове и у вароши. Поменули смо мало више како су доње крајеве Пожаревачкога Округа очистили Момир из Лучице и Миленко Стојковић, за којега има знака да је из раније још био с Карађорђем у везама. Још у половини прошлога века др. А. Медовић је забележио како се војска Пожаревачког Округа кренула к самом Пожаревцу „ноћу на чисти понедељник“[3]). Чисти понедељник 1804 године падао је на дан 7-ога марта (година је била преступна). Из тог се види да су и преко-моравски крајеви свршили требљење Турака из народа готово у исто време кад и они у средини и на за-

[1]) Сербианка, I, 91—92.

[2]) Сербианка, I, 92. Л. А. Баталака Ист. срп. устанка. 112. Место Милована (Здравковића) Ресавца, у Баталаке се чита Милија Здравковић Ресавац. Та је фамилија усвојила после за презиме просто Ресавац.

[3]) Гласник IV, 204.

паду, што показује да је и у њима устанак започео одмах иза Шумадије, а може бити и у исто време[1]).

Жалити је што су прилике донеле те се о радњи тих крајева врло мало бележило. Пажња готово свију писаца обраћена је била више средишту и западној страни Београдског Пашалука. С. Милутиновић пева како је Кучук-Алија изашао био у Ћуприју у почетку сече кнезова и посекао кнеза ресавскога Петра из Црквенца и још неке знатније људе:

Ал' Миленка не ухвате бодра,
Већ умак'о и машио с' луга,
Нашав друштва стао бити враге
К'о му с' браћа усудила проча,
И Добрњац и Милован храбри,
Пак и умни Рудничанин Милан,
Сви с' узапру из петнијех жила,
Свак у натјеч раскртожи брже
И родбину и окружност ближњу
Од варварска звјерства и напасти[2]).

Тим се и опет тврди да је устанак одмах у почетку узео маха скоро у један мах. Дух народни је у главним окрузима пашалука сам собом дивно схватио и јединство акције и солидарност која је имала да веже све чиниоце њене.

У Округу Смедеревском истакли су се одмах у почетку Ћуша Вулићевић из села Азање и Обрад из села Крсне. У округу Ћупријском Илија Барјактаровић из села Извора подигао је народ у томе крају и почео чистити земљу. У Округу Јагодинском то је исто учинио Стеван Јаковљевић.

Тако је устанак стајао прве половине марта, када је Кучук-Алија пошао к Јагодини и ка границама Нишкога и

[1]) П. Јокић је говорио како су Миленко и Добрњац одметнули се у планину и почели дизати рат против Турака чим су дахије посекле лаолског кнеза. А то значи у исто време кад и остали. Споменик XIV, 53.

[2]) Сербианка, I, 89.

Лесковачкога Пашалука (онда између Параћина и Ћуприје, од којих је Параћин рачунао се у Лесковачки, а Ћуприја — у Београдски Пашалук). У овоме походу Кучук-Алија је хтео узгред да помогне Руднику, или да разбије Карађорђа, а по томе му је била намера да тражи под најам војске. Пошто се с Карађорђем 15-ога марта сукобио на Врбици под Букуљом, он се пожури напред ка Крагујевцу, пошто се, с тако малом спремом, није хтео упуштати у озбиљнији бој с Карађорђем, а за Рудник је чуо да је већ пао Србима у руке.

У Јан. Ђурића читамо да је Кучук-Алија послао 250 Арнаута у Баточину „да ухвате путове, и пут београдски „да осигура кад пође к Београду, да му је сигурније на „конаку првом[1])."

У то време, кад је Кучук-Алија отишао к Руднику и к Јагодини, Београд је био са свим неспреман за опсаду, а ни око њега (још ни прве половине марта 1804) није било са српске стране никакве праве опсадне линије. У земунској једној записци, писаној 9 марта за митрополита Стратимировића, бележи се како је из Београда изашло око 400 турских коњаника к Оструж̌ници, где су посекли некаква сиромаха чобанина. Кад су се вратили натраг, некакав им је шпијон јавио да под Авалом има под харамбашом Чарапићем чета од 30 хајдука. Турци се користе тим потказом, нападну на чету изненада, побију осморицу и врате се у Београд, носећи осам одсечених глава. Али, да је и тада Срба већ било око Београда, посведочава се истом записком, у којој се наводи како су истог дана (9 марта) на 600 турских коњаника прокрстарили око Београда, не смејући се упуштати к шуми. У тај мах су их Срби и на Оструж̌ници чекали, али се Турци дотле упуштали нису[2]).

П. Јокић приповеда да је Карађорђе одмах после сукоба на Врбици упутио се у Баточину, али се то не може

[1]) Гласник IV, 144.
[2]) С. К. А. архив, бр. 368.

одржати ни сложити с осталим догађајима. Јан. Ђурић казује да је Карађорђе тада пустио Кучук-Алију да иде Крагујевцу и Јагодини, одредивши нека одељења војске да чувају око Крагујевца, а сам да се кренуо да обиђе породицу у Клештевици и по том да је упутио к Округу Београдском, да купи војску. Ову диверсију к Београду приповеда и Јокић[1]), само је он мање раније, међу избором Карађорђевим у Орашцу и сукобом с Аганлијом у Дрлупи. Пошто нико други не говори ни речи о овој диверсији к Београду осим ова два Шумадинца, блиска Карађорђева доглавника, ми ћемо је испричати овде. Нешто је морало бити кад о томе говоре њих двојица са свим сагласно, и ако се не слажу у времену. По приповедању Јокићеву диверсија би се та догодила после 14-ог фебруара, рецимо између 14 и 18-ог фебруара. По приповедању Јан. Ђурића она пада после сукоба на Врбици, то јест после 8-ог (15) марта, од прилике негде после 15 марта. У Ђурића су, као што ћемо видети, и дани побележени.

Разлог да се Карађорђе дигне да протумара тако по Београдском Округу до под сами Београд, могао би се наћи у потреби да дигне што више војске и у намери коју је могао имати да диверсијом око Београда баци што више забуне у турске кругове, који су и иначе већ били збуњени неочекиваним успехом устанка. У оно су време старешине наше, кад би год откуда претила опасност, или ударила турска војска, или би где биле разбијене, обично ишле у народ да купе нову војску. Најглавнији пак разлог, као што ће се одмах видети, био је у томе да се почне и уреди затварање и чување Београда, како се не би десило да операцијама унутра из Београда пође за леђа опет какав дахија, као што је тих дана Кучук-Алија учинио. Пошто је иста мера тада наређена и за Смедерево, то је потреба

[1]) Споменик XIV, 19, у глави *Први сукоб*. Догађаји ту исприповедани са свим се и по именима и по другим појединостима подударају с оним што се описује у Јан. Ђурића на стр. 143—144 Гласника IV.

постављања неког опсадног кордона око обадва шумадијска града била прави задатак овога Карађорђева покрета пут тих градова.

Јан. Ђурић, дакле, бележи како је Карађорђе с новом војском, сакупљеном по Београдском Округу, изашао 6-ога марта 1804 на Врачар више Београда. Турци, чим угледају српску војску, изиђу из града њих до 2000 и ударе се са Србима. Борба се протегла до три сата. Срба се ранило неколико, а Турака остане на месту до 20 мртвих, међу којима и крагујевачки муселим Хасан-ага. Овога је муселима убио и главу му одсекао Гаврило Ђурић из Тополе, момак Карађорђев. Пиштоље му откупио је ту на месту Карађорђе, и остали су у породици његовој [1]). Јан. Ђурић бележи још да је Карађорђе тога пута ноћио у Кумодражу две ноћи, 4-ога и 5-ога марта, старајући се да уреди чување Београда [2]). Тај посао Карађорђе повери главноме старању Васе Чарапића, додавши му под команду Милоја Петровића Трнавца, Ђорђа из Железника и Ранка из Остружнице, све поуздане и добре јунаке. Исто то је Карађорђе наредио и Буши Вулићевићу из Азање. Њему је такође заповедио да половину своје војске остави да чува Смедерево, а другу да крене с њиме Крагујевцу, у потеру за Кучук-Алијом и његовим Турцима. Јан. Ђурић бележи да је Карађорђе, учинивши сва та расположења, кренуо се 6-ога марта с војском из Кумодража право Крагујевцу, мислећи да је још тамо Кучук-Алија.

Тако у почетку друге половине марта 1804 (јер се месечни дани Јан. Ђурића сви морају нешто померати) налазимо у целини овако стање.

Сва Шумадија од Западне Мораве до Београда и Смедерева (осим два три мања краја, нпр. Доњег Левча на самој

---

[1]) Гласник IV, 143. Исто тако али са још више карактеристичних појединости и П. Јокић. Споменик XIV, 20.

[2]) Аустријске белешке тврде да су $^{5}/_{16}$ марта Срби затворили Београд и Шабац и поставили опсадни кордон око тих градова. Летопис М. С. 1826, II. стр. 23. У ствари ће дан падати нешто позније.

граници) налазила се чиста од Турака, под влашћу народних старешина. И с оне стране Мораве, суседно Чачку, Драгачево и околина били су такође под влашћу народном. Крагујевац, Јагодина, Баточина (а може бити и Паланка) налазили су се у рукама турским.

На десној страни Мораве, устаници су били узели од граница пашалука (међу Ћупријом и Параћином) сву земљу осим Пожаревца, који су такође почели затварати у првој половини марта, кад су устаници и остала средишта и градове затварати почели. Нејасно је и тамно шта је учињено с мањим средиштима или турским паланкама. По својој прилици је с Турцима староседеоцима учињен споразум по девизи: да устанак није ни против турске законите власти ни против Турака староседелаца, који имају законито стечена права, него искључиво против наметника и дошљака који су права добављали насиљем и отмицом. Триандафил Дука, међу тим, бележи како је Карађорђе са својим ратницима уништавао Турке по паланкама у унутрашњости Србије као вук јагњце, без икакве штедње и милости [1]). Ћуприја, као место на цариградском путу, остала је, по својој прилици, за тај мах још у турским рукама. Границе су се на тој страни пружале до граница Видинскога Пашалука, у ком су се налазили и Крајина и Тимок са свима својим пределима.

На западној страни очишћен је сав Ваљевски Округ заједно с Ваљевом и с паланкама Убом и Палежем (Обреновцем), сав Шабачки Округ до Дрине, и Шабац се, с почетком марта, после боја на Свилеуси, почео затварати. Подриње (Јадар и Рађевина) припадали су Босанском Пашалуку, и у тај су мах били на миру. Ужички Округ такође је остао на миру.

У таком се стању находио Београдски Пашалук, у почетку друге половине марта, кад су имали да почну бојеви

---

[1]) *Ἱστορία*, стр. 18.

с Кучук-Алијом и Гушанцем око Јагодине и око проласка у Београд, који нам сад на ред долазе.

* * *

Овде нам је најзгодније да сместимо неколике белешке о војсци устаничкој и о њеној управи.

Као што се из причања види, прва устаничка војска постала је из хајдучких чета, образовала се по обрасцу њихову, и највише је личила на њих, и ако ју је много већи број тиме самим одмах одвајао од тога модела. Познато је, како је Карађорђе, срећно измакавши од турског напада, одмах по том тражио Станоја Главаша, познатога харамбашу једне хајдучке чете. Јанићије Ђурић помиње како је имао под руком још прикривених хајдука на зимовнику [1]), Вук Ст. Караџић помиње многобројне хајдучке чете у то време по народу као знак и доказ опште узнемирености, нереда и злога времена.

Осим разлике у броју коју смо горе истакли, још се ова устаничка војска разликовала од хајдучких чета тиме што су је водили најзнатнији народни људи, сами кнезови и старешине.

Поред свега што се тежило к томе да се и у новој устаничкој војсци — у томе на војску и на рат подигнутом народу — уведе дисциплина хајдучких чета, то се није могло постићи свуда, него је ишло како где, по самој природи такве народне војске. Отуда је често у тој војсци и ред био веома лабав.

Начин издржавања те војске — храњење од кућа — био је један од узрока што се она тешко могла држати на окупу.

Као и у средњем веку, војска се растурала чим се свршио један задатак. Прву своју војску, коју је имао под руком кад се у другој половини фебруара на Дрлупи сукобио с Аганлијом, Карађорђе је, изгледа, држао на окупу све до напада на Рудник (око 6-ога марта 1804).

[1]) Гласник IV, стр. 111.

Како се тада свршило узеће Рудника на саме Беле Покладе, војска се, тако рећи, сама растурила кућама због поклада. И кад је по том Карађорђу ваљало сусрести и одбити на Врбици Кучук-Алију који је био пошао Руднику у помоћ, тај га је напад (9 или 15 марта) застао с врло мало људи, тако да је морао узмицати у планину. И да није узеће Рудника обрнуло Кучук-Алију другим путем, могло је бити и веће муке. Али је и Карађорђе одмах по том отишао да купи нову војску на другом крају. За ваљевску војску прота М. Ненадовић приповеда како се растурила и почела предавати Турцима, и како је војска с другог краја истог округа повратила самопоуздање и спасла положај [1]). То се у почетку често понављало.

Исто тако се војска разилазила и после какве несреће, кад би дух у народу малаксао, или би се догодило да се како год веома поплаши од легендарне турске силе, за коју је опште мњење било да јој се накрај краја не може одолети.

Кад је Карађорђе ударао на Јагодину први пут, и Турци га жестоко одбили, војска му се такође била растурила. Тада је Карађорђе пошао да скупи нову војску, а и старешине су пошле тако исто сваки своме крају. Кад су се по други пут скупили око Јагодине, свршили су с њом, узели је и потерали Кучук-Алију к Београду.

Питање о набављању муниције било је од најживотнијих питања у почетку устанка. Ту су у Земуну Стеван Живковић и Милош Урошевић великих услуга учинили. Вук Ст. Караџић бележи да је имало и муниције коју су Мехмед-ага Коњалија и други Хаџи-Мустафа-пашини пријатељи пре српског устанак почели били спремати за устанак на дахије. Срби аустријски чинили су такође све што су могли сваком приликом. Али би све то мало вредило, да није аустријска

---

[1]) Мемоари, 79—81. Тада је Јаков проти на питање „Камо ти војска?“, одговорио: „Црна ти војска! Дођоте неколико њих те све покварите, и ја сам „се једва спасао, а они букачи одоше са кнез-Пејом, те Пореч-Алији однесоше „завру и умирише се!“.

власт одмах у почетку стала на страну устаника колико јој је год допуштало њено правилно држање према Турској. Држећи Србе за присталице султанове законите власти и за борце против султанових одметника, Аустрија је налазила да јој њене дужности према суседном Турском Царству не сметају да српски устанак прати симпатично и да му нигде не смета.

Веома повољан положај српскога грађанства у пограничним варошима; војна аустријска граница, насељена самим Србима; мноштво српских официра у аустријској служби и — на послетку — изгледи да ће се и опет окупирати Србија по четврти пут (као што је било 1688—1690; 1718—1739; 1788—91), поврх свега пак савез о пријатељству Русије и Аустрије доприносили су много да Аустрија с повољним расположењем прати акцију српску. То се, мање више, продужило докле год, услед Наполеонових мутњи у Цариграду, није букнула суревњивост међу Русијом и Аустријом.

Када се војска готово из целог пашалука скупила под Београд, она је већ изашла из облика наоружанога народа и хајдучких чета, и први облици праве војске указали су се на помолу. Ред је почео надвлађивати фамилијарне обласне навике, које су се по окрузима још и даље држале.

Има једна белешка Земунца Гавр. Ковачевића о Карађорђевом постављању граничног кордона већ очишћене земље, која би показивала почетак уједињене војне организације и војничког државног реда. Ту се прича како је Карађорђе, очистивши унутрашњост пашалука од Турака, приступио к опсади Београда и Шапца[1]). Тада је, по белешци Ковачевића, Карађорђе одредио да 3000 људи пазе на Београд с тим да им стан буде у Топчидеру, па је по том поставио команде, бусије на друмовима, страже и т. д. По том је узео 600 људи и зашао те поставио кордоне по граници. Ту се прича како је на Морави поставио Стевана Јаковљевића (из Левча);

[1]) Ово друго је с ваљевском војском извршио сам Јаков Ненадовић.

спрам Ужичке Нахије — Петра Кнежевића; на Маљену — Милована Грбовића; код Овчара — Милана Обрадовића; под Медведником — протопопа Стефана; на Церу — Дмитра Миличанца [1]).

Из закључних стихова Гавр. Ковачевића

Кад се врати к Београду Ђорђе,
Гушанц-Али на Мораву дође,

могло би се изводити да је тај посао организовања војничке целине и пограничног кордона, извршен одмах после узећа Рудника и сукоба на Врбици, у почетку друге половине марта 1804, јер у то време пада и долазак Гушанца Алије на Мораву и погађање његово са Србима и с Кучук-Алијом.

Ако избор врховног вођа у Орашцу око половине фебруара 1804 треба сматрати као први корак к организацији државној, онда ово постављање граничног кордона и осталих команди треба сматрати као први корак к организацији опште народне или државне војске у ослобођеној Србији.

[1]) Гавр. Ковачевића Пѣснь, Будим 1804, стр. 26.

IX.

Јагодина је постала још од почетка најезде турске знаменито турско средиште и јача колонија. Она се почиње помињати још у време деспота Стефана, који је у њој издао једно своје писмо[1]). Путници који су за турске владавине пролазили кроз Јагодину уздижу је као лепо турско место, каткада више но Београд. Узрок ће томе бити згодан положај, одморите на путу, близина брода на Морави и родни крајеви у њеној ближој и даљој околини. Белица, Левач, и Темнић жупе су које су такође знатне карактеристичним насељем источно-српских племена, увек виђених својим особинама и својим темпераментом. Кад су видински јањичари из Тимока на Ћуприју 1797 навађивали да продру у Београдски Пашалук, веома се одликовао у одбрани тога краја Стеван Јаковљевић, бимбаша Хаџи-Мустафа-пашине народне војске, и кнез ресавски Петар из Црквенца. Јаковљевић је био међу првима који су помишљали на одбрану кад су дахије почеле сећи кнезове и главне људе. Л. А. Баталака бележи да је он био и на оном збору у Орашцу на ком је биран врховни вођ устанка[2]. При свем том, кад се војска српска скупила да сврша с Јагодином, Левач, потоња војводина Јаковљевићева, није још сав био дигнут, јер је у Јокићеву причању забележено како је у том времену Карађорђе пошао собом са 200—400 коњаника да диже доњи

[1]) Mon. Serbica Миклошића, стр. 571. Писмо је од 8 јуна 1411.

[2]) Ист. срп. устанка, 52.

Левач. То је и свршио, доведавши отуда до 2000 људи[1]). Чување Јагодине остало је било за то време на Милану Обреновићу и на Младену Миловановићу.

Земунац Гаврило Ковачевић забележио је у својој песми да су Срби ударали на Јагодину два пута пре но што су у њу дошли Кучук-Алија и Гушанац. Ово би могли бити само напади јагодинских устаника у другој половини фебруара и првих дана марта под вођењем Стевана Јаковљевића. Ковачевић бележи да је у Јагодини било 700 Турака и да су их Срби били опколили, али их је избавио Кучук-Алија, долазећи из Крагујевца устаницима у леђа или бок[2]).

Ми смо мало више видели, како се Кучук-Алија, после боја на Врбици, одмах упутио Крагујевцу. Донесавши собом из боја на Врбици ћурак Карађорђев, он почне отворено варати људе, само да би их од устанка одвратио, и говорити им да је Карађорђа убио и да од устанка нема ништа. Нешто зато, нешто ради силе његове, многа су му села била поверовала, оружје оставила и почела му храну носити. Прота М. Ненадовић бележи такође: „Кучук-Алија угради „црвени ћурак Црнога Ђорђа, однесе у Крагујевац и каже: „Рајо, ја сам Црног Ђорђа погубио, и ево му ћурка. И тако „људи му верују и заиру доносе, и он оде к Јагодини и „Нишу, покупи крџалије и доведе у Јагодину[3])". Гавр. Ковачевић још наводи како је Кучук-Алија у Крагујевцу „скупио растеране Турке" и како су му *после* дошле крџалије и још с њима некакве „ћор-делије" и да је он ту скупио до 4000 Турака. Број ће бити претеран, а сваколика та радња извршена је не у Крагујевцу но у Јагодини. Сазнавши у Врбици да је Рудник пао, Кучук-Алија је упутио се Крагујевцу с намером да га тобоже умири и да по том пође у Јагодину или даље, да више војске тражи. Тако је и извршено, по свој прилици без икаква узнемиравања од стране

[1]) Споменик XIV, 27.
[2]) Пѣснь. Будим 1804. стр. 30.
[3]) Пѣснь Гавр. Ковачевић стр. 31. Мемоари проте М. Ненадовића стр. 98.

Срба, пошто је у тај мах Карађорђе био у Београдском Округу и под Београдом самим, да би себи прво с те стране леђа осигурао.

О вођу крџалија (најамничких добровољачких трупа, у којима је било и мусломана и хришћана и које су тумарале по полу-острву тражећи службе у наследних паша) Гушанцу Алији (Гушанац-Алији, Хурсанли-Алији страним језицима писаних извора) ово читамо у Вука: „У то вријеме (т. ј. „кад је Кучук-Алија дошао у Јагодину, а то је било првих „дана марта 1804) био је негдје у Маћедонији крџалијски „поглавица Гушанац-Алија с неко 900 крџалија, пак сад „чујући да је у Србији немир, пође и он тамо, надајући се „да ће себи и својим крџалијама наћи посла, или код Срба „или код дахија. Многи су га Турци на граници наговарали „да иде к Србима, али кад дође на Мораву, Срби му се слабо „покажу да се радују такој помоћи; Кучук-Алија пак једва га „дочека, и бојећи се да га Срби не ујагме, брже боље об„рече му, колико гођ он заиште на мјесец, и пошаље га у „Биоград. Кад пређе Јагодину, дочекају га српске мале чете „на неколико мјеста, но он продре, и, изгубивши неколико „момака и коња, дође у Биоград[1])". Из других података видеће се да је Кучук-Алија имао још неких трупа осим Гушанчевих, и не зна се је ли их довео из Београда или их је од некуд изван Београдског Пашалука добавио. Само продирање Гушанчево моћи ће се још попунити појединостима, које ћемо позније исцрпсти. Овде ћемо, прво, преда се узети почетак бојева око Јагодине колико их је могућно размрсити из непотпуних и нејасних бележака што су пред нама.

Ми смо напред напоменули да су на Баточину обратили пажњу и Карађорђе и Кучук-Алија. П. Јокић је приповедао да је Карађорђе на Баточину бацио око одмах после сукоба на Врбици, а Јан. Ђурић бележи како је Кучук-

[1]) Вук Ст. Караџић, Грађа I, 16 стр.

Алија, крећући се из Крагујевца послао „250 Арнаута вој„ника јабанаца у Баточину да ухвате ханове и пут београд„ски, да осигура кад пође Београду, да му је слободније „на конаку првом[1])".

На те четнике удари Карађорђе, вративши се с новом војском из Београдскога и Смедеревскога Округа. Они се затворе у ханове, и Срби су се с њима бйли од подне тога дана кад су стигли па до сутра у јутру, без успеха. Карађорђе остави опсаду око Баточине и пође са Станојем Главашем Јагодини 9-ог марта како Јан. Ђурић бележи (што по току осталих догађаја мора бити позније). Кучук-Алија, знајући да је Карађорђе с војском дошао близу Јагодине а да је Арнауте у Баточини оставио у опсади, одмах пошље дахију Тосун-агу са 500 добрих хатлија да се ноћу прокраду друмом од Јагодине до Багрдана и до Баточине, те да оне Арнауте ослободе, како би с целом силом дочекао Карађорђа, ако удари, или се тако силније кренуо на продирање к Београду. Српска војска, постављена под кнезом Теодосијем на Липару, и не осети да Турци иду к Багрдану и к Баточини. Уз пут тај Турци посеку неколико људи који су храну носили за војском. Стража јави Карађорђу да су Турци упутили се к Баточини, и он одмах дигне сву војску и похита к Баточини. Стигавши у Баточину са свим изненада, Турци ударе одмах на српске опсаднике, којих није много ни било, растерају их и ослободе Арнауте, заноћивши у Баточини. Тако прича Јан. Ђурић[2]).

Међу тим, брзо извештен о свему и брзо смисливши шта треба да ради, и прикупивши од препада Тосун-агиног растурене Србе[3]), Карађорђе се такође неосетно спусти к Баточини; нареди пешаке да заседну на јагодинском друму, а он са неколико пешака и 600 коњаника остане уврх ва-

[1]) Гласник IV, 144. Гавр. Ковачевић, Пјесњ 34 и д. бележи да је Кучук-Алија послао у Баточину 200 коњаника и 300 пешака.

[2]) Гласник IV, 145.

[3]) Јокић, Споменик XIV, 27.

роши. Кнез Ђука из Јагњила наређен је био доле на друму код Рогота[1]). Сву ноћ су тако војници престојали чекајући да се Турци по наређењу Кучук-Алијином крену к Јагодини. „У само свануће — прича Јан. Ђурић — Турци пођу „друмом јагодинским. Карађорђе чека док се Турци одвоје „од Баточине, пак да им се напусти за леђа, и да их по„тера на бусију, но наша војска убила пут, тако да се угла„зио од пешака. Уставе се Турци и сете се да је пешак „српски отишао на бусију, оставе онај друм, а узму распу„тицу другу која иде на Кијево, и пођу. Карађорђе напусти „се с војском за леђа Турцима, и Турци, бежећи без душе, „остану сви њихови пешаци Арнаути до кијевског потока, „250 изгину, а тако и неколико коњаника Турака погине, „и самом њиховом поглавици Тосун-аги спотакне се хат у „кијевском потоку, с хата спадне, доведу му сеизи одмах „другога и с тим се спасе, а хата му ухватимо и Карађорђу „поклони се. И тако само неколико хатлија утече у Јагодину „са Тосун-агом, а остало, до 400 Турака, падне мртвих[2])".

Саслушавши овако прве сведоке који су онде на месту били, попунићемо их колико се може из других извора. Гаврило Ковачевић је у својој песми забележио да је у овом боју учествовао и Стеван Јаковљевић, а да су ту изгинули Хусеин Ганић од Истинића (близу Дечана) од Пећске Нахије и Јусуф-ага Климентић[3]). Сима Милутиновић бележи тај бој овим стиховима:

Тај дан исти Карађорђе врсни
Пећанина Хусеин-Ганића,
И Јусуфа Климентића знатна,
С њима л' Турак до хиљаде двије
Дочекавши устукнуо тако
Да их тјер'о докле год је хтео

[1]) Јокић, Споменик XIV, 27.

[2]) Гласник IV, 146. Исто тако, само с мање јасности, причао је и Јокић, Споменик XIX, 26–27.

[3]) Пѣснь, Будимъ 1804, стр. 34 и др.

С Баточине до Липара сама,
Прем с малином него све храбријех.
Ту ј' свак Србин омрсио мишцу,
Ђуша л' неки колик' игда мог'о,
Ал' Главаше за све проче доста,
Док у плеће не обранио га
У шеварју заклонивши с' неки
Што га прош'о гонећи бољега[1]).

По белешкама Јан. Ђурића бојеви су ови на Баточини били 8—9-ог и 10-ог марта. Кад се узме у рачун кретање Карађорђево к Београду и његово купљење војске по Београдском Округу, наређивање опсадног кордона око Београда и Смедерева, мали бој међу Београдом и Кумодражем, те се белешке о данима баточинских бојева морају померати као и остале са 7—8 дана, јер се само тако могу довести у подударност са другима и другојачије утврђеним. Међу тим у то је време још било бојева са Гушанцем, и с тога се враћамо к њему.

Ми смо мало више споменули Вуково приповедање како је Гушанац-Али са својим крџалијама дошао из Македоније у Србију такође прве половине марта, чим је чуо да се у Београдском Пашалуку заврғла буна и стање у опште узмутило. Што прота М. Ненадовић бележи да је Кучук-Алија из Крагујевца отишао к Јагодини и к Нишу, тамо покупио крџалије и довео их у Јагодину[2]), не може се ни потврдити ни одбити, пошто нам први извори догађаје тога времена веома нејасно бележе.

Триандафил Дука приповеда како су дахије, уверивши се после преговарања у Дрлупи и у Паланци да се с побуњеним Србима озбиља треба тући, сазвали једно вече састанак и одлучили да се у Србију позове познати одметник Гушанац-Алија, за кога се знало како је једном у пепео преобратио целу Румелију, а њему на сусрет из Београда

[1]) Сербианка I, 93.
[2]) Мемоари, 98. Тако бележи и С. Милутиновић у Сербијанци, II, 71

да се крене Кучук-Алија са 300—600 људи. Т. Дука каже да је Карађорђе са својим четницима напао Гушанца у Крагујевцу и да га је разбио и Крагујевац запалио, а Кучук-Алија је умакао у Параћин, и ту је очекивао долазак Турака из унутрашњости Турске. Карађорђе га је, по речима Тр. Дуке „напао и у Параћину и потиснуо одатле". Његови су се Турци из Параћина расејали куд је који могао, највише пут Ниша. Тако су се (у Нишу или на путу у Ниш), по речима Т. Дуке, ови растурени бегунци сусрели с Гушанц-Алијом и његовим четницима, који су, пустошећи Румелију, своје џепове добро били напунили. Кучук-Алија се с Гушанцем погодио да заједно очисте пут до Београда, а кад у Београд стигну, уговорили су да ће се тамо на ново погађати о ономе што треба даље да раде. Т. Дука истиче да је с Гушанцем било на 3000 крџалија четника, чега ради су и мислили да ће им бити лака ствар да пут до Београда прокрче[1]). И у овоме има нешто новога што је другим изворима непознато, али су неколико догађаја смешани један с другим, а нама је потреба да их појединце причамо један за другим онако како су се догодили. С тога се опет враћамо к нашим изворима, еда бисмо за потанко и наизменично причање нашли колико толико ослонца.

Гавр. Ковачевић такође бележи како је Карађорђе напао и разбио Кучук-Алију на Крагујевцу, како је узео и спалио Крагујевац и како се Кучук-Алија, бежећи од Крагујевца пробио до Параћина који су Срби спалили, па је тек ту нашао Гушанца-Алију. Он, дакле, тачно понавља версију коју смо мало час навели по Тр. Дуки. Што Гавр. Ковачевић прича о доласку крџалија и ћор-делија у Крагујевац, тиче се, свакојако, Гушанца и његова доласка ка Кучук-Алији у Јагодини. По извештајима ближим к самоме месту, Кучук-Алија је сам у брзо оставио Крагујевац и отишао у Јагодину, на цариградски пут, ближе к онима који би из Ниша или из даље могли приступити к њему.

[1]) *Ἱστορία*, стр. 19—22.

То је чинио за то што је сигурно знао да се тамо врзе Гушанац с готовом најамничком војском[1]). Учинивши то, изаслао је једно одељење војске у Баточину као предстражу и ради чувања пута.

О Гушанцу има још горе поменута версија Вукова да је он, још не одлучивши уз кога да пристане и с ким да се бије, дошао на Мораву, вољан да се удружи или са Србима или с Турцима. Вук не помиње да су га још из Београда по општем договору звале дахије. Најамничке чете из Арбаније и Македоније обично су тако радиле како приповеда Вук, и ишле су те се биле за онога ко би им боље платно или их боље примио, не марећи много ни за веру ни за народност, што је у оно време прилично чудновато било. Пошто су сви одличнији Турци били против дахија, многи су — како бележи Вук — упућивали Гушанца да иде к Србима. Гаврило Ковачевић бележи да је Гушанац Алија стигао на Мораву код Ћуприје са 800 крџалија (у Вука је *неко* 900) 8-ога марта 1804. И он зна како је с оне стране Мораве молио Србе да га пусте к себи, говорећи да он иде у помоћ к њима, Карађорђу[2]). По својој прилици српске су четовође разумеле то као ратно лукавство са стране Гушанчеве, нису му поверовале, него су се с њим упустиле у борбу. У осталом понуду Гушанчеву није имао ко примити. Гушанцу је ваљало плаћати: устаници такву погодбу нису могли никако уговарати, јер нису ни сами имали ништа организовано. Осећала се и разлика у тежњама. И ако се једнако говорило о борби против царских одметника; и ако је борба у ствари била упућена тим правцем, — из по тиха се будила свест свога народног живота, и осећало се да тим тежњама мучно могу послужити арбанаски и свакојаки најамници, какви су се находили у редовима крџалија.

Говорећи на поменутом месту Гавр. Ковачевић о разговору међу Србима и Гушанцем на десној страни Мораве,

[1]) Гавр. Ковачевић, Пѣснь, Будим 1804, стр. 34 и д.
[2]) Гавр. Ковачевић, Пѣснь, стр. 27.

бележи како је Срба ту било 320 и како су на десној страни Мораве код Ћуприје засели у бусије да му не даду проћи. Ту су се, бележи Гавр. Ковачевић, храбро показали Милисав Н. и Милутин Н. марта 11-ог. Турака је ту погинуло 80, многи су се ранили, а под Гушанцем је убијен коњ[1]).

Исти тај сукоб пева и С. Милутиновић, помињући Кривокућу Стојка и његову одбрану од напада Гушанчева.

Али С. Милутиновић зна још за једну борбу међу Гушанцем и преко-моравским Србима коју и он сам везује с овом истом погибијом Турака на Баточини. Да испишемо прво Милутиновићеве стихове о томе.

Прем огризе овда Гушанц ватру,
И узмакне претекавше своје,
Ал' довија с' куд ће и шта ли би,
Још му с' не да некуд искат' пљачке,
Него навре, до недјељу дана,
Низ Ресаву и Мораву реку
К Пожаревцу барем продријети
Сјединит' се с тамошњима Турци,
Да б' у шанцу и очамит' мор'о.
Ал' предсретен на Умови брду
Милованом од Ресаве главом
И осталом браћом јунацима,
Те опета узбијен је био,
И вратит' се, да не хтео, мор'о.
Тај дан исти Карађорђе врсни
Пећанина Хусеин' Ганића
И Јусуфа Климентића знатна
С њима л' Турак' до хиљаде двије
Дочекавши устукнуо тако
Да их тјер'о доклен год је хтео
С Баточине до Липара сама и т. д.

О овоме другом сукобу с Гушанцем, који је јасно обележен, Гавр. Ковачевић не помиње ништа. С. Милутиновић сам тврди да је тај сукоб у Ресави био истога дана кад и Карађорђев на Баточини. Могућно је да је оба испада

[1]) Пјесн, 27.

Кучук-Алија наредио нарочито с намером да се узајамно потпомогну, и у томе би могла бити још једна потврда да су се догодили истога дана. Долазак Гушанца на Мораву Гавр. Ковачевић је забележио за 8-ми март. Десетак дана позније у Јагодину је могао приспети и Кучук-Алија. Што се у Тр. Дуке и Ковачевића говори о бојевима на десној страни Мораве и око Параћина, имаће везе с овим истим нападом. Одмах после тога одбијања преговора од стране Срба и боја, Гушанац је понудио се Кучук-Алији у Јагодини, који га је једва дочекао, јер му је требао. По том је могао бити упућен да се како год пробије десном страном Мораве к Пожаревцу. Али је и тај покушај одбијен, као што је С. Милутиновић у својој Србијанци забележио.

Вук Ст. Караџић бележи како је Гушанац, погодивши се с Кучук-Алијом, пошао к Београду, пробивши се на неколико места кроз мање српске чете које су га сусретале, не помињући ништа ни о томе да ли је Гушанац бранио заједно с Кучук-Алијом Јагодину од првог напада Карађорђева ни у коме је моменту то било.

Кад одмах за овим уђемо у расправу бојева око Јагодине, видећемо да је тих бојева било два, и да је у обадва учествовао Кучук-Алија, као што и Вук бележи. Први је од тих бојева био по Србе страшно несрећан, и њихова се војска тако рећи сва растурила. Тај први бој могао је бити тек око последњих дана марта. Устанак је на тој страни, после тога боја, изгледао као смлаћен. У томе је моменту Гушанац-Алија лако могао проћи од Јагодине к Београду. Кучук-Алија је остао и даље у Јагодини. Карађорђе се, међу тим, спремно боље, ударио је на Јагодину на ново, заузео је, и Кучук-Алију из ње истерао гонећи га с војском до под сами Београд.

Гушанац је, дакле, пре разбића Срба на Јагодини, два три пута покушавао да отвори себи и својој војсци пут к Београду, али без успеха. Истом кад су се Срби на Јагодини разбили, успео је он да стигне до Београда.

X.

После боја на Баточини, који је Карађорђа вратио од Јагодине, почиње концентрично прибирање српских чета к Јагодини и озбиљна спрема за напад на то турско средиште. За тај посао требало је Карађорђу времена. Јокић је причао, како је Карађорђе, одморивши се од борбе код Баточине у Багрдану, други дан стигао у Штиље код Јагодине. У томе путовању стигао је Карађорђа и његову војску Милан Обреновић с војском из Рудничкога Округа[1]). Из тога се види да су за тај напад на Јагодину раније и веће мере предузете кад је поручено Милану Обреновићу да доведе и рудничку војску. Сутра дан по том Карађорђе је Младену Миловановићу издао налог „да иде у Липар и да чува „бусију како Турци не би продрли.“ То је на путу београдском. Милану Обреновићу је тада Карађорђе наредио да остане на згодном месту онде од стране Штиља, а он је сам са 200—400 коњаника отишао у Доњи Левач да и њега одметне. Отуда је довео до 2000 људи. „Трећи дан „касније — наставља прича Јокићева — Младену стигне „писмо од Карађорђа, да прибере војску, па да гледа кад „се он помоли на Ђурђеву Брду, и онда и он и Милан „(Обреновић) да ударе на Јагодину сваки са своје стране, а „он ће ићи са Ђурђева Брда, па, у име Божије, да се „састану у вароши[2])“

---

[1]) Споменик XIV, 27.

[2]) Споменик XIV, 27—28.

Јан. Ђурић бележи такав исти распоред и план напада само што означава поименце Црвено Брдо као положај с којега треба војска под Младеном и Миланом да удари на Јагодину, кад се од левачке стране Карађорђе појави на Ђурђеву Брду. Јан. Ђурић бележи да се то имало извршити 10-ог марта, али ће тај дан, као што што ћемо после видети, бити погрешан и требаће га потиснути много касније. Јокић прича даље сам бој овако: „Младен одмах уреди „своју војску. Ми видимо Карађорђа на Ђурђеву Брду. Он „удари на Турке; уђе у варош и поче палити турске куће, „а војске Младенова и Миланова ни с места не могу да „се крену. Разлила се Морава и Белица тако јако да се „од овуд (тј. од Црвеног Брда) Јагодини не може ни при„ступити[1]). Наши војници, видећи да Карађорђева војска „уђе у варош, многи зажелеше да и они онамо иду, и премда „је Младен викао да не газе у воду, не хтеше слушати, „него неки нагазише, неки преко моста и врба прећоше. Али „Турци кад видеше да им ми преко воде не можемо до„садити, окретоше се свом силом против Карађорђа, и он „се мораде повући."

Јан. Ђурић бој прича мало другојачије. Он казује овако: „Турци угледају Карађорђеву војску (на Ђурђеву „Брду) и одмах полете хатлије и пешаци. Но Карађорђе „добро их дочека и поврати натраг к вароши, и тако го„нећи Турке, наши војници запале неколико кућа турских „с краја, и тако се растури и разреди војска Карађорђева „по пољу. Турци, видећи расејане војнике, учине јуриш „на Србе, надбију српску војску и прегнају за Ђурђево „Брдо, а Младенова и Миланова војска тек се појави на „Црвено Брдо. Турци видећи да удара и друга српска војска, „окрену сву своју војску, и јуришем у прву ватру разбију „и Младена и Милана војску: обрате се сада на неке

[1]) Године 1846 казивали су старци како је 1804 у велики пост (од 7. марта у напред) била велика вода на Белици. Гласник III, стр. 144.

„затворене војнике Карађорђеве у неким кућама и бурдељима „откуда су се бйли, и ту које бојем које ватром побију „(изгоре) и живе и рањене Србе. До 150 погине, међу „којима су били најбољи и најхрабрији јунаци: Благоје из „Маслошева, Јанић и Милован Ђурић из Страгара. И тако „на Јагодини разбивши се, војска српска изгубила је до 150 „војника мртвих, и рањених до 50, а 20 живих но рањених „ухвате Турци, међу којима је био најглавнији јунак Петар „Кара из Црешњевице и хајдук Милован из Плане, које „је Кучук-Алија све отпустио из ропства, саветујући их да „сваком Србину кажу кога виде, да сваки својој кући иде „и да не иде за Карађорђем [1]).“

Јан. Ђурић је, очевидно, био уз војску Карађорђеву на Ђурђеву Брду, а Петар Јокић је био у војсци Младеновој. „Турци, кад Карађорђа узбише — бележи он — окретоше „се на Милана, па разбише и њега. За тим ударише на „лево крило којим је управљао Младен. Ово крило прецепише, па оне по води и око воде опколише. Овде ко би „млађи и бржи, тај изнесе главу, а друго све Турци исекоше. Овде смо на грдну своју жалост, скоро 2000 људи „изгубили. Одатле смо прсли куд који; само распитујемо „где је Карађорђе. Овако разбијени и растурени похитамо „у Кљештевицу у своје збегове, не бисмо ли њега ту нашли, „да бранимо како нам Турци не би робље одвели. У збеговима смо се бавили неко време, а све распитујемо и „очекујемо неће ли откуд он рупити. Једно јутро дође глас „да је Карађорђе код Буковичке Цркве, и све нас зове к „себи. Ми брже те к њему. Код њега трнестина људи и „Станоје Главаш [2]).“

Гаврило Ковачевић, премештајући бој на Баточини у Крагујевац и замишљајући да је бој на Баточини Кучук-Алија предводио, пише како се после тога боја Кучук-Алија брже затворио у Јагодини и „од боја се мало одморио“. По

[1]) Гласник IV, 147.
[2]) Споменик XIV, 28.

том су Срби, по његову приповедању, опколили Јагодину од свуд, и Карађорђе, разредивши свуда опсаду, поручи Турцима да се предаду, да их не мучи. Турци то одбију и стану се спремати на одбрану. Карађорђе удари и не знајући за толику спрему. Турци га сусретну сложном ватром из пушака, а после излете хатлије и Србе са свим разбију[1]).

Причање Ковачевићево посведочава оно што се већ види и из причања Јокићева, да бој на Јагодини није следовао одмах иза боја на Баточини, као што би се могло изводити из причања Ђурићева, него да је с обе стране за тај бој било живљега спремања. Да је бој био много позније од боја на Баточини и да је по Србе испао веома несрећно, види се из причања проте М. Ненадовића у Мемоарима.

Може се у истој књизи читати како је првих дана марта прота М. Ненадовић, прешавши ради набавке муниције на аустријску страну, послушао савете аустријског граничног команданта да се у делу народног ослобођења обрати аустријској власти и српскоме митрополиту у Карловцима Ст. Стратимировићу. Одговори на та писма нису се дали дуго чекати. Прота је тражио помоћ, а одговарало се да помоћи бити не може и давани су извесни савети. „*Око „последњих дана марта 1804 године* — пише прота — дође „нама од Генерал-Команде Варадинске одговор на она моја „писма, која сам из Забрежја писао и молио за помоћ. Сад „не памтим сво писмо како гласи, но толико упамтио сам „да Генерал-Команда по вишој заповести јавља нам да је „Аустријски Двор с Отоманским Двором у највећем прија„тељству и да он нама никакве помоћи ни у чему учинити „не може, но да ће толико учинити и нас и турске дахије „позвати да нас помире. Као Генерал-Команда, тако нам је „и митрополит Стратимировић писао, и свима, а особито мени „самом саветује и каже да ми у своме претпријатију свагда „држимо да смо турски поданици били и да ћемо, по сврг-

[1]) Шћсић, Будим 1804, стр. 34 и д.

„шетку овога дела опет турски поданици бити, итд. итд.“. Митрополит, с том мотивацијом, нарочито препоручује штедњу турских светиња и мирнога народа итд. „Како ја та писма „примим, — продужује прота — узмем 18 момака и пођем „да нађем Црнога Ђорђа, да му писма прочитам и да се „договоримо, да се не би усудио когод предати (се[1]), и да „један план имамо по ком ћемо војевати. (Међу тим послао „је био Црни Ђорђе Павла Поповића из Врањића да види „шта ми горе радимо и бијемо ли доиста Шабац, и откуд „нам топ)“. Дошавши у Орашац, прота нађе кнеза Симу Марковића и кнеза Теодосија из Орашца. По околишењу ова два поглавара, прота позна да на тој страни нешто смета, јер га та два поглавара никако не пуштаху да иде Карађорђу, него га једнако враћаху, упућујући га да пише и да ради како зна. „Кад они виде — наставља прота — „да ме не могу никако да врате, рекну ми те уклоним све „моје момке на страну, а тако и они учине, па онда искрено „ми кажу: „*Ми смо* — веле — *прекјуче ударили на Јагодину* а нисмо знали да је Кучук-Алија[2]) с крџалијама до„шао, и ту нас Турци разбију, и Јагодину оставимо, и оти„шао је Црни Ђорђе по оном крају искупљати војску, а ми „сад идемо у врбовку, пак ћемо опет до који дан ићи „Ђорђу. Вратимо се заједно код збега у Кљештевици, и ту „ноћимо. Ја те ноћи препишем она писма и дам копије да „они Црном Ђорђу даду, и тако ја опет дођем у Шабац[3]).“

Кад бисмо знали којега је дана био састанак протин с кнезом Симом Марковићем и кнезом Теодосијем у Орашцу, лако би било утврдити дан првога боја на Јагодини, који је био дан пре тога („прекјуче“). Али нам је сачувано писмо

---

[1]) Веза с понуђеним мирењем у Палањци и утицај несрећног боја на Јагодини који је употребљен за повод мислима да од устанка ништа бити не може.

[2]) Овде би управо требало *Гушанац-Алија*, јер је он вођ крџалија, и он је био дошао у Јагодину после Кучук-Алије, управо одмах после боја на Баточини и онога с крџалијама на десној страни Мораве.

[3]) Мемоари, 95—98.

митрополита Ст. Стратимировића које је прота ради саопштења Карађорђу носио, и оно ће нам помоћи да време првога боја на Јагодини утврдимо, ако не с потпуном одређеношћу, а оно врло блиско правоме дану његову. Писмо то, о ком се горе прича, писано је 29 марта 1804 у Карловцима и сачувало се међу хартијама проте М. Ненадовића. У њему се помиње како је Србима ђенерал из Варадина одговорио и како је о њиховим невољама известио и Аустријски Двор и посланика тога двора у Цариграду[1]).

Пошто прота каже како је пошао Карађорђу одмах кад је та писма примио, то можемо узети да је то било или последњега марта или 1-ог априла. Састанак са шумадијским кнезовима у Орашцу могао је, дакле, бити најдаље 1—3 априла 1804. Из тога је лако израчунати да је први несрећни бој Карађорђев на Јагодини био тек око последњег марта 1804. Пошто је ово постављање времена са свим поуздано, из њега се најбоље види како су непоуздани сви забележени календарски дани и у Јан. Бурића (по њему и у Л. А. Баталаке) и у самога проте М. Ненадовића. Видеће се како се ова одредба времена згодно подудара с догађајима који су се догодили после изгнања Кучук--Алије из Јагодине.

Ми смо горе утврдили да је после несрећног боја на Јагодини Гушанац Алија с крџалијама отишао одмах у Београд. Кучук-Алија је остао даље у Јагодини, чекајући по свој прилици још неке чете. П. Јокић је приповедао да је повлачење Кучук-Алијино Карађорђе сустигао у Ропочеву и ту га препадом добро потресао, и помиње да је то било *лицем на Цвети 1804 године*[2]). Цвети 1804 биле су 17 априла. Мало даље исти П. Јокић казује за Чарапићев напад на Кучук-Алију да се догодио на *велики понедељник* 1804 године, а то је 18-ог априла[3]). Једно причање из

[1]) Мемоари, издање Љ. П. Ненадовића од 1867, стр. 286.

[2]) Споменик XIV, 28.

[3]) Споменик XIV, 30.

1846 казује нам да је Кучук-Алија на десет дана после првог напада Карађорђева отишао из Јагодине у Београд[1]). У ствари се Кучук-Алија враћао у Београд око Цвети, и други бој Карађорђев на Јагодини који га је разбио, морао је бити око 16-ог априла. С овим се слаже и једна белешка Гавр. Ковачевића из које се види да се Кучук-Алија све до краја марта није још био вратио у Београд, пошто се у то време (у последњој десетини марта) помишљало у Београду међу Турцима грађанима (ерлијама) на план да се сами предаду Србима[2]).

Вук. Ст. Караџић јасно бележи да су била на Јагодини два боја, један несрећан (горе поменути око краја марта) и други срећан (око 16 априла). За први Вук бележи како се „Кучук-Алија, надајући се (Србима) био до„бро утврдио, и тако су они са великом штетом уступили „натраг. Но то њих (Србе) не поплаши, него прикупе још „војске, пак се и они мало боље приправе, и опет ударе „на јуриш, и проваливши унутра, запале варош, и онако „љутити учине од Турака триста јада, и Кучук-Алија једва „измакне са својим момцима који му још нијесу били из„гинули[3])". Сигурно с тога што сами нису били у овом другом јагодинском боју с Карађорђем, већ негде на другом месту (Карађорђе је, по белешци проте М. Ненадовића, мало час наведеној, био остао у крајевима око Јагодине) и П. Јокић и Јан. Ђурић ни речју не помињу ни други славни бој на Јагодини, ни узеће Јагодине, него догађаје из гоњења Кучук-Алије кроз Шумадију натраг у Београд стављају у време непосредно после првога, несрећног јагодинског боја, и не помишљајући да су они тада били са свим немогући. Јокић је у толико тачнији што међу првим бојем и тим гоњењем ставља известан размак времена. По тој се нетачности у Јан. Ђурића и по горе наведеној нашој одредби вре-

[1]) Гласник III, стр. 144.
[2]) Пјесн, стр. 46.
[3]) Грађа I, 16.

мена за први јагодински бој види најбоље како му је и хронологија са свим произвољна и како се не може узети за основицу осим када се и с друге стране и током догађаја самих може да подупре и утврди.

Гавр. Ковачевић није упао у ту погрешку. Бележећи исте године које су се догађаји вршили, он разговетно разликује два боја на Јагодини и приповеда, онако као и Вук, како се Карађорђе други пут боље спремио и провалио у Јагодину. Бој по улицама, како бележи Гавр. Ковачевић, трајао је вас дан. Кад настане ноћ, Кучук-Алија удари „на капију где је Младен био, који га је баш и пропустио.“

Ту издаде Младен браћу своју
Као Бранковић таста на Косову[1])

Кучук-Алија нагне к Београду, а Карађорђе за њим, те га стигне код Неменикућа и ту га разбије. Кучук-Алија нагне одатле опет к Београду[2])

И С. Милутиновић је помешао први и други бој на Јагодини, али је побележио неке појединости које припадају другоме.

Нег' и Срби обрету се туде (на Јагодини)
Карађорђе и Јаковљевићу
И остале главе и јунаци,
Предсретну их све у Јагодини,
Пак јуришом нападну их одмах
Са свих страна сложно и слободно,
И већ ту им шћаше кускун пући,
Да М... не[3]) гњили не попузну
Са свог мјеста, те се испустише
Из такове како нигда клопке,

[1]) Ово исто помиње и Т. Дука у његовој књизи. Он помиње како је Кучук-Алија могао са свима својима заглавити у Јагодини, да му пут није отворио „један одвратни кнез“ којега су помоћу избегли без по муке. Име тога кнеза Т. Дука не помиње. Али по том наводи како су у табору српском тога кнеза судили. *Ἱστορία*, стр. 22—23.

[2]) Пјесн, Будим 1804, стр. 34 и д.

[3]) Гавр. Ковачевић је, као што је горе поменуто, отворено поменуо Младена (Миловановића), који је, у неку руку, такође, узрок недаћи у првом боју.

И продреше путем Београду,
Прем на тако још до там им не би
Јер на друму и засједам вјерним
Под Љештан'ма[1]), и т. д.

Као што се, дакле, из напред наведенога види, појединости ове припадају другоме бој на Јагодини, о ком смо саопштили оно што су нам извори сачували.

О гоњењу Кучук-Алије к Београду и о бојевима приликом тога гоњења, које је било око 17-ог априла 1804, говорићемо одмах сад у засебном одељку.

[1]) Сербианка, II, 72.

XI.

Јан. Ђурић, ништа не поминући други бој на Јагодини, бележи како су Турци 15-ог марта врло рано пошли из Јагодине преко Крагујевца, Тополе, Белосаваца, Кораћице к Београду и да су из Јагодине до Ропочева дошли за дан, и ту заноћили[1]). Ми смо горе расправили да то није могло бити 15-ог марта него много позније, тек 15—16 априла, како се види по потоњим бојевима на Ропочеву и на Лештанима.

П. Јокић, такође, ништа не знајући за други бој на Јагодини, казује како је ово повлачење Турака из Јагодине Карађорђе гледао већ од Буковичке Цркве и како је одатле видео да му Турци запалише кућу, и по том воденицу, по чему је познао да је правац њихова кретања к Београду[2]). Карађорђе одмах крене за Турцима, наредивши што треба за муницију коју је очекивао из Аустрије. „Низ Голи „Космај — прича Јокић — спустимо се Неменикућској „Цркви. Већ се поче хватати мрак. Овде се помолимо Богу „да нам он буде у помоћи. *Ово је било баш на Цвети 1804*[3])." А Цвети су 1804 године биле 17-ог априла.

Јан. Ђурић говори да је ово гоњење вршено само с коњицима, и да је Карађорђе, сам с пушком у руци пред-

---

[1]) Гласник IV, 148.

[2]) Види се из ове белешке по Јокићу, кад се упореди с оном мало више наведеном како су на том месту, код Буковичке Цркве, били уз Карађорђа само Станоје Главаш и тридесет људи, да војска испод Јагодине није терала Кучук-Алију, но да је Карађорђе из Шумадије кренуо другу чету да Кучук-Алију потера к Београду.

[3]) Споменик XIV, 28.

ћачећи, ударио на турски стан у Ропочеву обноћ, те Турке нагнао да се одмах крену даље, оставивши онде десет мртвих [1]). Ц. Јокић, који је сам ту био, приповеда тај препад с више веома занимљивих појединости. Пошто је Карађорђе наредио да се удари на Турке ноћу, војска се крене од Неменикућске Цркве ноћу, и дође близу турског логора који је био у Ропочеву. „Тамо се виде безбројне ватре, „стоји хука бубњева, таламбаса и других турских свирки.“ Карађорђе нареди Јанку Катићу да напад предводи што може опрезније, а он сам остане на уреченом месту у резерви, наредивши да се у зору, на његов дани знак, сви од нападања повуку, пошто их (због тога што пешаци нису могли стићи) није било довољно, да би смели усудити се и на борбу на дану. Јокић је казивао да је Срба ту било свега 300—400 људи. Кад су запуцале српске пушке, „Турци се — казивао је Јокић — збунише и побегоше „доле у село главном логору. Међу тим ко од нас би бржи, „онде нешто и зграби. Сад излетеше старешине турске, „потргоше сабље те вратише преплашене Турке, скупише „прошће и штошта друго, направише бусију, па почеше „пуцати. Грувају њихове шешане без мало као топови, а у „нас све сиротињско, али је нама на страни сам Бог. Ми „смо пали земљи, па пуцамо. Пламен од наших пушака „на ноћи лети у висину. Турци, видећи наше пламенове „пуцају све на њих, те нас пребацују по читав хват. Крши „се неко јасење иза нас, а ми смо са свим на миру. Тако „смо пуцали дуго, док тек поче нам добош лупкарати, а ми, „један по један, лагано се почесмо измицати и опет пуцати. „Тако дођосмо до јабуке где је био Карађорђе. Он заповеди „да се повучемо у шуму, и ми дођемо онде где је сад ме„хана у Сопоту. Ту је онда био такав луг, да је наших десет „могло дочекати стотину Турака. Турци се кретоше у Бео„град, упутивши се десно на Врчин. Овде је Турака могло

[1]) Гласник, IV. 148.

„бити до 2000, и све самих зликоваца крџалија. Старешина „им је био јањичар и дахија Кучук-Алија и Гушанац-Алија „Крџалија[1]). Кад је свануло, ми нађосмо седам мртвих Ту„рака, а колико су однели, нисмо могли дознати. Од наших „је само један једини погинуо[2])."

Као што смо горе већ напоменули, Гавр. Ковачевић је тачно забележио како је после Карађорђеве победе у Јагодини Кучук-Алија нагао к Београду, а Карађорђе се натурио за њим, те га стигао код Неменикућа и ту га разбио, а Кучук-Алија одатле опет нагао даље к Београду[3]).

Међу тим Кучук-Алију су тек тога дана чекале праве сметње. То је заседа Васе Чарапића око Авале. „Кучук-Алија „не смедне оним друмом ударити — прича Јанићије Ђурић — „знајући да га тамо чека Васа Чарапић с војском око Авале, „но окрене се десним путем на Врчин, распутицама, како „ће изаћи на Лештане више Болеча. Угледавши га Васа „Чарапић са Авале, којим ће путем ударити, потрчи хитно „пред Кучук-Алију на Лештане, но и Турци који су бегали, „ограбе у исто време кад и Чарапић на Лештане. Чарапић „доспе на бусију само са 70 војника, а остали не стигну, „уморе се трчећи сат места. Чарапић доспе и уђе у бусију „и стане покрај друма а опали на бегајуће Турке који „скоро потрче бусији. Чарапић „убије на тој бусији до „60 Турака и 26 коња[4])."

Ни Карађорђе ни Јокић нису били у томе боју, с тога у Јокића нема појединости којима би се попунила горе наведена Ђурићева прича. Јокић казује како су Карађорђе и његови људи пред мрак тога дана — на велики понедељак,

[1]) Као што је напред наведено, Гушанац Алија је раније, после првог боја на Јагодини, прошао у Београд, користивши се забуном која је после тога боја настала била у Шумадији.

[2]) Споменик XIV, 29.

[3]) Пјесн, Будим 1804, стр. 34 и д.

[4]) Гласник IV, 148—149. Тр. Дука такође прича да су од Чарапића Турци грдно страдали у овом јурењу и да су нарочито много ствари изгубили. „Да „је ко тада дошао да види Србе — бележи Тр. Дука — помислио би да су јањи„чари; толико се на њима видело злата!" *Ἱστορία*, стр. 23—24.

т. ј. 18 априла 1804 — дошли близу бојног места у Зуце, и ту се уставили да ноће, пославши људе да се известе и да им јаве шта је било. „Други дан — завршује Јокић — „кренемо се зором, дођемо у Лештане и састанемо се с „Чарапићем. Господар му захваљује за труд и јунаштво и „честита му славну победу. Палих Турака застали смо 30—40, „али је њих више морало пасти и још више ранити се. Од „наших је у заседама пало 10 људи[1])."

У Гавр. Ковачевића имамо о томе такође тачну белешку. Кучук-Алија дође близу Авале, сретне га Васа Чарапић са деведесет одабраних јунака и заседне у бусију у Калуђерици. Кад Турци наиђу на бусију, Срби слободно опале, и многе Турке с коња свале. Оборе ватру и по други пут. Турци се растуре свуда, Срби јурише, а Турци прсну по шуми куд је који знао, упутивши се што су брже могли Београду[2]).

У Симе Милутиновића ова борба није такође пропуштена без спомена. У Србијанци Милутиновић пева:

Јер на друму и засједам вјерним
Под Љештан'ма мост завалив кладам',
Чарапићу кућао је оштро;
Готово их преполови клете,
Нешто л' пусти, кад умакли смрти,
Што л' грудима уклонили кладе,
Док их двјеста од свуда стрељало.
Неки с' јадни у Београд свале,
И то на зло своје и опште им,
Страх нападе на грађане јачи
Од свакога надимања празна,
Кад те виде грдне, израњене,
Гологлаве и без опанака,
Друге пјеше, у шалварам' смешним,
Без оружја и сејсана многих
И да згибше морали су сжећи
У сијен'ма, да Срб не узнаде

[1]) Споменик XIV, 30.
[2]) Пѣснь, Будим 1804, стр 34 и д.

Колик' их је ту остало мртвих.
Та и у град једва их примише
А са злости и с малог им числа,
Пак ерлијам' да б' се не згрозило
Када индат угледаше такви,
Кој' но сада сам помоћи треба![1])

С. Милутиновић, као што се види, такође меша Гушанца с Кучук-Алијом и као што није знао за први бој на Јагодини, и овде за први препад на Ропочеву, тако узимље да је овде турске коњике водио Гушанац-Алија, а не Кучук-Алија. Пошто смо то већ напред расправили, овде преко тога прелазимо овом кратком напоменом.

Тим су се бојевима и повратком Кучук-Алијиним у Београд завршили бојеви о чишћењу унутрашњости Београдског Пашалука од Турака. Сав простор, означен напред на крају одељка VIII, међу Карановцем (Краљевом), Крушевцем, Параћином, Пожаревцем, Београдом, Шапцем, Лешницом[2]), Соколом и Ужицем био је од Турака са свим очишћен. Северна гранична места: Шабац, Београд, Смедерево и Пожаревац стајала су сва под јачом или слабијом опсадом устаничке војске.

Из граница Београдског Пашалука не само да се нигде није изашло, него се још нису били подигли ни сви крајеви што припадају у тај пашалук.

Вук Ст. Караџић бележи како се године 1804 „било „побунило у Пашалуку Београдскоме 10 нахија, т. ј. Бео„градска, Шабачка, Ваљевска, Рудничка, Крагујевачка, Ја„годинска, Грочанска, Смедеревска, Ћупријска и Пожаре„вачка[3])." Јадар и Рађевина, из Босанскога Пашалука, побунили су се касније, после проласка Бећир-пашина у Београд, и погодили су се са својим бегом у Зворнику да остану и даље под њим с извесним автономним правима.

[1]) Сербианка II, 72—73.

[2]) Вук Стеф. Караџић, Грађа, I, 20.

[3]) Грађа, I, 35.

Од Чачанскога Округа било се, по свој прилици, побунило Драгачево. Карановац, Ужице и Соко од Београдског Пашалука, и најјужнији крајеви пашалука остали су били изван устанка.

У таком је стању био устанак у половини априла 1804 године, кад је Кучук-Алија из Јагодине управо силом српскога устаничког оружја враћен у Београд.

Пред устаничким вођима гомилали су се задатци један за другим; расле су наде једна сврх друге.

Устанак сам мерен је сада по јаком и видном успеху који се више превидети није дао. Дахије су могле сматрати да је њихова отмичарска власт окончана и да се више повратити не може. Спрам Срба нису више били они као што је то било у почетку марта, него је пред Порту успешним ратовањем устаника и догађајима стављен био неодложан задатак да према побуњеним Србима у Београдском Пашалуку одреди положај и да старом нереду саме турске власти у том пашалуку, који је устанак српски силом изазвао, учини крај што пре средствима каквим било.

XII.

Ми смо горе на свом месту забележили да је Карађорђе, крећући се око половине марта на Јагодину и на Кучук-Алију, оставио Васи Чарапићу и још тројици војних старешина налоге, да пазе на Београд и да Турцима не даду из Београда излазити у околину или се кретати за леђа војсци српској у унутрашњости[1]).

Гаврило Ковачевић бележи како се то извршивало и како су Срби 20-ога марта, на римско Васкрсеније, у $1^1/_2$ сат по подне отерали испод Београда 800 турских оваца. „И „од онда су почели Београд затворати[2])." На истоме месту бележи исти писац да је тада стање међу Турцима у Београду било веома ровито. „Ерлије (т. ј. домородци) занатлије „Турци сви су у согласију с христијани били — бележи „тај писац — и двапут су тајно, да јањичари не чују, „Сервијанцем поручивали, да на град ударе. Али тада није „Ђорђе код Београда био и нису спремити били Срби на „град ударити[3])." У то време се, како је забележио Гавр. Ковачевић, у опште мислило да би се помоћу ерлија град могао лако узети од Турака[4]). Кад се Кучук-Алија вратио из Јагодине (18 априла 1804), почео је, по Ковачевићу, одмах оправљати град. Он нареди те се почисте сви шанчеви око града, намести унутра метеризе, и т. д.

---

[1]) Гласник, IV, 144.
[2]) Пѣснь, Будимъ. 1804, 45.
[3]) Пѣснь, стр. 45.
[4]) Пѣснь, стр. 46.

И Карађорђе, дотеравши Кучук-Алију из Јагодине у Београд, као што смо описали, доведе отуда под Београд и сву војску с којом је онде радио против Кучук-Алије и против Јагодине. Гавр. Ковачевић бележи како је одмах иза Чарапићева предусрета на Лештанима и војска српска дошла с Мораве (око 18 априла 1804[1]).

Из тога се види да је српска линија око Београда била мало из даље. У причању Јокићеву после бојева на Ропочеву и на Лештанима чита се једно место које гласи: „Сутра дан се кренемо и дођемо на Володер, код Раковице „(села). *Овде Карађорђе заповеди Чарапићу да начини шанац, те да чува да Турци из Београда не пробу и не учине „какву штету у збеговима.*“ По том је Карађорђе тако исто наредио Јанку Катићу да начини шанац у Реснику. У Железнику је кнез Сима Марковић већ раније био начинио мало шанца. Карађорђе је само дао потребне наредбе за чување. По том је Карађорђе сам са својим Јасеничанима отишао у Оструж ницу. Ту је провео Васкрс (24-ог априла 1804). То је била прва, даља линија око Београда.

Међу тим опсада се Шапца свршавала.

Поменули смо горе како се ваљевска војска, очистивши Ваљево, и разбивши под командом Јакова Ненадовића на Свилеуси у Шабачком Округу Турке који су били пошли у помоћ Ваљеву, кренула к Шапцу. Очекивала се набавка муниције, с којом је још потешко ишло. Прота М. Ненадовић је био опет отишао да се за муницију стара. И не дочекавши је, Јаков одведе војску на Шабац, освоји српски Бапр (предграђе), попали неколико турских кућа и Турке у град сатера. *То је било у почетку марта* — бележи прота[2]). Најпосле прота добави нешто барута и фишека и барут понесе у Шабац да се тамо савија у фишеке и употребљава у нападању на град. *То је било* — бележи опет

[1]) Гавр. Ковачевић, Пјесњ, стр. 34 и д.

[2]) Мемоари, 93. Аустријске белешке тврде да је опсадни кордон око Шапца постављен $^{4}/_{16}$ марта. Летопис М. С. 1826, II, 23.

прота — *у марту, око 10, мало пре или мало после*[1]). О томе се већ знало у Земуну пре 14-ог марта, јер је тога дана забележено за митрополита Стратимировића како су 11-ог марта Турци Шапчани, чувши да се српска устаничка војска примиче ка граду, ударили на српски део вароши Шапца и исекли кога су застали. Том приликом су ухватили два попа, Живка и Максима, па им проболи великим ножевима трбух, тако их у град увели и онде посекли, и протосинђела (коме се не помиње име), којега су на комаде исекли. Кад српска војска стигне, она Турке из српске вароши јуришем истера, исекавши све што је могла ухватити. Сутра-дан у суботу, 12-ог марта, Срби су јуришили и на турску варош у Шапцу и свуколику је спалили, предавши мачу што им је руку пало. Тако су Турци Шапчани 11-ог и 12-ог марта сатерани у град[2]). „Док неки Димитрије Пуљевић — наставља прота — оде у Нови Сад, и „покојни новосадски владика Јовановић пошље нам један „од цркве гвоздени топ, подуљи од по хвата, кога је Пуљевић крадом у Варадину дао оправити, и кару и све као „најбољи топ спремити, и кријући и топ и ђулета и тобџију, „некога Мату Немца, на Кленку, крадом ноћу претури. „Добисмо топ, сад кто јако ми Срби! Кажемо нашој војсци „да нам је ћесар из Беча послао, али да сваки ћути и „тајн. Веће народ увери се да ми имамо споразумије с Немцем и да ће нам војска доћи, и тако сад почнемо град „оним топићем туђи. Владика Јовановић даде Пуљевићу и „други онолики топић, те га Пуљевић у Варадину оправи[3])."

[1]) Мемоари, 95.

[2]) С. К. А. архив, бр. 368.

[3]) Ево како пише о томе тону Вук Стеф. Караџић: „Видећи Јаков, да му „се Турци не даду близу граду прикучити, а из далека не могући им ништа на „пушака учинити, он стане по Сријему својим и свога брата познаницима и „пријатељима наручивати не би ли му како добавили који топ, макар по што „било. И тако он први добави у Србији топ (који је, истина, био преплаћен као „и све остале такове ствари, које су се *крцјући* морале продавати и куповати, „али је послије породио неколико стотина топова), и стане од због тога бити „Шабац (или као што се обично говорило *зулум*, т. ј. Бега и Мус-агу, а не „царев град)." Грађа, I, 20.

Чим се 12-ог марта установила потпуна опсада шабачкога града, шабачки је команданат Мус-ага писао дахијама у Београд да му пошљу муниције, јер се иначе неће имати чиме бранити. Дахије су ради биле да муницију Шапцу пошљу преко Срема, али то земунска војна команда није хтела допустити. Тако је 14-ог марта из Земуна писано митрополиту Стратимировићу[1]).

У то време кад је Јаков ударио на Шабац, побуњени Мачвани ударе на Лешницу, паланку близу Дрине, у којој је била турска насеобина. Одмах после боја на Свилеуси, Лешничани су Турци (као и Лозничани и Липничани) испратили жене и децу преко Дрине у Босну, те тако они одбију мачванске устанике с великом штетом и одрже се у Лешници, што је имало значења за потоње војевање у тој истој години[2]).

На Шапцу се једнако бйла око града ваљевска војска и шабачка Тамнава и Посавина. Шабачку је Тамнаву водио кнез Станко из Бошњака, а Посавину кнез Теодор из Жабара. Пред Шапчанима је био Остоја Спуж, врстан човек. „Мачвани су — бележи прота М. Ненадовић — мучни „људи на војни. Само неки Андрија Витомировић из Дре„новца и Остоја Спуж држали су по неко число момака, „а Борђе Ћурчија хода по Мачви и око Цера, слабо у „Шабац долази и у бој се пушта[3])." Гавр. Ковачевић у својој песми помиње како су Турци неколико пута кушали да опсаду разбију, али су се свагда враћали са штетом. Кад их савлада глад, стану Мус-ага (Фочић, дахије Мехмед-аге брат) и Бега (команданат града) поручивати Србима да их пропусте мирно у Босну. Њихова је намера била да у Босни скупе војске, пак да опет на Србе дођу. С тога их Јаков није хтео пуштати у Босну но у Београд[4]). Видећемо мало позније шта о тим преговорима прича прота М. Ненадовић.

[1]) Срп. Кр. Акад. Архив, бр. 368.
[2]) Вук Стеф. Караџић, Грађа, I, 19.
[3]) Мемоари, 99.
[4]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 37.

Сад је на реду да видимо како су из Босне у тај мах други покушали да шабачку опсаду разбију, да опсађеним Шапчанима Турцима у помоћ дођу.

„У то време — прича Вук Стеф. Караџић — застане „се у Босни некакав Ножин-ага или Мула-Ножина, родом „из Босне из села Маоче, који је био отишао у Београд и „доље се побашио (т. ј. пристао уз јањичаре) и постао го„сподар, пак, пред ову буну, изишао у Босну у род. Чувши „сад, шта се ради око Биограда (ђе му је била кућа и „жена), он дође са својим момцима у Зворник, и које онђе „које по Јањи и по Бијељини и по осталим онуда турским „паланкама и селима, накупи до 1500 Турака, и прешавши „с њима Дрину на Јањској Скели, дође у Љешницу, не би „ли оданде како продро у Биоград својој кући или барем „да забуни Србе, не би ли их Биоградци и Шапчани прије „надвладали. Из Љешнице разбере он да до Шапца нема „никакве веће српске војске, осим неколике стотине хај„дука који чувају страже око Цера и којијех се највећа „чета налази у намастиру Чокешини. Тако он, не смијући „се упустити кроз Китог к Шапцу а оставити хајдуке за ле„ђима, намисли најприје ударити на Чокешину. Над овим је „свима хајдуцима око Цера био главни управитељ Ђорђије „Ћурчија, који се родио у Сријему у селу Босуту, па у „ђетињству прешао у Србију и изнајприје био у Крупњу „мајстор (ћурчија) а по том хајдук и по свему ономе крају „најславнији харамбаша свога времена. Како Ћурчија чује „да Турци прелазе Дрину, он одмах пише Јакову да иде „што брже с војском у помоћ. Ова књига Јакову дође баш „у оно вријеме, кад је Турцима у Шапцу већ била доса„дила глад и остале невоље опсаде и почели су разговарати „о предаји. Сад се он нађе у највећој сметњи: војске много „није имао, да одвоји што и да пошаље пред ове Турке, „а оно што је било око града бојао се омалити да не би „Турци из града познали и од предаје натраг ударили; „ако ли ови Турци продру к Шапцу, зло још горе! Нај-

„послије смисли да прота, његов синовац, остане код Шапца „на његову мјесту, и разговор о предаји с Турцима да „поведе и да гледа што брже да сврши, а он с неколико „момака[1]) отиде пред ове Турке не би ли их како или „разбио или барем обуставио док се Шапчани проти пре„даду[2]).“

Остављамо на страну причање Вуково о свађи Јакова Ненадовића с Ћурчијом око тога како треба да се предусретне Мула-Ножина, да ли у манастиру Чокешини, да ли пред манастиром. Свађа се свршила тим што је Ћурчија са својим људима, увређен од Јакова који му није могао казати разлоге, којих је ради с мало војске дошао, одвојио се с бојног поља још пре боја, и повукао се у планину. Кад ударе Турци, сретну их браћа Недићи из Осечине из Ваљевског Округа, такође хајдуци, са својим друштвом, више манастира Чокешине, похвативши заседе. Турци, видећи да Срба нема много, опколе их, и тако су се били до мрака, на Лазареву суботу уочи Цвети, т. ј. 16 априла 1804. „Пред ноћ Турцима придоће помоћ из Јање и из „Бијељине — наставља Вук — а Срба и од оно мало већ „готово пола изгинуло и изранило се (обадва се Недића „била ранила у ноге, пак сједећи онако рањени бранили „се као многи други), а још на већу несрећу нестане им „џебане, а у ђекојих су пушке биле од многога пуцања „позагоријевале, да већ танета нијесу могла ни силазити „у њих. Опазивши то Турци повичу: ‚Јуриш за вјеру Му„хамедову, да побијемо ове хајдуке, пак ће онда сва земља „бити мирна‘. Па учине јуриш. И тако послије страшнога „боја ножевима и празним пушкама, и послије рвања и „чупања за вратове, надвладају Турци, и Срби изгину го„тово сви, само их неколико мрак сакрије међу мртвацима.

---

[1]) Прота М. Ненадовић пише обратно: „Одбере мој стриц Јаков око „400 момака ваљевских и из шабачке Тамнаве, одведе у Чокешину манастир, „где застане Ћурчију са неколико момака.“ Мемоари, 99.

[2]) Вук. Грађа, I, 21.

„А Јаков још у почетку побјегне на коњу и којегђе по „оближњим селима накупивши мало војске, пође опет к овима „у помоћ, но дође већ доцкан. И тако Чокешина у тај „мах остане незапаљена, јер премда Турци одрже мејдан, „али и изгубе више од хиљаде људи, и остали Бошњаци „сви се врате у Љешницу и оданде сваки својој кући. А „Ножин-Ага са неко 50 људи пређе у Јадар на конак, пак „сјутрадан, бојећи се и стидећи ићи у Зворник или Јању, „окрене уз Јадар к Сребрници. Но сребрнички паша, који „је са Србима био у пријатељству, пошаље своје момке, те „га дочекају негђе око Сокола, и тако га разбију, да се на „Велики Петак (22 априла) врати кроз Лозницу само са „пет људи и преко Смрдана отиде опет у Босну[1]).“

На Шапцу је, међу тим, посао предаје напредовао веома добро. Тегобе опсаде нарочито су биле досадиле мештанима Турцима. На кленачком чардаку, на аустријској страни, састајали су се и опсадници и опсађеници, на неутралном земљишту, долазећи сваки својим послом. „Турцима „Шапчанима — прича прота — једнако смо говорили да „они не трпе муасере (опсаде) за хатар Фочића Мус-аге и „његових субаша, но нека их протерају из града, пак ми „са њима да будемо у љубави као што смо и били, иначе „и они ће сви погорети. Зато су и казали Шапчани Мус-„аги: Ја излази ти од нас, да не трпимо ми с тебе; ја ми „ћемо сви Шапчани грнути на поље и раји се предати.“ Аустријске старешине на Кленку, све Срби (био је тада пуковник Андра Стојићевић) саветовали су Турке исто тако, да истерају Фочића, пак да буду мирни. Најпосле, истога дана, када се извршио горе описани страшни сукоб са Мула-Ножином на манастиру Чокешини, склоне се и Шапчани и Мус-ага да се предаја Шапца сврши, и на чардаку на Кленку, на аустријској страни, уговорено буде: *да Мус-*

[1]) Грађа I, 22—23. — Исти бој описује и прота М. Ненадовић у Меморима, стр. 99—100.

ага изађе и да иде са својима у Београд, а Срби са Шапчанима у миру као пре да буду.

И тако потпишу се да се излазак Турака изврши други дан по том (т. ј. 18-ог априла). Пуковник А. Стојићевић потписао се за сведока, обећавши дати лађе, да Мус-агин харем до Брчке испрате, а граничаре, да Мус-агу од Кленка низа Саву до Земуна и у Београд испрате. И не знајући шта се тога дана чини на Чокешини но старајући се да се отуд не би што зло против тога напретка исповрзло, прота М. Ненадовић уговори с Турцима Шапчанима да даду два Турчина те да оду и да кажу како је мир уговорен, како је Мус-ага изашао из града и како ваља и босанска војска да се врати и да не замеће кавге. Турци даду Хаџи-Змијњака и још два стара Шапчанина, и прота им дâ пратњу до турскога логора, а сам напише своме стрицу Јакову Ненадовићу да похити још те ноћи (између Лазареве Суботе и Цвети, 16 и 17 априла) у Шабац те да и собом потврди што је он већ свршио и уговорио. Јаков се међу тим, разминоће на путу с тим противним поштоношом и писмом, и стигне у Шабац, много пре но што му се прота надао, мутан и жалостан. Он још није знао да је сукоб на Чокешини ипак испао у српску корист, као што му је и протин уговор са Шапчанима био на велику радост. „Бего и Мус-„ага — наставља Вук — са својима пређу у Њемачку и „отиду у Босну (нё него у Београд, по уговору), а остали „Турци у Шапцу предаду се Јакову, и он, ушавши у град, „посијече неколика од оних зулумћара, које му стари Шап-„чани одаду, а осталима, пошто га добро дарују, постави у „граду новога старјешину (једнога Турчина од старијих „Шапчана)[1].“ Земунац Гавр. Ковачевић описује читаву сценерију те предаје. „Кад је уговор потписан — бележи „се у њега — Јаков нареди војску у параду, разреди страже „око града, Турци изнесу beo барјак и знамење предаје,

[1] Грађа, I. 23.

„изврве из града и код врата стану остављати оружје, про-
„лазећи испод сабље. Кад су тако сви редом прошли, онда
„су опет сатерани у град. После је Јаков злочинце све
„извео из града, посекао их ван града и у земљу покопао.
„Заосталим у граду Турцима постави за судију старога
„Хаџи-Мемета, поштена човека. Од српске војске Јаков је
„оставио 300 момака да чувају, а остали отиду к Београду
„и к Топчидеру[1]," Прота М. Ненадовић има још ово:
„Како Мус-ага изађе из шаранпова, а ми сви у град, пак
„са Шапчанима лепо пазаримо и поздрављамо се и спахију
„спахијом, ефендију ефендијом зовемо, како годе првих го-
„дина, пак опет на наше квартире, и да спремамо да вој-
„ску кућама отпуштамо. Наредимо да од Срба остане Павле
„из Вуконе у граду са 20 момака, док се народ ослободи
„Турцима долазити и доносити ко што има на продају.[2]"

За одлазак Мус-агин из Шапца у Београд са 300 друга прота бележи на стр. 102 Мемоара да је извршен *око 20 априла*. По горе наведеним подацима и уговору протином изашао би дан 18-ог априла као дан изласка Турака из Шапца у 1804 години. Да су све те белешке тачне, тврди се и белешком Земунца Гавр. Ковачевића у кога читамо: „После тога сви Турци предаду се, а 313 Турака ону ноћ
„преко Саве на цесарску страну пропуштени су били и с
„граничари у земунски контумац под стражом допраћени су,
„одакле су у Београд отишли априлија 21 дан[3]."

---

[1]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 38.

[2]) Мемоари, 100—102.

[3]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 38. Трнандафил Дука у својој књизи говори како су Турци из опсађена три града на северној граници пашалука (Београда, Шапца Смедерева) излетали по три пута сваке недеље, не би ли само опсаду пробили, али без успеха. „Главно им је било — вели тај писац — да очувају Шабац
„који би их везивао с Босном. Али је то добро видео и Јаков, и он је пресекао
„све везе с Босном. Пошто се отуда обезбедио, почео је Шабац морити глађу, и
„тиме је Турке натерао да му предаду град, поручујући да ће их кад год хоће
„пропустити у Београд, ако само Немци пристану. О да је само било видети оне
„аге с намргођеним лицем што су предале град Јакову у руке!" узвикује земунски Грк на крају своје белешке, *Ἱστορία* стр. 27—28.

Ова двострука победа, Карађорђева на Јагодини и његово победоносно сагоњење Кучук-Алије из Јагодине кроз сред Шумадије у Београд, и ова победа Ненадовића на Чокешини (јер је победа ма да су победници сви изгинули) и на Шапцу одјекнула је живо како у Србији и у Турској тако и преко границе. Устаници су тако добили у своје руке град Шабац. Од четири још незаузете тачке на северној граници пашалука, од Београда, Шапца, Смедерева и Пожаревца, Шабац је пао Србима у руке. Приликом узећа Шапца формулисао се и мешовит начин администрације земље и градова, који је тада, при ослобођавању од јањичарских наметника, лебдео у расположењима и умовима мусломанских и хришћанских становника пашалука. Тај мешовити начин администрације био је за тај мах у томе да села остају пуној српској автономној управи, а у градовима да је поштена домородачка управа с одређеним учешћем и знањем околине.

У који се мах свршавао војнички посао на Шапцу и код Јагодине и у који је мах долазила на ред чврша опсада Београда, пошто је остала без другог посла и на расположењу шумадијска и ваљевско-шабачка војска, у тај мах је и аустријски командир из Варадина нашао да је згодно да покуша измирење између српских устаника и дахија. Пошто је тај посао, да се од аустријске власти заиште помоћ или посредовање, започео у почетку марта прота М. И. Ненадовић услед првих успеха устанка на Руднику, на Ваљеву и на Свилеуси — и пошто су последњих дана марта њему стигли одговори од Аустријанаца, које је и Карађорђу саопштио — то сад Карађорђе, примивши аустријски позив да дође у Земун на састанак с дахијским изасланицима, одмах пише проти М. Ненадовићу да дође к Београду. „Међу „тим — бележи прота у Мемоарима — при свршетку опсаде „Шапца, дође мени писмо од Црнога Ђорђа да дођем у „овај и у овај дан у Остружницу. Кад дођем, каже ми Црни „Ђорђе, да нас зову у Земун, где ће бити варадински генерал

прота — *у марту, око 10, мало пре или мало после*[1]). О томе се већ знало у Земуну пре 14-ог марта, јер је тога дана забележено за митрополита Стратимировића како су 11-ог марта Турци Шапчани, чувши да се српска устаничка војска примиче ка граду, ударили на српски део вароши Шапца и исекли кога су застали. Том приликом су ухватили два попа, Живка и Максима, па им проболи великим ножевима трбух, тако их у град увели и онде посекли, и протосинђела (коме се не помиње име), којега су на комаде исекли. Кад српска војска стигне, она Турке из српске вароши јуришем истера, исекавши све што је могла ухватити. Сутра-дан у суботу, 12-ог марта, Срби су јуришили и на турску варош у Шапцу и свуколику је спалили, предавши мачу што им је руку пало. Тако су Турци Шапчани 11-ог и 12-ог марта сатерани у град[2]). „Док неки Димитрије Пуљевић — наставља прота — оде у Нови Сад, „покојни новосадски владика Јовановић пошље нам један „од цркве гвоздени топ, подуљи од по хвата, кога је Пу„љевић крадом у Варадину дао оправити, и кару и све као „најбољи топ спремити, и крију̂ћи и топ и ђулета и тобџију, „некога Мату Немца, на Кленку, крадом ноћу претури. „Добисмо топ, сад кто јако ми Срби! Кажемо нашој војсци „да нам је ћесар из Беча послао, али да сваки ћути и „тајн. Веће народ увери се да ми имамо споразумије с Нем„цем и да ће нам војска доћи, и тако сад почнемо град „оним топићем туђи. Владика Јовановић даде Пуљевићу и „други онолики топић, те га Пуљевић у Варадину оправи[3]).“

[1]) Мемоари, 95.

[2]) С. К. А. архив, бр. 368.

[3]) Ево како пише о томе топу Вук Стеф. Караџић: „Видећи Јаков, да му „се Турци не даду близу граду прикучити, а из далека не могући им ништа из „пушака учинити, он стане по Сријему својим и свога брата познаницима и „пријатељима наручивати не би ли му како добавили који топ, макар по што „било. И тако он први добави у Србији топ (који је, истина, био преплаћен као „и све остале такове ствари, које су се *крију̂ћи* морале продавати и куповати, „али је послије породио неколико стотина топова), и стане од због биље бити „Шабац (или као што се обично говорило *зулум*, т. ј. Бега и Мус-агу, а не „царев град).“ Грађа, I, 20.

Први сукоб међу Турцима и новом војском која је под Београд поиздолазила био је одмах на св. Николу, 9-ог маја, у долини топчидерској, с једне и с друге стране реке. Срби су заузимали положаје левом страном реке, тражећи наслон на шуму и осигурање повратне линије. Ту је одмах топ Ненадовићев имао посла и много помогао Србима. Сукоб се свршио повлачењем Турака, који су за тај мах били господари доње стране и средине брда на ком су сада виногради, између Београда и Топчидера[1]).

У тај су мах заузети други положаји ближе к Београду. О томе нам бележе, са свим сагласно, П. Јокић и прота М. Ненадовић. До Саве на камењаку (с леве стране Топчидерске Реке) био је кнез Сима Марковић и Београђани; до њих даље, у малој долњи, Карађорђе и Јанко Катић са својим момцима; по том око Камене (или Цареве) Ћуприје Ненадовићи с топом и Грбовић, обоји с Ваљевцима, по том од Цареве Ћуприје до садашње касарне Милан Обреновић с Рудничанима, одатле спрам Камаља (код Хајдук-Чесме) Младен Миловановић с Крагујевчанима, а на самом Камању, спрам цариградског друма, био је Васа Чарапић са грочанском војском. Над свима тим поглавицама Карађорђе је постављено за врховнога команданта опсадне војске Младена Миловановића. Из тих положаја Срби су прелазили Топчидер и излазили те се с Турцима често тукли по Врачару. Турци су излазили и с војничким баркама иза острва у Сави, тукући одатле топом српску војску. За чудо је да се ни у проте М. Ненадовића ни у П. Јокића ништа не помиње о каквом војничком положају од стране Вишњице и Миријева! Ваљда је одвојеност тих положаја спрам Дунава налагала да се држе више положаја с десне стране цариградског пута који су имали јачу повратну линију и чвршћу везу с унутрашњошћу земље[2]).

---

[1]) И о овом боју једнаке су белешке од П. Јокића и причање протино у Мемоарима.

[2]) Јокић, Споменик XIV, 31, Мемоари проте М. Ненадовића, стр. 111.

Устанак на десној страни Мораве у Пожаревачком Округу такође се примицао виђенијем успеху. По једној версији Турци су ради били да се предаду, јер су видели да се одржати не могу, али су поручили устаницима да би се предали само Карађорђу[1]). По другим версијама устаници нису имали потребне војне снаге да с Турцима на крај изиђу, и положај је био такав да нити су Турци могли да се отму и пробију, нити су Срби, опет, могли да с њима коначно сврше. Миленко Стојковић, који је управљао опсадом Пожаревца и устанком у округу поручи Карађорђу, баш у тај мах кад се почињала акција против Београда, да му дође у помоћ. Та је порука могла доћи око 10 маја 1804. Са главним шумадијским и подринским поглавицама Карађорђе се крене одмах од Београда к Пожаревцу, оставивши на Младену Миловановићу акцију против Београда.

Није јасно да ли је Карађорђе на Пожаревцу имао боја или није. По Мемоарима проте М. Ненадовића и по причањима стараца која је покупио др. А. Медовић у половини прошлог века, боја није било, него су Турци одмах почели преговоре чим је Карађорђе дошао са својим четама објавивши пуцањем топа свој долазак[2]).

Др. А. Медовић је забележио како „од доласка Кара„ђорђева у Пожаревац, па до свршене предаје није било „никакова боја, нити је више ичија пушка пукла. Шума„динци су само попалили неколико турских кућа". П. Јокић прича да је било боја једног дана, али је то по казивању других људи, јер сам Јокић прича да на Пожаревац није пратио Карађорђа но да је остао у Београду с налогом Карађорђевим да као контролор обрати пажњу на разне набавке које је Младен чинио из Аустрије као главни командант опсаде. Ваља нам, дакле, узети да овом приликом није било боја у Пожаревцу. Вук. Стеф. Караџић бележи

[1]) Мемоари, 111.
[2]) Мемоари 111—113; Гласник IV, 206—207.

да је Карађорђе опколио Пожаревац и пет га дана тукао топом, а пети дан да су се Турци предали и пристали на откуп. То понавља и Л. А. Баталака[1]). Гаврило Ковачевић је забележио да се Пожаревац предао 17-ог маја. Кад је Карађорђе дошао с војском под Пожаревац — прича он — поручи Турцима да се предају и да не гину, и оставио им је термина четири дана. Пети дан Ђорђе удари, и пошто само два топа опали, Турци повичу а жене и деца завриште, и предаја се Турака изврши. И ту су — завршује Ковачевић — злочинце најпре одвојили, па их исекли[2]).

Турци у Пожаревцу — наставља прота М. Ненадовић — даду Црном Ђорђу доста коња, пушака, сабаља, ножева у сребро окованих, које он на све старешине саразмерно подели, а Миленку остави више од 10 хиљада оваца, које су се у нахији, арнаутске, на храни затекле[3]), да Миленко узевши себи део, друго по војсци подели[4]). Прота М. Ненадовић бележи да је ова предаја Пожаревца била између 16—20 маја 1804, и по вези и следовању догађаја друкчије и не може бити, јер су подринске старешине биле с Карађорђем на Пожаревцу, а оне су стигле под Београд тек 9-ог маја. Напред смо видели како је Гавр. Ковачевић за предају Пожаревца забележио дан 17-ог маја. Тек после 9-ог маја, пошто су са свим утврђени положаји око Београда, могао је Карађорђе повести подринске старешине и сам се одвојити од Београда. Тиме, дакле, саме по себи падају све хронолошке белешке овоме противне.

По белешкама дра А. Медовића, Турци су се Пожаревљани иселили преко Великог Градишта у Видин. Некима је од њих допуштено било да остану у Великом Градишту „и ови су после — бележи се — Србима верно служили[5])."

---

[1]) Грађа I, 24; Л. А. Баталака, Истор. срп. устанка 142.

[2]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 40—41.

[3]) То су биле овце из јужних горских крајева, које се зими гоне на исхрану у жупнија места, а лети изгоне у планину на пасишта.

[4]) Мемоари, 113.

[5]) Гласник, IV, 206—207.

За Карађорђа је др А. Медовић забележио да је остао у Пожаревцу још неколико дана, уређујући управу тога пространог округа. Тада су за кнезове постављени Миленко Стојковић из Кличевца, Петар Тодоровић из Добрње и Момир из Лучице. После тога се изда налог пожаревачкој војсци да и она дође под Београд, а Карађорђе и његова свита са шумадијском и дринском војском крену се одатле под Смедерево, да и тамо окончају опсаду или чување града.

У Вука Стеф. Караџића читамо да се онако као с Пожаревцем у брзо свршило и са Смедеревом. „С Пожаревца „Срби ударе на Смедерево. И Смедеревце поплаши топ, те „учине одмах са Србима мир, по коме им и они даду нешто „новаца и осталих дарова, и проћерају између себе зли„ковце и обећају се да ће унапредак сједити с миром од „Срба и да се у нахију ништа неће мијешати нити изла„зити[1]).“ — „Вративши се они с Пожаревца — бележи „прота М. Ненадовић — ударе на Смедерево и избаце на „град неколико топића. Завичу Турци, и изиђу њему (Ка„рађорђу) на договор и рекну му: Бег-Ђорђе, немој да се „бијемо, но иди ти на Београд, и што год с Београдом „урадиш, и ми ћемо онако пристати. И тако уговоре да се „Турци на поље из града не мичу, јер ће од наше војске „побијени бити, но да чекају судбину Београда[2]).“

Трећа је версија Гавр. Ковачевића који је забележио „да су варош на јуриш Сервијанци узели месеца јунија „13-ог дне. Онда су Турци овако са Ђорђем уговорили: „Ми се сви хоћемо предати на онај начин како с Београ„ђани учините. Тако их је опет после Ђорђе затворене оста„вио[3]).“ Дан Ковачевића биће тачан.

Пошто се свршило и с Пожаревцем и са Смедеревом, остане несвршено на северној граници пашалука још једино с Београдом.

---

[1]) Грађа, I, 24.
[2]) Мемоари, 113.
[3]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 42–43.

С тога Карађорђе изда налоге војсци пожаревачкој и војсци смедеревској, које су се дотле о својим местима бавиле, да и оне дођу под Београд. „Како се Пожаревац „преда и очисти од Турака, Миленко Стојковић дође с вој„ском и начини шанац у Кумодражи, а четокаик стоји му „за Кајабурмом“ — бележи прота М. Ненадовић[1]). „Ове „1804 године — забележио је Анта Протић — изиђе сва „наша војска и спусти се доле у Врачар, и ухвати се Лау„дановог Шанца; београдска и ваљевска од Топчидера[2]).“

Гавр. Ковачевић Земунац забележио је да је тада и Карађорђе дошао и почео град тврђе затворати. Он је додао војске у Топчидер, а на брду је наместио два топа. Ту су начинили главни стан и наместили *капелу*, *шатру*, т. ј. цркву војену коју је — по белешци проте М. Ненадовића — послао митрополит Стратимировић заједно са потпуним окрутом (аптимисом, путиром и т. д.) за вршење службе. „Ту смо „служили, бележи прота, и све старешине на службу ту „долазили[3]).“ На друму од Стамбол-капије, наставља Гавр. Ковачевић, Карађорђе је поставио други логор под управом В. Чарапића. „Тада су се Турци у Београду како пусти„њици у часни пост обдржавали, пол фунте хлеба, то им „је таин на дан био[4]).“

Борбе на Београду нису се међу тим од 9 маја у напредак прекидале ни док је Карађорђе био на Пожаревцу и на Смедереву. Кад су Турци чули да је отишао Карађорђе на Пожаревац, ударили су одмах на ваљевску војску код Цареве Ћуприје у Топчидеру. Које пушкама, које картачем — јер је био довезен и други топић, пред који је отишао био Лука Лазаревић — Ваљевци Турке добро дочекају и многе побију и обране. Кад су се почели повлачити,

[1]) Мемоари, 113. П. Јокић, стр. 32, помиње да је Миленко по освојењу Пожаревца отишао доле да чува од Видина. Али, мислим, то неће бити тачно И Анта Протић сведочи да су Пожаревљани заједно са Смедеревцима дошли на Београд.

[2]) Споменик XIX, 5—6.

[3]) Мемоари, 112.

[4]) Пѣснь, Будимь 1804, стр. 47.

„изврве из града и код врата стану остављати оружје, про-
„лазећи испод сабље. Кад су тако сви редом прошли, онда
„су опет сатерани у град. После је Јаков злочинце све
„извео из града, посекао их ван града и у земљу покопао.
„Заосталим у граду Турцима постави за судију старога
„Хаџи-Мемета, поштена човека. Од српске војске Јаков је
„оставио 300 момака да чувају, а остали отиду к Београду
„и к Топчидеру [1]),“ Прота М. Ненадовић има још ово:
„Како Мус-ага изађе из шаранпова, а ми сви у град, пак
„са Шапчанима лепо пазаримо и поздрављамо се и спахију
„спахијом, ефендију ефендијом зовемо, како годе првих го-
„дина, пак опет на наше квартире, и да спремамо да вој-
„ску кућама отпуштамо. Наредимо да од Срба остане Павле
„из Вукопе у граду са 20 момака, док се народ ослободи
„Турцима долазити и доносити ко што има на продају. [2])“

За одлазак Мус-агин из Шапца у Београд са 300 друга прота бележи на стр. 102 Мемоара да је извршен *око 20 априла*. По горе наведеним податцима и уговору протином изашао би дан 18-ог априла као дан изласка Турака из Шапца у 1804 години. Да су све те белешке тачне, тврди се и белешком Земунца Гавр. Ковачевића у кога читамо: „После тога сви Турци предаду се, а 313 Турака ону ноћ
„преко Саве на цесарску страну пропуштени су били и с
„граничари у земунски контумац под стражом допраћени су,
„одакле су у Београд отишли априлија 21 дан [3]).“

---

[1]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 38.

[2]) Мемоари, 100—102.

[3]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 38. Трифун Дука у својој књизи говори како су Турци из опсађена три града на северној граници пашалука (Београда, Шапца Смедерева) излетали по три пута сваке недеље, не би ли само опсаду пробили, али без успеха. „Главно им је било — вели тај писац — да очувају Шабац „који би их везивао с Босном. Али је то добро видео и Јаков, и он је пресекао „све везе с Босном. Пошто се отуда обезбедио, почео је Шабац морити глађу, и „тиме је Турке натерао да му предаду град, поручујући да ће их кад год хоће „пропустити у Београд, ако само Немци пристану. О да је само било видети оне „аге с намргођеним лицем што су предале град Јакову у руке!“ узвикује земунски Грк на крају своје белешке. *Ἱστορία* стр. 27—28.

Ова двострука победа, Карађорђева на Јагодини и његово победоносно сагоњење Кучук-Алије из Јагодине кроз сред Шумадије у Београд, и ова победа Ненадовића на Чокешини (јер је победа ма да су победници сви изгинули) и на Шапцу одјекнула је живо како у Србији и у Турској тако и преко границе. Устаници су тако добили у своје руке град Шабац. Од четири још незаузете тачке на северној граници пашалука, од Београда, Шапца, Смедерева и Пожаревца, Шабац је пао Србима у руке. Приликом узећа Шапца формулисао се и мешовит начин администрације земље и градова, који је тада, при ослобођавању од јањичарских наметника, лебдео у расположењима и умовима мусломанских и хришћанских становника пашалука. Тај мешовити начин администрације био је за тај мах у томе да села остају пуној српској автономној управи, а у градовима да је поштена домородачка управа с одређеним учешћем и знањем околине.

У који се мах свршавао војнички посао на Шапцу и код Јагодине и у који је мах долазила на ред чвршћа опсада Београда, пошто је остала без другог посла и на расположењу шумадијска и ваљевско-шабачка војска, у тај мах је и аустријски командир из Варадина нашао да је згодно да покуша измирење између српских устаника и дахија. Пошто је тај посао, да се од аустријске власти заиште помоћ или посредовање, започео у почетку марта прота М. П. Ненадовић услед првих успеха устанка на Руднику, на Ваљеву и на Свилеуси — и пошто су последњих дана марта њему стигли одговори од Аустријанаца, које је и Карађорђу саопштио — то сад Карађорђе, примивши аустријски позив да дође у Земун на састанак с дахијским изасланицима, одмах пише проти М. Ненадовићу да дође к Београду. „Међу „тим — бележи прота у Мемоарима — при свршетку опсаде „Шапца, дође мени писмо од Црнога Ђорђа да дођем у „овај и у овај дан у Остружницу. Кад дођем, каже ми Црни „Ђорђе, да нас зову у Земун, где ће бити варадински генерал

„и дахијски пуномоћници[1]).“ Ми смо на другом месту изложили опширно како су и српски устаници том приликом формулисали своје захтеве, како од измирења није могло да буде ништа, али како су захтеви српски послани и у Беч и у Цариград[2]). Састанак тај био је 28 априла (10 маја по новом) у Земуну. Српске поглавице вратиле су се опет у свој стан у Остружници. Ту су се свршиле две веома знатне ствари. Прва је што се ту утврдило да се по главним средишњим местима по ослобођеној земљи изберу судије, те се тиме удари темељ државној организацији ослобођене земље По причању проте М. Ненадовића изгледа да је то извршено на окружним скупштинама виђенијих људи. Друга је што су договорно издане наредбе да се сва војска скупи лицем на св. Николу летњег (9 маја) под Београд, одакле ће се учинити што треба и за Смедерево и Пожаревац. Пример Шапца бадрио је да се и с другим мањим местима онако сврши те да што пре на северној граници сам Београд остане у турским рукама.

У Мемоарима проте М. Ненадовића поносито се описује ово искупљање ваљевске и шабачке војске у Уровцима у Ваљевском Округу, где је зборно место било. Војска је та свечано возила тада још једини топ којим су располагали српски устаници и о коме се старао сам главом прота М. Ненадовић. У исти мах је Пуљевић шиљао и други топ што га је новосадски владика дао а Пуљевић оправљао, и поп Лука Лазаревић одређен је био да на скели чека те да прими тај други топ и довезе га у стан српски на Врачару. Карађорђе је дан два раније (а ово је било 6—8 маја) довео био крагујевачку и рудничку војску на Београд, а изашао је пред Ваљевце и Шапчане на Дубоко да их предусретне. Прота приповеда да је то био редак призор радости и узбуђења кад је Карађорђе држао смотру те војске и поздравио је добродошлицом[3]).

---

[1]) Мемоари, стр. 103.
[2]) Глас С. К. А, LVI. стр. 49 и д.
[3]) Мемоари, стр. 108.

Први сукоб међу Турцима и новом војском која је под Београд поиздолазила био је одмах на св. Николу, 9-ог маја, у долини топчидерској, с једне и с друге стране реке. Срби су заузимали положаје левом страном реке, тражећи наслон на шуму и осигурање повратне линије. Ту је одмах топ Ненадовићев имао посла и много помогао Србима. Сукоб се свршио повлачењем Турака, који су за тај мах били господари доње стране и средине брда на ком су сада виногради, између Београда и Топчидера[1]).

У тај су мах заузети други положаји ближе к Београду. О томе нам бележе, са свим сагласно, П. Јокић и прота М. Ненадовић. До Саве на каменаку (с леве стране Топчидерске Реке) био је кнез Сима Марковић и Београђани; до њих даље, у малој доли, Карађорђе и Јанко Катић са својим момцима; по том око Камене (или Цареве) Ћуприје Ненадовићи с топом и Грбовић, обоји с Ваљевцима, по том од Цареве Ћуприје до садашње касарне Милан Обреновић с Рудничанима, одатле спрам Камаља (код Хајдук-Чесме) Младен Миловановић с Крагујевчанима, а на самом Камаљу, спрам цариградског друма, био је Васа Чарапић са грочанском војском. Над свима тим поглавицама Карађорђе је поставио за врховнога команданта опсадне војске Младена Миловановића. Из тих положаја Срби су прелазили Топчидер и излазили те се с Турцима често тукли по Врачару. Турци су излазили и с војничким баркама иза острва у Сави, тукући одатле топом српску војску. За чудо је да се ни у проте М. Ненадовића ни у П. Јокића ништа не помиње о каквом војничком положају од стране Вишњице и Миријева! Ваљда је одвојеност тих положаја спрам Дунава налагала да се држе више положаја с десне стране цариградског пута који су имали јачу повратну линију и чвршћу везу с унутрашњошћу земље[2]).

---

[1]) И о овом боју једнаке су белешке од П. Јокића и причање протино у Мемоарима.

[2]) Јокић, Споменик XIV, 31, Мемоари проте М. Ненадовића, стр. 111.

Устанак на десној страни Мораве у Пожаревачком Округу такође се примицао виђенијем успеху. По једној версији Турци су ради били да се предаду, јер су видели да се одржати не могу, али су поручили устаницима да би се предали само Карађорђу[1]). По другим версијама устаници нису имали потребне војне снаге да с Турцима на крај изиђу, и положај је био такав да нити су Турци могли да се отму и пробију, нити су Срби, опет, могли да с њима коначно сврше. Миленко Стојковић, који је управљао опсадом Пожаревца и устанком у округу поручи Карађорђу, баш у тај мах кад се почињала акција против Београда, да му дође у помоћ. Та је порука могла доћи око 10 маја 1804. Са главним шумадијским и подринским поглавицама Карађорђе се крене одмах од Београда к Пожаревцу, оставивши на Младену Миловановићу акцију против Београда.

Није јасно да ли је Карађорђе на Пожаревцу имао боја или није. По Мемоарима проте М. Ненадовића и по причањима стараца која је покупио др. А. Медовић у половини прошлог века, боја није било, него су Турци одмах почели преговоре чим је Карађорђе дошао са својим четама објавивши пуцањем топа свој долазак[2]).

Др. А. Медовић је забележио како „од доласка Кара„ђорђева у Пожаревац, па до свршене предаје није било „никакова боја, нити је више ичија пушка пукла. Шума„динци су само попалили неколико турских кућа". П. Јокић прича да је било боја једног дана, али је то по казивању других људи, јер сам Јокић прича да на Пожаревац није пратио Карађорђа но да је остао у Београду с налогом Карађорђевим да као контролор обрати пажњу на разне набавке које је Младен чинио из Аустрије као главни командант опсаде. Ваља нам, дакле, узети да овом приликом није било боја у Пожаревцу. Вук. Стеф. Караџић бележи

[1]) Мемоари, 111.
[2]) Мемоари 111—113; Гласник IV, 206—207.

да је Карађорђе опколио Пожаревац и пет га дана тукао топом, а пети дан да су се Турци предали и пристали на откуп. То понавља и Л. А. Баталака[1]). Гаврило Ковачевић је забележио да се Пожаревац предао 17-ог маја. Кад је Карађорђе дошао с војском под Пожаревац — прича он — поручи Турцима да се предају и да не гину, и оставио им је термина четири дана. Пети дан Ђорђе удари, и пошто само два топа опали, Турци повичу а жене и деца завриште, и предаја се Турака изврши. И ту су — завршује Ковачевић — злочинце најпре одвојили, па их исекли[2]).

Турци у Пожаревцу — наставља прота М. Ненадовић — даду Црном Ђорђу доста коња, пушака, сабаља, ножева у сребро окованих, које он на све старешине саразмерно подели, а Миленку остави више од 10 хиљада оваца, које су се у нахији, арнаутске, на храни затекле[3]), да Миленко узевши себи део, друго по војсци подели[4]). Прота М. Ненадовић бележи да је ова предаја Пожаревца била између 16—20 маја 1804, и по вези и следовању догађаја друкчије и не може бити, јер су подринске старешине биле с Карађорђем на Пожаревцу, а оне су стигле под Београд тек 9-ог маја. Напред смо видели како је Гавр. Ковачевић за предају Пожаревца забележио дан 17-ог маја. Тек после 9-ог маја, пошто су са свим утврђени положаји око Београда, могао је Карађорђе повести подринске старешине и сам се одвојити од Београда. Тиме, дакле, саме по себи падају све хронолошке белешке овоме противне.

По белешкама дра А. Медовића, Турци су се Пожаревљани иселили преко Великог Градишта у Видин. Некима је од њих допуштено било да остану у Великом Градишту „и ови су после — бележи се — Србима верно служили[5])."

---

[1]) Грађа I, 24; Л. А. Баталака, Истор. срп. устанка 142.

[2]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 40—41.

[3]) То су биле овце из јужних горских крајева, које се зими гоне на исхрану у жупнија места, а лети изгоне у планину на пасишта.

[4]) Мемоари, 113.

[5]) Гласник, IV, 206—207.

За Карађорђа је др А. Медовић забележио да је остао у Пожаревцу још неколико дана, уређујући управу тога пространог округа. Тада су за кнезове постављени Миленко Стојковић из Кличевца, Петар Тодоровић из Добрње и Момир из Лучице. После тога се изда налог пожаревачкој војсци да и она дође под Београд, а Карађорђе и његова свита са шумадијском и дринском војском крену се одатле под Смедерево, да и тамо окончају опсаду или чување града.

У Вука Стеф. Караџића читамо да се онако као с Пожаревцем у брзо свршило и са Смедеревом. „С Пожаревца „Срби ударе на Смедерево. И Смедеревце поплаши топ, те „учине одмах са Србима мир, по коме им и они даду нешто „новаца и осталих дарова, и проћерају између себе злик„овце и обећају се да ће унапредак сједити с миром од „Срба и да се у нахију ништа неће мијешати нити изла„зити[1]).“ — „Вративши се они с Пожаревца — бележи „прота М. Ненадовић — ударе на Смедерево и избаце на „град неколико топића. Завичу Турци, и изиђу њему (Ка„рађорђу) на договор и рекну му: Бег-Ђорђе, немој да се „бијемо, но иди ти на Београд, и што год с Београдом „урадиш, и ми ћемо онако пристати. И тако уговоре да се „Турци на поље из града не мичу, јер ће од наше војске „побијени бити, но да чекају судбину Београда[2]).“

Трећа је версија Гавр. Ковачевића који је забележио „да су варош на јуриш Сервијанци узели месеца јунија „13-ог дне. Онда су Турци овако са Ђорђем уговорили: „Ми се сви хоћемо предати на онај начин како с Београ„ђани учините. Тако их је опет после Ђорђе затворене оста„вио[3]).“ Дан Ковачевића биће тачан.

Пошто се свршило и с Пожаревцем и са Смедеревом, остане несвршено на северној граници пашалука још једино с Београдом.

---

[1]) Грађа, I, 24.
[2]) Мемоари, 113.
[3]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 42–43.

С тога Карађорђе изда налоге војсци пожаревачкој и војсци смедеревској, које су се дотле о својим местима бавиле, да и оне дођу под Београд. „Како се Пожаревац „преда и очисти од Турака, Миленко Стојковић дође с вој„ском и начини шанац у Кумодражи, а четокаик стоји му „за Кајабурмом“ — бележи прота М. Ненадовић[1]). „Ове „1804 године — забележио је Анта Протић — изиђе сва „наша војска и спусти се доле у Врачар, и ухвати се Лау„дановог Шанца; београдска и ваљевска од Топчидера[2]).“

Гавр. Ковачевић Земунац забележио је да је тада и Карађорђе дошао и почео град тврђе затворати. Он је додао војске у Топчидер, а на брду је наместио два топа. Ту су начинили главни стан и наместили *капелу*, *шатру*, т. ј. цркву војену коју је — по белешци проте М. Ненадовића — послао митрополит Стратимировић заједно са потпуним окрутом (антимисом, путиром и т. д.) за вршење службе. „Ту смо „служили, бележи прота, и све старешине на службу ту „долазили[3]).“ На друму од Стамбол-капије, наставља Гавр. Ковачевић, Карађорђе је поставио други логор под управом В. Чарапића. „Тада су се Турци у Београду како пусти„њици у часни пост обдржавали, пол фунте хлеба, то им „је таин на дан био[4]).“

Борбе на Београду нису се међу тим од 9 маја у напредак прекидале ни док је Карађорђе био на Пожаревцу и на Смедереву. Кад су Турци чули да је отишао Карађорђе на Пожаревац, ударили су одмах на ваљевску војску код Цареве Ћуприје у Топчидеру. Које пушкама, које картачем — јер је био довезен и други топић, пред који је отишао био Лука Лазаревић — Ваљевци Турке добро дочекају и многе побију и обране. Кад су се почели повлачити,

[1]) Мемоари, 113. П. Јокић, стр. 32, помиње да је Миленко по освојењу Пожаревца отишао доле да чува од Видина. Али, мислим, то неће бити тачно И Анта Протић сведочи да су Пожаревљани заједно са Смедеревцима дошли на Београд.

[2]) Споменик XIX, 5—6.

[3]) Мемоари, 112.

[4]) Пѣснь, Будимь 1804, стр. 47.

Ваљевци их потерају, и по томе су топом пуцали у леђа им, те им се повлачење претворило у право бегство. У Сава-махали била је једна џамија и око 50—60 турских кућа. Прота М. Ненадовић и Лука Лазаревић, видећи да се Турци на Варош-капију повукоше у шанац, заузму и поменуте куће у Сава-махали, и попаливши их све, врате се у Топчидер[1]).

Таквих и томе сличних сукоба и задевица било је свуда око Београда веома често. Некада су их заподевали Срби а некада су Турци излазили ради потреба опсаћеникā, да би траве за коње накосили и т. д., те је и тога ради било задевица већих и мањих. Каткада су Турци нападали на једну војску, па се по том обртали на другу. „Била је „страшна баталија — бележи Анта Протић — но Турци „потискују ваљевску, и она се докопа Топчидера, где се и „одржа. После се сви Турци окрену на смедеревску и по„жаревачку. Овде је било доста гоњења. Око 30 људи поги„нуло је. Сажаљенија је достојно било за Стојка Батинића „из Округа Смедеревског из села Азање, гледајући га како „је на свом коњу белцу јуришавао на Турке, бранећи своје „саотачаственике, докле и сам не погину. Наша војска „укрепила се у шанчевима, и опет стадоше Турке узнеми„ривати, који би по траву излазили[2])."

Прота М. Ненадовић бележи да су они у свом стану имали често и претходне извештаје о турским нападима. „Ми смо имали плаћена пријатеља у Земуну, и како раз„бере да ће Турци на нас ударити, он дође према нама „у раван, куд 'но има насип Лауданове Ћуприје, натрпа „трске или сламе, запали велики пламен — видимо и већ „познамо да ће Турци сутра изаћи на бој, и бивамо спремни. „А лако је дознати, јер земунски трговци и терцоман сваки „дан у Београд прелазе својим пословима, пак дознаду[3])."

[1]) Мемоари, 112.
[2]) Споменик, XIX, 5—6.
[3]) Мемоари, 114.

Најпосле састане се у становима око Београда војска готово из целога пашалука, и с њоме све старешине устанка. То је могло бити око половине јуна месеца. Земунац Гавр. Ковачевић бележи да су се Срби тада спремали и да јуришe на варош и на град, и да је српске војске било на 16.000 људи. Одређено је било — бележи Гавр. Ковачевић — 6.000 да пођу на јуриш, а 10.000 да остану остраг у заседи и у резерви. Тада је Србима — бележи се даље — дошао ферман да Карађорђе на Београд не удара и у Турке да не дира јер да из Босне иде везир којега треба да чекају. Одмах за тим стигао је ферман од везира из Босне, који им јављаше да им иде у помоћ с војском.

И у помоћ идем с војском вама
И вама ћу ја у помоћ бити
И на град ћу с вама ударити,

пева Гавр. Ковачевић да је везир поручивао Србима и бележи да су Срби своје спремање за коначни напад на Београд напустили и да су почели чекати босанског везира[1]).

Исто тако и на истоме месту догађаја бележи то све и прота М. Ненадовић у својим Мемоарима. „Стојећи и „тукући се ми с Турцима по Врачару, дође нам од везира „из Босне, Бећир-паше (у почетку или у половини јулија „месеца 1804) бурунтија, а тако исто и Турцима донесе „везиров дивитар-ага: да обе стране од бојева престану и „да је њега султан одредио да дође и Србе и дахије по„мири. Тако и ми и Турци од боја престанемо[2])."

Ненадовићи су о овој Бећир-пашиној мисији питали својега пријатеља Хаџи-бега у Сребрници. У архиву се проте М. Ненадовића сачувало писмо којим су на то питање одговорили Хасан-паша и Хаџи-бег Јакову и проти М. Ненадовићу. Они јављају како им је везир из Травника писао:

[1]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 47—48.

[2]) Мемоари, стр. 115.

„да му је цар заповједио да ни с кијем никакве кавге „нејма, већ да вас-ке с биоградскијем дахијама помири, и „да они и ви рахат будете.“ Још Хасан-паша и Хаџи-бег јављају да је везир све наручио за своје и своје војске путовање и да се спремио био да пође, али му је нарочито дошао султански капиџи-баша, а пре је тога нешто к себи позивао и владику из Сарајева „бој се ће бити порад тога „вашега посла.“ За тим Хасан-паша и Хаџи-бег поручују да се везир дочека што се може лепше, казујући поименце шта за дочек треба учинити. „Што вам год заповеди — „пише се у том писму Ненадовићима — оно знајте да вам „цар заповеда, и чувајте се да му ни у чему из итала не „изиђете и да му ни у каку послу за једну длаку хатера „не покварите[1]).“

У архиви проте М. Ненадовића сачуван је и један текст бурунтије босанског везира од 1804 године. Биће то она бурунтија Бећир-пашина, о којој је горе реч. Није забележено је ли текст превод или оригинал, али по неразумљивости могло би се нагађати да је оригинал турски и да је с њега преводио неко који, по свој прилици, није потпуно разумевао ни српски ни турски. Бурунтија је упућена Јакову Ненадовићу „управнику Пашалука Београд„ског“ и осталим кнезовима и раји. Везир јавља да је примио „писмо илити арзохал“, који му је послан. Не види се ко је послао тај „арзохал“ — Јаков или ко други, али се наводи да је у њему изјављено како су они од чије је стране послан „права честитога Господара раја“ — која ће и у напредак „ако вам има што од земље, давати што „ваља коме да се даје; како ћете давати како је и до сада „праве раје адет био; да преко адета нећете ништа чинити, „веће како бисте ради даак честитога господара цара на „вама лип поглед буде.“ Утврђујући да му се таквим писмом неко обратио, везир — колико разумети можемо —

[1]) Мемоари, 115; Голубица V, 129, текст писма сребрничког.

јавља како је од султанове стране ферманом упућен да у Смедеревском Пашалуку[1]) поврати рају у ред, и даје уверења како ће свима онима који царски данак плаћају и царске везире слушају обезбедити да им је образ — рз — „ка и наше душе рз“, а имање — мал — „ка и наш мал“; „да је тако чувамо Господар честити цар заповида.“ Још везир уверава да је воља царска да сваки буде безбедан и миран и „која (раја) буде приложна под заповед, да ни„једној му се кокоши неће нитко мукајет учинити, а камо „ли њему, и један напитак воде да му неће нитко попити; „на ту ћемо руку чувати.“ Везир уверава да ће се увести *ред бољи но што је био под владом Хаџи-Мустафа-пашином*, али напомиње и то да сви што су се уклонили од пута послушности и реда везиру покорност изјаве, па ће им се опростити „и мало и големо; што се замолите ви „меника, и ја ћу молити честитога Господара Цара, да он, „честити Господар Цар, молбу прихвати.“ По том везир тражи да се све дажбине у Шабачкоме Кадилуку, харач, дажбина спахијска и заимска, мустафизлук Босанскога Пашалука — измире и да се из Шабачкога Кадилука врате натраг некакви рђави људи, те да све остане како је пређе било. Најпосле везир препоручује послушност и мир[2]).

Не може се поуздано познати да ли је ово баш текст поменуте буруптије, и ако на њу много личи. Везиров је говор пун резерве, врло празан и не ставља у изглед, осим обичних лепих турских обећања, *ниједне једине гаранције*.

---

[1]) Кад су Турци освојили Србију 1459, Београд с једним делом својега округа већ није био под српском но под угарском руком по уговору од 1426 деспота Стефана. И као што је тада Смедерево било престоница онога последњег останка српске државе, тако оно по том постане столица новоме турском пашалуку који се прозове Смедеревским и обухвати колико је од прилике држала последња српска држава. Пошто су Београд узели Турци тек 1521 од Мађара — име се Смедеревског Пашалука традицијом и после дуго држало напоредо с именом Београдског Пашалука. И у овој се буруптији најпре помиње Београдски, а по том Смедеревски Пашалук.

[2]) Голубица V, 131—134.

„Бећир-паша — бележи Вук Стеф. Караџић — при-
„мивши царски ферман, скупи босанске спахије и подигне
„још којекаких Турака, те састави око 2000—3000 војске,
„пак дође у Зворник, а оданде опреми своје људе к Србима
„на Врачар и пошаље им поздрав, да он по заповијести
„царској иде њима у помоћ, да им помогне проћерати да-
„хије и зулум да укине и земљу да умири. Србима овај
„поздрав не буде са свим по вољи, али опет, не могући
„шта друго учинити, одмах нареде Бећир-паши конаке и
„одреде Милована Грбовића (сина кнеза Николе) и још
„неколико кнезова из нахије Биоградске, те пошаљу на
„Дрину преда њ, и тако он, у почетку месеца јунија пре-
„шавши Дрину на Смрдану, преко Лознице и попаљена
„Шапца отиде полако к Биограду[1]).“

* * *

Тако се с крајем маја или с почетком јуна 1804 сврши ратовање у Београдскоме Пашалуку, започето фебруара исте године, крунисано сјајним резултатом и послужено необичном срећом.

Место да сврши још у почетку 1802 године са зликовцима дахијама и јањичарским отмичарима и бунтовницима који су законитог и праведнога везира београдског Хаџи-Мустафа-пашу убили и власт му насилно преотели — Порта се кукавички задовољила с привидним објашњењима на рачун правих здравих хришћана, пославши насилницима место истражног комисара — пашу по њиховој вољи. И

[1]) Грађа, I, стр. 25. Тр. Дука бележи како је при давању упутстава Бећир-паши у Цариграду било много колебања. Странка реформе и многобројни пријатељи старотурских мисли, а и новац дахијски, у то време обилато присут у Цариграду, изазивали су то колебање. У колико су се на Порти колебањем ломили, у толико је више на хришћанској страни узимало маха уверење да поред свих фермана Турчин на Турчина неће и да „врана врани очију не копа.“ Кад се паша примакао, изаслани су од стране српских старешина њему на сусрет оба епископа, Петар Сердар, Ичко конзул. Ови су људи претходили примером у разговору са силним пашом, пред којим би се невешти Срби могли и збунити. *Ἱστορία*, стр. 34—35.

своје властите поштене грађане, и спахије, који су земљу држали, као год и хришћане, огромну већину становништва и једине произвођаче земаљске, који су дотле и као војска с оружјем у рукама бранили закониту власт у пашалуку, Порта беше напустила осионости и освети њихових дотадашњих нападача. Без обзира на веру, случај дотле готово невиђен на Балканском Полуострву, бољи елементи мусломанскога друштва били су принуђени да се удружују с хришћанима, да с њима заједно дижу руку на своје властите једноверце. И Порта и опет није чинила ништа да за времена спречи акцију до очајања доведених друштвених сталежа.

И пошто се беспримерним насиљем правога самовољног покоља српских кнезова, без суда и пута, последње јануарске недеље 1804 године, изазвао прави народни устанак против насилника — Порта и опет пушта да устанак очисти од Турака готово цео пашалук осим Београда; пушта да се под звеком оружја и уз проливање крви васпостави у том крају стара народна власт, да војводе стеку и славе и угледа и да им се ослади борба — па тек онда шаље султанског комисара да „измири Србе и дахије“ и да „васпостави ред у пашалуку!“

Има пословица да Турчин, својом мудрошћу и вештином, лови зеца с волујских кола — али се та пословица у овом случају заиста остварила није!

XIII.

Ми смо горе на своме месту напоменули како су прву акцију против јањичара и дахија у Београдском Пашалуку после убиства Хаџи-Мустафа-паше почели противници јањичарски, Хаџи-Мустафа-пашини пријатељи и спахије, који су и сами били на штети од њихова насиља. Пошто су Срби били у најбољој љубави с Хаџи-Мустафа-пашом и пошто су били веома задовољни с његовом човекољубивом управом, ти су људи такође рачунали на Србе, јер су знали да су Срби највећи противници старе турске фанатичне и самовољне управе, коју су дахије и јањичари с највећом енергијом и претераношћу почели одмах од 1802 свуда уводити. Али се Срби очевидно нису веома журили у овоме послу, не поверавајући се много вођењу турском у опште. Колико су и желели боље стање и одржање онога прилично повољног реда који је био увео Хаџи-Мустафа-паша, Срби су свагда осећали велику снагу турске мусломанске заједнице и неизмерну моћ турско-српског антагонизма. Основна супротност интереса међу хришћанима и мусломанима била је Србима свагда на уму, и сва настојавања Хаџи-Мустафа-пашиних пријатеља да Србе покрену на борбу против дахија и на дружбу са дахијским противницима мусломанске вере нису примана ни с топлином ни с усрдношћу, и ако и нису никада одбијана. Да су дахије умеле да земљом управе по саветима које традиција меће у уста старцу Фочи, т.ј. блаже и либералније — лако се могло успети да се спречи свака заједница између Срба и „добрих“ или султанових Турака, и у том би се случају дахијско господство

могло обезбедити на дуже време. Али неумереност дахија и необузданост њихових људи по селима гонила је Србе на страну „царских“ Турака. Та је тежња почела избијати у години 1803. Онда се показало распитивање из Србије о тим „царским“ Турцима и у опште интересовање за њих, пошто се знало да веза с њима може много олакшати евентуални национални покрет против дахија. Ми смо горе на свом месту напоменули како су с овим савезом и с овом акцијом царских Турака против дахија у вези и они претходни кораци самога Карађорђа, о којима је у позним месецима 1803 године говорено. Очевидно се помоћу Срба као главне силе али под вођењем и с моралном помоћу тих „царских“ Турака спремао за пролеће 1804 године устанак против дахија, којему је задатак био у главноме да се васпостави оно стање које је до краја 1801 владало под управом Хаџи-Мустафа-пашином у Србији. Дахијска последња насиља крајем јануара 1804 обрнула су цео тај посао другим, потпуно противним правцем. Бојећи се зла само од Срба, дахије нису ни помишљале на Турке који су у тај мах управо и радили на српском устанку, као главне коловође, него су своју срдњу обрнули само на Србе. То буде узрок те и Срби стану да бране само себе и своју народност и окоме се и они на онога ко их је напао. Место да се крене покрет противу дахија под турским врховним руковођењем а с главном помоћу српском, букне покрет чисто српски против дахија изненадним устанком скоро целога пашалука и под вођењем, не мање изненада истакнутим, самога Карађорђа. Пошто је покрет букнуо сам собом, за одбрану вере и народности од нечувеног насиља са стране дахија, о вези се с Турцима није већ ни мислило, и пошло се напред с очајањем, у борбу на смрт и на живот без обзира и на какве планове.

Али и ако су Срби скочили на оружје не тражећи помоћи „царских“ Турака, ови су је последњи ипак пружали, држећи још по за дуго да је у томе њихов интерес.

Прилике су устанка, међу тим, биле тако тешке, и тегобе су се одмах показале тако многобројне и тако непредвиђене, да се другојачије није ни могло. Јер је само присуство Турака у војсци српској често много помагало. Мемоаристи онога времена причају како су се од народа многи бојали отворене борбе с Турском и како су ови „царски" Турци у српским четама дуго времена служили својом присутношћу као доказ да је борба против дахија — одметника и насилника — с одобрењем и са знањем султановим. Осим тога, с помоћу тих Турака српски су устаници могли имати многе користи. Најзнатнија је од тих користи што су им они могли обезбедити мир на граници Београдскога Пашалука готово са свих страна. Осим тога они су им могли знатно помоћи да се снабдевају војничким потребама, барутом и оловом, које је Србима веома тешко било добављати, а које су им Турци у први мах, кад је најпотребније било, могли набавити колико би им год требало. С тога Срби пристану радо у оно што су им прилике саме на руку стављале; приме савез дахијских противника Турака, али задрже вођење устанка у својим рукама, осећајући веома верно да заједница интереса са ма каквим Турцима далеко ићи не може и да је с тога мудрије бити на опрезу одмах с почетка у свем што се с њима ради и извлачити само оно што је по Србе од несумњиве користи. Из тих се узрока и у изворима нашим о тој турској помоћи говори узгред, или се често и са свим прећуткује. Јер српске су старешине ипак знале да кад би и султан и Порта озбиљски хтели да васпостављају поремећени ред у Београдском Пашалуку, да би они за тај посао нашли својих средстава и не би се служили хришћанском побуном с којом се далеко ићи није могло. Последице су то правило и у Београдском Пашалуку веома брзо осведочиле.

Вук Стеф. Караџић описује са свим верно радњу ових српских савезника. „Још из почетка — пише он — како „се почне буна у Србији, многи Турци изокола, које про-

„Ђеране спахије, које остали непријатељи дахински, стану „се радовати и буну потпаљивати, поручујући Србима да „раде што су почели, да се не боје ништа, и обричући да „ће им они на то извадити ферман од цара, и шиљући им „или пропуштајући по мало џебане или оружја. А ђекоји „Турци и из Србије пристану са Србима, и стану дахије „бити а Србе слободити. Спахије из околa *обреку* Србима „на то од цара ферман извадити, а Срби с овим Турцима „који су били с њима, одмах *начине* фермане, и стану их „преписивати и свуда по Србији слати и читати. Из Сри„јема пребјегну многи људи, а особито бећари, у Србију, „и стане се кријући преносити по мало џебане и оружја. „И тако се српски послови за један мјесец (или мало више) „дана замрсе, и различни гласови о њима постану, да народ „прости (ни српски а још мање турски) ни у самој Србији „није управо знао шта се ради а камо ли изокола. Чујући „да се царски фермани чате и да су ђешто испрекидани по „збјеговима и по засјекама, и видећи да са Србима има и „Турака, многи су мислили и говорили да је цар послао „у Србију Дервиш-бега, сина Хаџи-Мустафа-пашина и да је „он то подигао да покаје свога оца и земљу цару опет да „поврати, а видећи опет по логорима људе у шеширима и „у осталим њемачким хаљинама, и да се којешта ноћу пре„носи из Њемачке, многи су мислили и говорили да су то „Нијемци подигли и да ће скоро они ударити на Турке, „јер, веле, да је тако и прије било пред рат. *А поглавари „су српски казивали и разглашивали то обадвоје ђе је које „било потребније*[1])".

Позније објављена или прикупљена грађа опширним појединостима тврди овај језгровити нацрт Вуков. У једном писму проте Мих. Пејића митрополиту Стратимировићу, писаном из Земуна у самом почетку устанка (најкасније првих дана марта), наводи се како је нишки Хафис-паша тога

[1]) Грађа I, стр. 20. Прота М. Ненадовић у Мемоарима сам прича како се овим средствима служио, да би слободио Србе.

пролећа очекивао напад дахијских јањичара на свој пашалук, па је веома задовољан био што се то спречило дахијском неумереношћу и српским устанком. Прота земунски јавља митрополиту како се Хафис-ага тога ради Србима обратио писмом, поручујући им да се добро држе *и да ће им се и он у помоћ пожурити*. У истоме се писму бележи како се Србима барута и олова довољно доноси из околних јужних пашалука. „Арбанаси — стоји у том писму — по „читаве товаре фишека и кремења све по 24 паре туце „продају. Срби имају оружја и свега доста. Овде у Земуну „имаде један Турчин, који је код убијеног Мустафа-паше „бимбаша био, а он је протерат из Београда од оних да„хија. Тако сада хоће да пређе на ону страну да се к Срб„љима прилепи и противу Турака војује. Ово је један чо„век јунак на очима, што му мало пара имаде[1])." О томе Дели-Ахмету ми ћемо говорити позније, а у овој бразди поменућемо још Караџићеву белешку како су на граници (опет у Нишком или у Лесковачком Пашалуку) многи Турци наговарали Гушанца Алију (четовођу најамничких крџалија, мешовитих и по вери и по народности) да иде к Србима, и да је Гушанац на то и помишљао, али да се Срби на граници (око Ћуприје и Јагодине) о томе нису хтели ни да разговарају, те се Гушанац обратио Кучук-Алији, који га је једва дочекао[2]). Из истога времена помиње Гавр. Ковачевић да је бег из Крушевца „Сервијанцем сто „ока барута поклонно[3])." То је било око 8-ог марта, када је, по белешкама истога писца, и Гушанац стигао на Мораву. У немачким листовима јављало се $^{19}/_{31}$ марта 1804 с границе за прве дане марта како немири међу хришћанским поданицима и Турцима узимљу сваким даном све више

[1]) Српска Кр. Ак. архив, бр. 388. Прота М. Ненадовић бележи у Меморарима стр. 76 да се с Дели-Ахметом разговарао о преласку 18-ог фебруара (ако је поуздана белешка дана) и да су тога дана и прешли.

[2]) Вук Стеф. Караџић, Грађа I, 16.

[3]) Пћењ о случ. возм. Будим 1804, стр. 27.

маха. „Сва је земља листом устала — јавља се једном — „Срби су одбегли у шуме где су се скупили. Спахије, жички „и нишки паша, давни непријатељи београдских јањичара, „снабдевају их храном и сваковрсним оружјем[1])“. То се исто јављало с даном 23 фебруара 1804 и француским листовима. О ферману који помиње Вук Ст. Караџић и о коме се и у проте М. Ненадовића доста говори, као што ћемо после навести, јављено је такође немачким новинама из Земуна као о истинском акту $^{15}/_{27}$ марта. „Портин ферман — стоји у том „допису — који устанак потпуно одобрава гласи: Висока „Порта сматра устанак својих српских поданика против „самовољних дела, тираније, пљачкања и убијања од стране „београдских дахија као оправдан. Она сама жели да их „Срби униште у толико пре, јер од убиства последњег паше „никаква пореза није дошла у државну касу. За нанесену „штету Порта ослобађа Србе од деветогодишњег плаћања „данка, али им препоручује да поштују пашу и да му се „нађу при руци у свему што би му било потребно[2])“.

Горе смо поменули како су у почетку 1804 нишки и лесковачки паша посредним начином помагали српске устанике против дахија, држећи да устаници управо раде против султанових одметника и да је турски интерес помоћи их. На другом месту, већ у 1805, помиње Вук Ст. Караџић како је и новопазарски паша Ферат-агић био против дахија. Он је по гласу свију наших извора, још у јуну 1805 (онда кад је Хафис-паша већ имао из Цариграда заповест да се креће против српских устаника у Београдском Пашалуку) помагао Карађорђу да узме Карановац.

Кад је у половини априла 1804 Ножин-ага пошао натраг у Босну с Чокешине, где му је војска, не могући продрети к Шапцу, уништила српску малу војску али и сама изгинула (16 априла 1804), дочека га, онако десеткована, сребрнички паша (пријатељ Ненадовића Хаџи-бег) *који је био са Србима*

[1]) Српска Независност од 1903 бр. 3. *Жички* треба читати *Ужички*.
[2]) Српска Независност од 1903 бр. 3.

у пријатељству, пошље преда њ своје момке, и они га дочекају негде око Сокола, и тако разбију, да се на Велики Петак (22 априла 1804) вратио кроз Лозницу само са пет људи и преко Смрдака опет отишао у Босну, не доспевши ни до Шапца а камоли до Београда као што је био наумио [1]). За Видајиће, који су седели у Зворнику и заповедали Јадру и Рађевини и доњем босанском Подрињу, познато је да су се били поцепали и позаваћали, јер је један од њих држао страну дахијским београдским јањичарима, а други је држао страну султану и осталим бољим пашама и у почетку није био против српског устанка на дахије.

У питању је остао још сам источни сусед Београдског Пашалука, видински паша Пасван-оглу. Пошто је он био поглавица јањичарског одметничког покрета против султана, и пошто је баш он на Хаџи-Мустафа-пашу и његову управу у Србији (1797) и војску дизао, да би само и у Београдском Пашалуку повратио јањичарски ред који је био пре последњег аустријског рата с Турском, то се знало да његово држање према Србима не може бити пријатељско. Аустријске белешке казују нам да су се дахије у почетку српскога покрета обраћале за помоћ околним пашама. Сви су им — каже нам исти извор —одговорили с одбијањем осим једног Пасван-огла. Он им је послао 400 бећара, који допру до близу Београда, али ту код неког брега буду $^{15}/_{27}$ фебруара тако разбијени да их се само 16 бегством спасло и стигло у Београд [2]). Иначе са стране Видинског Пашалука Срби нису били узнемиривани, а браниле су их познате Мирочке и Голубињске Планине, онда покривене густим, широким и пустим, скоро непроходним, шумама. Ништа нам није познато о узроку што се Пасван-оглу доста хладно понашао спрам положаја својих једномишленика.

---

[1]) В. Ст. Караџић, Грађа I, 22—23.

[2]) Срб. Летопис за 1826, III, 21. Исто то и у једном допису у Allg. Ztg-у с аустријско-турске границе 4 апр./25 марта 1804. „Српска Независност" за 1903 бр. 3.

Вратићемо се на Дели-Ахмета, који је горе већ споменут, и на његов положај у српскоме устанку првих година.

Навели смо горе како тога Турчина помиње прота Мих. Пејић из Земуна као јунака који је одмах, живећи као емигранат у Земуну, почео симпатично пратити српски устанак. Њега је из Земуна узео и у ваљевску војску одвео прота М. Ненадовић кад је први пут ишао у Земун поради муниције. На првом састанку с протом Матијом у Земуну, прота је упитао Дели-Ахмета је ли *од царске стране* или *од јаничара*. „Ако си од јаничара — рекао је прота — не „иди са мном, јер ће Срби убити и мене и тебе.“ По том су заједно прешли — како прота бележи — 18-ог фебруара — на Бољевцима у Забрежје и оданде отишли у војску. „Путем — пише прота — ја се договорим са Дел-Ахметом „како ћемо код народа говорити, и ја га утврдим да што „год ја народу узговорим, да он посведочава: тако је!“ Кад су дошли к војсци, отпочне прота говорити како сви знаду да су дахије убиле Хаџи-Муста-пашу и да је Хаџи-Муста-паша имао сина Дервиш-бега, кога је цар поставио да буде везир на очино место. „Он је — говорио је даље прота — „од како су му дахије оца убиле, једнако код цара просио „да му изун и ферман даде да покупи војску и на дахијама „освету за оца да учини; и већ му је сада цар изун и „ферман дао, да може слободно, како буде знао, свога оца „покајати. Зато, он је сад преко Немачке послао свога бим-„башу, овога Дел-Ахмета, са царским ферманом, да он може „подићи Србе и све зулумћаре и субаше у град сатерати, па „кад се доста војске накупи, доћи ће Дервиш-бег Муста-„пашић и довући топове, и све дахије и субаше похватати, „и пашалук од зулума ослободити, а он на очино место „везиром у Београду бити, и т. д.“ Прота сам приповеда како се он овом удешеном причом служио на више места, јер је било доста људи који су се колебали да ли да за устанком пристану или не, и многима је ова прича пред Дели-Ахметом, који је једнако викао „тако је!“ била до-

вољна да се опет обрлате и војевање продуже. Тако је прота писао и Хаџи-бегу у Сребрницу молећи га да устаницима пошаље барута и олова, што је Хаџи-бег, такође дахијски противник и Хаџи-Мустафа-пашин пријатељ, учинио. Прота сам у Мемоарима карактерише ово своје лукавство, којим се у почетку служио да устанак рашири или да му помогне, „Та моја политика — говори прота на закључку — да не „рекнем лаж са Дели-Ахметом, узрок је што ћете у многим „историјама наћи да је султан послао ферман Карађорђу „да бије јаничаре. Али није истина; нити је цар послао „преће, нити је после одобравао, но ми смо доцније сви, „да би народ лакше подигли и да би га слободили, гово„рили: да цар није против нас него да је цар с нама про„тиву дахија. Тако смо и људма с оне стране казивали; „тако су они веровали, и отуда се то увукло у историју [1])“ Фермана заиста никаквога било није, али се у почетку у истину мислило о устанку повољније међу султанским Турцима, па може бити и у самом Цариграду, докле се год није опазило (што су искуснији људи знали још у почетку) да српске жеље нису задовољене с повратком стања како је било под Хаџи-Мустафа-пашом, него да траже нешто више и да желе и гаранције са стране, с којима се Турска увек тешко слагала. Вук Стеф. Караџић приповеда како је и београдски паша (старешина пашалука Ага-Хасан-паша) јавио у Цариград да је раја устала на дахије и како су тада Хасан-бег, бивши дефтер-ћаја у Србији, Вели-ефендија, бивши ћаја-бег Хаџи-Мустафа-пашин и Ибрахим-бег Видајић из Зворника са старовлашким кнезом Јованом Рашковићем у име спахија из Београдскога Пашалука известили Порту да су дахије, после свију зулума, „почеле рају да сијеку и раја „устала на оружје, него да они моле цара да би сад у овој „прилици дао раји руку помоћи, да се његова и земља и раја „избави од ових зулумћара и да они добију своје спахилуке.“

---

[1]) Мемоари, стр. 78.

И ти су људи за Хаџи-Мустафа-паше били у својим спахилуцима у пашалуку и у службама у Београду, па су их дахије истерале. Међу тим и дахије су послале у Цариград Сулејман-пашу из Београда, да против свију ових радњи отвори редовну обрану њихову и да оптужује Србе. Тр. Дука бележи како су Сулејмана дахије добро новцем снабделе, да би му се глас боље чуо у Цариграду. Ни та радња није била без последица и изазивала је разна колебања кад је дошло до извршења Бећир пашине мисије[1]). Кад је најпосле извршена мисија Бећир-пашина у Београду, којом се завршила прва година војевања на дахије и којом се створило времена устанку да се одмори, оснажи и на ново организује, Бећир-паша већ није могао потврдити оно што су интересоване спахије и истерани од дахија београдски чиновници јављали Порти у први мах. Вук на поменутом месту тврди и то како је тада старовлашки кнез Јован Рашковић постављен за базрђан-башу београдскога и како је послан у Аустрију преко Румуније да Србима набавља храну и остало што им треба, јер је, каже се, Ага-Хасан-паша, београдски везир, писао Порти да то Србима треба[2]). Међу тим нико није читао нити текста извештаја Ага-Хасан-пашина, нити тих наредаба Портиних кнезу Јовану Рашковићу, и оне се уводе овде само по причању које је забележио Вук Ст. Караџић.

Осим појединих личности као што је горе поменути Дели-Ахмет, Турци су се, како јањичари тако и султански, опет понашали према целој овој радњи с неповерењем и сумњом, очекујући да се она сама собом боље разјасни. Вук сам помиње како Хасан-бег и Вели-ефендија „у Цари„граду нијесу управо казали како је у Србији, него су „казали да су Турци поглавари над овим српским четама, „и да се они у том не би ухватили у лажи, Хасан-бег „одмах из Цариграда пише у Србију Балоти, бившему де„либаши Хаџи-Мустај-пашину и бимбаши Дели-Ахмету и

[1]) Дука Ἱστορία, стр. 30—35.

[2]) Вук Ст. Караџић, Грађа I, стр. 24—25.

„другим ђекојим Турцима, да и они пристану са Србима, „а Јанку Катићу и Васу Чарапићу и другим српским „поглавицама да и ове Турке приме у друштво своје. „Да су Турци и Срби — закључује Вук — од прије „једнака права имали, многи би Турци тада са Србима „пристајали, но будући да су Турци и *самим именом* били „*господари* а Срби само слуге, зато Срби, почевши сад „сами бити господари, никако нијесу били ради да се „Турци (макар били каки дахински непријатељи) међу њима „умножавају [1]).“

У овим последњим речима Вука Ст. Караџића види се дубоко међусобно неповерење које је мусломане и хришћане у опште растављало. Сама заједница у мржњи на насилнике дахије није била довољна да много дубље основно неповерење одстрани и загуши. Жеља за господарством и за слободом појавила се међу Србима чим су, добивши повољним приликама турскога међусобног расцепа, готово сав Београдски Пашалук у своје руке, осетили у практици сласт и једнога и другога. Чим је Бећир-паша приспео к Србима под Београдом (у јулу 1804), могао је то опазити. И он је, по свој прилици, и известио Порту да српски устанак није само против дахија него да се против дахија започео, али да се брзо окренуо против Турака у опште. С тога је Порта већ при крају 1804 године предузимала мере и издавала наредбе којима се тежило к правом повратку пређашњега турскога реда у Београдском Пашалуку.

При свем том, и ако се српско-турска дружба у војевању против дахија није развила како су гдекоји од стране Турака желели ни у правцу ни у броју — није она ни ишчезла одмах чим су је управни кругови у начелу у својим руководним одлукама с једне и с друге стране напустили. Земунац Гаврило Ковачевић бележи како је Дели-Ахмет, отишавши с протом Матијом из Земуна мало време боравио

[1]) Вук Ст. Караџић, Грађа I, 25.

у чети ваљевској „а после је с обркнезом Николајем Грбо„вићем отишао општа дјела свршивати, који је за велику „помоћ Србљем онда стајао[1])."

О томе ближе бележи Триандафил Дука у његовој књизи о српском устанку, како је Дели-Ахмет био послан у Ужице, да Турке тамошње брани од напада дахијских људи и да их уверя да устаници (из Ваљевског Округа) на њих неће нападати[2]). Тај је уговор био од користи ваљевским устаницима, јер им је леђа обезбеђивао.

У години 1805 у Цариграду су били већ потпуно на чисто да устанак у Србији није наперен само противу царских одметника, дахија, него да је и против турске управе у опште и да тежи к установљењу извесне автономије у Србији. Али то се није још раширило било на све стране троме турске администрације. Кад је у пролеће 1805 Карађорђе на једну страну послао депутацију у Цариград, да по савету из Русије регулише автономна права нове области у Београдском Пашалуку, и кад је, одмах по том, кренуо војску да заузме и јужне стране пашалука, Карановац и Ужице, у којима су се, нарочито, били нагомилали озлојеђени Турци, изагнати из северних крајева пашалука, новопазарски паша, Ферат-агић, помогао је много да се Србима преда Карановац. То се види и из дневника Боже Грујовића, и из Мемоара проте Матије Ненадовића и из списа Вукових. Божа Грујовић спомиње како је 27 јуна (кад је предаја Карановца уговорена) вече проведено у логору весело, јер је дошао и „Мемед-ага са својима из Ва„љева[3])." Усменом традицијом је сачувано да је при истом нападању на Карановац било и других Турака. У Гласнику III, 145 забележено је једно казивање, како су при том нападу били: Балота, голи син Хасан Чучуковић и још два хоџе и њихови момци. Кад је Карановац узет и кад су га

[1]) Пѣснь, Будим 1804, стр. 23.
[2]) *Ἱστορία τῶν Σλαβενο-Σέρβῶν.* *Ἐν Πέστῃ.* 1807, стр. 25.
[3]) Мемоари, издање од 1867, стр. 303.

Срби почели палити, усменом је традицијом сачувано како су та два хоџе стали код џамије у Карановцу молећи Карађорђа да нареди да се џамија поштеди. Карађорђе им је то одобрио, али је позније, пошто је српска војска дошла до Мораве, вратио неколика момка те су и џамију запалили[1]).

У своме чланку о ратовању Срба с Турцима Бошњацима од краја 1805 до августа 1806 Јов. Хаџић помиње још Дели-Ахмета негде у почетку 1806 уз Јакова, када су Бошњаци силно навалили на Ваљевски Округ[2]). То је ваљда последњи помен Дели-Ахмета, за којега се већ не зна куда се даље део.

Интереси српски још су тако остали везани за Турску, али се 1805, а нарочито 1806, јасно видело да при свој вези пут једних и других интереса није једнак.

Па при свем том, потпун раскид још није био настао.

Кад се у јесен 1806 почело опет радити на миру, представник Портин, мухасил, у српском стану под Београдом и у српској тадашњој престоници Смедереву, не мало је помагао Србима да сврше потпуно заузеће Београда и Шапца[3]). Ова помоћ, међу тим, потицала је с основице са свим другојачије, с основице измирења српских устаника и Порте по познатом плану федеративне автономије. Срби су тада давали уверења да ће се под том погодбом умирити.

Истом када је 1807 Београд заузет потпунце и кад су 23 фебруара Сулејман-паша и Турци Београђани на невери потучени, прекинута је свака веза и с „царским" Турцима, и српски су послови пошли са свим одвојеним путем, очекујући свој главни правац не из Цариграда но из Петрограда.

---

[1]) Гласник III, 145.

[2]) Голубица V, стр. 11.

[3]) Види о томе мој чланак о Ичкову Миру у Гласу LXVI, стр. 107 и д.

XIV.

На завршетку имамо још да обратимо пажњу на једно врло потребно разликовање.

Из горе наведенога целокупнога разматрања акције српских устаника у 1804 години види се разговетно да се акција та везује искључиво за Београдски Пашалук. Само су у кругу тога пашалука уведене реформе после 1791 године, основане на искључењу јањичара из њега и на васпостављењу законите управе са задржањем спахијског реда и спахијских повластица и с извесним автономним правима за хришћане. Тога ради су противници реформе у таком смислу, с Пасван-оглом на челу, из Видинског Пашалука, покушавали 1797 и отворен рат против београдскога везира Хаџи-Мустафа-паше и стања које је он, међу осталим средствима, и хришћанском народном војском бранио. Како су ове задевице турске стале главе Хаџи-Мустафа-пашу, оборише његову автономију и повратиле некадашњи (од пре 1789) јањичарски ред у Београдском Пашалуку, али претераношћу те акције изазвале прави српски устанак за ослобођење у истоме пашалуку — напред је показано.

У години 1804 нико још није мислио да устанак преноси куд било даље из Београдског Пашалука. Ни сам тај пашалук није био потпуно ослобођен. Старешине свих околних пашалука осим Видинског — и ниши, и лесковачки, и новопазарски, и сребрнички, и зворнички — биле су против јањичарско-дахијског отмичарског реда, уведеног у Бео-

Срби почели палити, усменом је традицијом сачувано како су та два хоџе стали код џамије у Карановцу молећи Карађорђа да нареди да се џамија поштеди. Карађорђе им је то одобрио, али је позније, пошто је српска војска дошла до Мораве, вратио неколика момка те су и џамију запалили[1]).

У своме чланку о ратовању Срба с Турцима Бошњацима од краја 1805 до августа 1806 Јов. Хаџић помиње још Дели-Ахмета негде у почетку 1806 уз Јакова, када су Бошњаци силно навалили на Ваљевски Округ[2]). То је ваљда последњи помен Дели-Ахмета, за којега се већ не зна куда се даље део.

Интереси српски још су тако остали везани за Турску, али се 1805, а нарочито 1806, јасно видело да при свој вези пут једних и других интереса није једнак.

Па при свем том, потпун раскид још није био настао.

Кад се у јесен 1806 почело опет радити на миру, представник Портин, мухасил, у српском стану под Београдом и у српској тадашњој престоници Смедереву, не мало је помагао Србима да сврше потпуно заузеће Београда и Шапца[3]). Ова помоћ, међу тим, потицала је с основице са свим другојачије, с основице измирења српских устаника и Порте по познатом плану федеративне автономије. Срби су тада давали уверења да ће се под том погодбом умирити.

Истом када је 1807 Београд заузет потпунце и кад су 23 фебруара Сулејман-паша и Турци Београђани на невери потучени, прекинута је свака веза и с „царским" Турцима, и српски су послови пошли са свим одвојеним путем, очекујући свој главни правац не из Цариграда но из Петрограда.

---

[1]) Гласник III, 145.

[2]) Голубица V, стр. 11.

[3]) Види о томе мој чланак о Ичкову Миру у Гласу LXVI, стр. 107 и д.

XIV.

На завршетку имамо још да обратимо пажњу на једно врло потребно разликовање.

Из горе наведенога целокупнога разматрања акције српских устаника у 1804 години види се разговетно да се акција та везује искључиво за Београдски Пашалук. Само су у кругу тога пашалука уведене реформе после 1791 године, основане на искључењу јањичара из њега и на васпостављењу законите управе са задржањем спахијског реда и спахијских повластица и с извесним автономним правима за хришћане. Тога ради су противници реформе у таком смислу, с Пасван-оглом на челу, из Видинског Пашалука, покушавали 1797 и отворен рат против београдскога везира Хаџи-Мустафа-паше и стања које је он, међу осталим средствима, и хришћанском народном војском бранио. Како су ове задевице турске стале главе Хаџи-Мустафа-пашу, оборише његову автономију и повратиле некадашњи (од пре 1789) јањичарски ред у Београдском Пашалуку, али претераношћу те акције изазвале прави српски устанак за ослобођење у истоме пашалуку — напред је показано.

У години 1804 нико још није мислио да устанак преноси куд било даље из Београдског Пашалука. Ни сам тај пашалук није био потпуно ослобођен. Старешине свих околних пашалука осим Видинског — и ништки, и лесковачки, и новопазарски, и сребрнички, и зворнички — биле су против јањичарско-дахијског отмичарског реда, уведеног у Бео-

градском Пашалуку, и држећи се у резерви, нису ничим помагале дахијама и њиховим људима. Прелазећи преко зебње од злих потоњих последица по турску управу у опште од хришћанског војевања макар и с одметницима мусломанским, из тих су околних предела пропуштали по нешто у корист српских устаника, ма да је главна помоћ устаницима била у њиховом пасивном и резервисаном држању што је чинило да се устаници у 1804 готово нигде нису имали да бране од напада из преко границе пашалука. Напад Ножин-аге на Чокешину једини је изузетак од овога правила. А и на Ножин-агу ударили су после боја на Чокешини још момци Хаџи-бега Сребрничког и учинили га са свим безопасним.

Пошто је то тако, вреди да се ближе утврди шта се географски разумевало под Београдским Пашалуком.

Постање и границе тога пашалука у непосредној су вези с последњим судбама српске државе под владом деспота Ђурђа Бранковића.

После освојења Цариграда султан Мехмед је већ 1454 ударио на српске земље под владом Ђурђа Бранковића (које су, тога ради што су састављале претпоследњи државни облик Србије, од XV века у напредак носиле у иностранству име Србије). У рату од 1454 и од 1455 једна половина тих земаља прешла је Турцима у руке образовавши пашалуке лесковачки (крушевачки) приштински и нишки, а друга је миром од 1455 остала под српском влашћу као последњи државни облик Србије[1]). Београд с Колубаром и с Мачвом, као што је познато, још раније је био уступљен Угрима и припадао је земљама круне угарске. Потоњи склоп турских пашалука помаже нам у велике да познамо како је у то време, миром од 1455, последњи пут пресечена Србија, и шта је по том до краја остало под владом Ђ. Бранковића и његових наследника.

[1]) Чед. Мијатовић, Деспот Ђурађ Бранковић, II, 220—255.

Јер оно што је по миру од 1455 још остало под српском влашћу ушло је, осим Београда с београдским Посављем и Мачве с Колубаром, у нови Смедеревски Пашалук, који се образовао од земаља што су у последњем моменту државнога живота старе Србије чиниле ту Србију. Кад су Турци 1521 године од Мађара освојили и Београд и Шабац и довршили освојење српских земаља на тој страни, они су границу Београдскога Пашалука пружили Савом до ушћа Дрине, обухвативши њоме и Београд и Шабац и свеколико јужно Посавље до границе босанске.

По томе се пређашњи Смедеревски Пашалук позније звао Београдским Пашалуком, или су оба имена употребљавана напоредо, кад једно а кад друго, и ако је престоница пашалука, по свој прилици одмах у почетку, пренесена у Београд. Тога ради у границама Београдскога Пашалука ваља сматрати да су у главноме границе онога последњег државног географског облика Србије од 1455—1459 с додатком земаља уступљених раније Угарској.

Из тог разлога је занимљиво промотрити те границе из ближе, у колико нам извори допуштају.

По турскоме географу Хаџи-Калфи, који је писао у првој половини XVII века, *Санџак Семендра* (потоњи Београдски Пашалук) обухвата ове кадилуке (судска, административна и војничка средишта): *Смедерево; Београд; Авала* (округ града Жрнова који се позније прозвао Округом Грочанским); *Потинца* (с белешком да је у околини Београда, али се данас не зна с којим се местом има довести у везу); *Храм* и *Јени-Храм* (на Дунаву спрам Базјаша); *Јагодина; Рудник; Чачак*; *Пожаревац; Ресава; Тимок* (Црна Река); *Мајдан-Пек* (Поречје); *Кучајна; Крагујевац; Пожега; Ужице; Ваљево; Куру-чешма* (незнано где је, али најпре може бити *Соко*). Шабац је у тога географа унесен у *санџак зворнички*[1]).

[1]) Споменик XVIII, Хаџи-Калфа или Катиб-Челебија, стр. 63 и д.

То је потпадало под *Санџак Семендру* или Смедерево у половини XVII века по турској административној географији.

У почетку XIX века спомињу се у нашим изворима у саставу Београдског Пашалуки: Нахија Београдска; Шабачка; Сокоска; Ваљевска; Ужичка; Пожешка; Рудничка, Крагујевачка; Јагодинска; Грочанска; Смедеревска; Ћупријска; Пожаревачка[1]). Помињући у својој причи о првој години војевања на дахије нахије што су се биле побуниле у тој години, Вук помиње из овога списка десет: Београдску, Шабачку, Ваљевску, Рудничку, Крагујевачку, Јагодинску, Грочанску, Смедеревску, Ћупријску и Пожаревачку. За три остале, за Ужичку, Пожешку и Сокоску Вук у причи о другој години војевања на дахије (1805), помиње како су Срби и на њих ударили да их од насилника очисте и с осталима саставе. У своме набрајању села свих ових тринаест нахија Београдскога Пашалука Вук по харачким тефтерима с почетка XIX века наводи у три нахије (међу Колубаром, Савом, Дунавом и Моравом), у нахијама Београдској, Грочанској и Смедеревској, поименце села која су којој припадала. У раздвајању села Грочанске Нахије и оних Београдске ми бисмо видели спомен на границу која је ишла 1459 до 1521 међу Турском и Угарском, и траг како је Грочанска Нахија (наравно у главноме) изгледала 1459, с првашњим средиштем у граду на Авали, и како је Београдска Нахија изгледала 1521. У старија времена Турци су толико били конзервативни, да су у својој администрацији дотле без промене остављали што су задобили онако како се затекло.

У књизи Вуковој о Милошу Обреновићу забележене су тачно границе Београдскога Пашалука у почетку власти Милошеве и Марашли-Али-пашине на крају 1815 године. „Ми„лош је тада — пише Вук — присвојио к Београдском Паша„луку и острво Пореч (с нахијом Поречком) које је од

[1]) Вук Ст. Караџић Даница за 1827 исписано 1822 из харачких тефтера кнеза Милоша.

„старине било београдско па га Пасманџија отео, и од тада „остао под Адакале. Милош је казао паши: Ако ти нећеш „правим путем повратити Пореч к Београду, ја ћу га с на„родом на силу отети као што је и од нас отет, јер смо „ми с Хаџи-Мустај-пашом доста муке видели и крви пролили „тукући се око њега с Пасманџијом". И тако паша, желећи „и сам пашалук свој распространити, пише у Цариград и „поврати Пореч к Београдском Пашалуку који сад граничи: „од *севера* Савом и Дунавом; од *запада* Дрином до више Леш„нице, па оданде Цером и Влашићем више Крупња опет „у Дрину, по том Дрином до више Сребрнице, па после, „планинама иза Ужица; од *југа* планинама иза Карановца „и Маглича у Мораву више Крушевца, а од *истока* доле „Моравом до више Ћуприје, па оданде једном речицом више „Параћина у планину која раздваја Ресаву и Нахију Па„раћинску од Црне Реке, па доле тим планинама иза По„речке Реке у Дунав[1])."

Очевидно је за свакога како се готово потпунце слаже *Смедеревски Пашалук* Хаџи-Калфин из половине XVII века с оним који се види из харачких тефтера кнеза Милоша одмах после ослобођења. У томе је потврда нашега мишљења да је Смедеревски (или Београдски с познијим додатком) Пашалук сачувао границе онога последњега облика Србије од 1455—59 с којима је она завршила свој стари државни живот.

Карактеристичан је веома случај што се држава српска у 1804 обнавља скоро оним истим границама с којима се у 1459 угасила. Исто тако је карактеристично што је на свршетку старе српске државе Смедерево било престоница и што је и у новој од потпуног узећа Смедерева 8 новембра 1805 па све до узећа београдског града (27 децембра 1806 и 23 фебруара 1807) Смедерево било столица ослобођене Србије.

[1]) Грађа I, стр. 168.

„другим ћекојим Турцима, да и они пристану са Србима, „а Јанку Катићу и Васу Чарапићу и другим српским „поглавицама да и ове Турке приме у друштво своје. „Да су Турци и Срби — закључује Вук — од прије „једнака права имали, многи би Турци тада са Србима „пристајали, но будући да су Турци и *самим именом* били „*госиодари* а Срби само слуге, зато Срби, почевши сад „сами бити господари, никако нијесу били ради да се „Турци (макар били каки дахински непријатељи) међу њима „умножавају [1])."

У овим последњим речима Вука Ст. Караџића види се дубоко међусобно неповерење које је мусломане и хришћане у опште растављало. Сама заједница у мржњи на насилнике дахије није била довољна да много дубље основно неповерење одстрани и загуши. Жеља за господарством и за слободом појавила се међу Србима чим су, добивши повољним приликама турскога међусобног расцепа, готово сав Београдски Пашалук у своје руке, осетили у практици сласт и једнога и другога. Чим је Бећир-паша приспео к Србима под Београдом (у јулу 1804), могао је то опазити. И он је, по свој прилици, и известио Порту да српски устанак није само против дахија него да се против дахија започео, али да се брзо окреиуо против Турака у опште. С тога је Порта већ при крају 1804 године предузимала мере и издавала наредбе којима се тежило к правом повратку пређашњега турскога реда у Београдском Пашалуку.

При свем том, и ако се српско-турска дружба у војевању против дахија није развила како су гдекоји од стране Турака желели ни у правцу ни у броју — није она ни ишчезла одмах чим су је управни кругови у начелу у својим руководним одлукама с једне и с друге стране напустили. Земунац Гаврило Ковачевић бележи како је Дели-Ахмет, отишавши с протом Матијом из Земуна мало време боравио

[1]) Вук Ст. Караџић, Грађа I, 25.

у чети ваљевској „а после је с обркнезом Николајем Грбо„вићем отишао општа дјела совршивати, који је за велику „помоћ Србљем онда стајао[1])."

О томе ближе бележи Триандафил Дука у његовој књизи о српском устанку, како је Дели-Ахмет био послан у Ужице, да Турке тамошње брани од напада дахијских људи и да их увери да устаници (из Ваљевског Округа) на њих неће нападати[2]). Тај је уговор био од користи ваљевским устаницима, јер им је леђа обезбеђивао.

У години 1805 у Цариграду су били већ потпуно на чисто да устанак у Србији није наперен само противу царских одметника, дахија, него да је и против турске управе у опште и да тежи к установљењу извесне автономије у Србији. Али то се није још раширило било на све стране троме турске администрације. Кад је у пролеће 1805 Карађорђе на једну страну послао депутацију у Цариград, да по савету из Русије регулише автономна права нове области у Београдском Пашалуку, и кад је, одмах по том, кренуо војску да заузме и јужне стране пашалука, Карановац и Ужице, у којима су се, нарочито, били нагомилали озлојеђени Турци, изагнати из северних крајева пашалука, новопазарски паша, Ферат-агић, помогао је много да се Србима преда Карановац. То се види и из дневника Боже Грујовића, и из Мемоара проте Матије Ненадовића и из списа Вукових. Божа Грујовић спомиње како је 27 јуна (кад је предаја Карановца уговорена) вече проведено у логору весело, јер је дошао и „Мемед-ага са својима из Ва„љева[3])." Усменом традицијом је сачувано да је при истом нападању на Карановац било и других Турака. У Гласнику III, 145 забележено је једно казивање, како су при том нападу били: Балота, голи син Хасан Чучуковић и још два хоџе и њихови момци. Кад је Карановац узет и кад су га

[1]) Пјеснь, Будим 1804, стр. 23.
[2]) *Ιστορία τῶν Σλαβενο-Σέρβῶν*, Ἐν Πέστῃ. 1807, стр. 25.
[3]) Мемоари, издање од 1867, стр. 303.

Срби почели палити, усменом је традицијом сачувано како су та два хоџе стали код џамије у Карановцу молећи Карађорђа да нареди да се џамија поштеди. Карађорђе им је то одобрио, али је позније, пошто је српска војска дошла до Мораве, вратио неколика момка те су и џамију запалили[1]).

У своме чланку о ратовању Срба с Турцима Бошњацима од краја 1805 до августа 1806 Јов. Хаџић помиње још Дели-Ахмета негде у почетку 1806 уз Јакова, када су Бошњаци силно навалили на Ваљевски Округ[2]). То је ваљда последњи помен Дели-Ахмета, за којега се већ не зна куда се даље део.

Интереси српски још су тако остали везани за Турску, али се 1805, а нарочито 1806, јасно видело да при свој вези пут једних и других интереса није једнак.

На при свем том, потпун раскид још није био настао.

Кад се у јесен 1806 почело опет радити на миру, представник Портин, мухасил, у српском стану под Београдом и у српској тадашњој престоници Смедереву, не мало је помагао Србима да сврше потпуно заузеће Београда и Шапца[3]). Ова помоћ, међу тим, потицала је с основице са свим другојачије, с основице измирења српских устаника и Порте по познатом плану федеративне автономије. Срби су тада давали уверења да ће се под том погодбом умирити.

Истом када је 1807 Београд заузет потпунце и кад су 23 фебруара Сулејман-паша и Турци Београђани на невери потучени, прекинута је свака веза и с „царским" Турцима, и српски су послови пошли са свим одвојеним путем, очекујући свој главни правац не из Цариграда но из Петрограда.

---

[1]) Гласник III, 145.

[2]) Голубица V, стр. 11.

[3]) Види о томе мој чланак о Ичкову Миру у Гласу LXVI, стр. 107 и д.

XIV.

На завршетку имамо још да обратимо пажњу на једно врло потребно разликовање.

Из горе наведенога целокупнога разматрања акције српских устаника у 1804 години види се разговетно да се акција та везује искључиво за Београдски Пашалук. Само су у кругу тога пашалука уведене реформе после 1791 године, основане на искључењу јањичара из њега и на васпостављењу законите управе са задржањем спахијског реда и спахијских повластица и с извесним автономним правима за хришћане. Тога ради су противници реформе у таком смислу, с Пасван-оглом на челу, из Видинског Пашалука, покушавали 1797 и отворен рат против београдскога везира Хаџи-Мустафа-паше и стања које је он, међу осталим средствима, и хришћанском народном војском бранио. Како су ове задевице турске стале главе Хаџи-Мустафа-пашу, оборише његову автономију и повратиле некадашњи (од пре 1789) јањичарски ред у Београдском Пашалуку, али претераношћу те акције изазвале прави српски устанак за ослобођење у истоме пашалуку — напред је показано.

У години 1804 нико још није мислио да устанак преноси куд било даље из Београдског Пашалука. Ни сам тај пашалук није био потпуно ослобођен. Старешине свих околних пашалука осим Видинског — и нишки, и лесковачки, и новопазарски, и сребрнички, и зворнички — биле су против јањичарско-дахијског отмичарског реда, уведеног у Бео-

сече пустошна непријатељства што их обе стране једна другој чине и да међу њима васпостави ред и мир.

Тога ради су старањем и наредбама Његове Ексцеленције господина команданта и ђенерала дошли у Земун ниже именовани од српскога народа изабрани вођи и старешине српских хришћана што су под оружјем, и то:

Црни Ђорђе Петровић из Тополе,
Јанко Катић из Рогаче,
Симо Марковић из Борка,
Младен Миловановић из Ботуње,
Протопоп Матија Стефановић из Бранковине,
Алекса Лазаревић из Шопића,
Михаило Лазаревић из Шопића,
Павле Поповић из Вранића,
Јуриша Михаиловић из Грабовца,
Петар Ерић из Звечке,
Ђорђе Миловановић из Железника,
Радоје Трнавац из Ралиновића,
Риста Радоичић из Блазнаве,
Атанацко Рајић из Страгара,
Ранко Радић из Неменикућа,
Рака Левајац из Чачка.

Са стране Турака дошли су зарад овог посла овога истога дана од стране господина паше и присутни су били на састанку:

Пређашњи мухасил М. Сулејман-ага,
Садањи мухасил и царински управник Ибрахим-ага,
Ибрахим-бej, ћаја-бej (заступник) паше од Београда;
Јањичарски ефендија Фочеви Ибрахим-ефендија;
Кадија београдски Рустем-ефендија;
Пашин Диван-ефендија;
Алај-бег;
Џебеџи-баша;
и више јерлија и старијих људи београдских.

Пошто су се сви напред поменути Турци с потребним санитетским предохранама скупили у дворишту земунске Војне Команде, и пошто су се на одређена им седишта понамештали, појави се Његова Ексцеленција земаљски команданат, господин ђенерал-фелдмаршал-лајтнант с узвишеним достојанством, у пратњи свих присутних државних чиновника и виших официра, и пошто се

како треба поздравио и измењао комплиментима с лицима првог реда што су дошла из Београда, изјави како је по њихову захтеву (Ansuchen) нарочито дошао из Варадина, еда би својим посредовањем васпоставио мир међу њима и Србијанцима, чега ради се састарао и за овај састанак, еда би господину паши, агама и свима осталим Турцима тиме још једанпут делом посведочио како се руководи, што год више може, оним свагда сагласним пријатељством које постоји између оба висока царска двора, и како ће се непрестано старати да одржи суседску сагласност и заједницу интереса.

Говор, који је Његова Ексцеленција о томе држала, дирнуо је не само оне који су ту били, него је, како изгледа, изазвао у Турака расположење да се установи мир, који би био пробитачан за обе стране и који се веома живо желео.

По том је Његова Ексцеленција наредила да се доведе из контумаца 16 разоружаних Србијанаца, који су, улазећи, пашине Турке понизно (herablassend) поздравили, на остале пак погледали само с неком врстом презирања, и по томе, када је Његова Ексцеленција истима с најживљим нагласком представила добру намеру и потребу споразума и што скоријега спокојства и мира, препоручујући нарочито свима умереност, они су испред Његове Ексцеленције повукли се натраг, а доле потписанима су издате потребне наредбе за рад у овој прилици.

Србијанци су се, пре свега, изјаснили да они покорно сматрају с послушношћу и поштовањем као своје претпостављене и господаре оне Турке који преузвишеног султана припознају као заједничког цара и господара, себе пак поданички држе као њихове врло одане подчињене, јербо против њих и немају узрока к незадовољству. С њима се, међу тим, од стране дахија, тако немилосрдно поступало, да већ нису знали ни шта да раде ни куда да се дену, те су се морали прихватити најстраховитијега средства, оружја. Ту су Србијанци опширно у појединостима изложили злоставе што су их подносили од дахија, како су их до голе душе оглобиле и злоставиле субаше и ханџије, како су им силовали жене и девојке, како су им на послетку около хиљаду старешина и духовника без икаква узрока погубили. По том су предали српски писап спис, којега се превод прилаже протоколу, из којега се претрпљене злоставе још јасније виде.

На све то су одговорили ћехаја-бој и оба мухасила, признајући да је очевидно како су Србијанци морали поднети велике злоставе, али да се све то могло расправити и на судовима и да

нису морали прибегавати к оружју. Али пошто су Србијанци учинили и то, могли би сада примити к срцу уверења да ће се дахије у толико пре унапредак умерено држати, што данас и сами увиђају да су погрешили и доиста никад више неће дати повода да народ с њиховим понашањем незадовољан буде. И колико Србијанци по томе могу видети до које је мере господину паши и сваком другом Турчину за тим стало да се ред васпостави, толико могу исто тако к срцу примити уверење да ће паша и Турци Србијанцима једногласно обезбедити све оне тачке за које су при преговорима у Хасан-пашиној Паланци нарочито желели да им се израде и да ће за своје тада обећане тачке израдити, за све без изузетка, и султански ферман. На то је кадија изнео спис на турском језику, који се овде у преводу к протоколу прилаже, и из њега је поменуте тачке Србијанцима прочитао. Тада су Србијанци сви у један глас запитали: „Ко може с потребном сигурношћу јамчити да ће се све то тако вршити?“ — Паша, ми, сви што смо овде, и сви становници Београда, био је одговор турски.

„Али како нам можете ви давати то уверење, одговорише Србијанци, кад ви, уз најбољу вољу, нисте у стању да се одупрете јачој странци јањичара и дахија него сте и сами у њиховој власти, пошто ни паша ни они што су око њега нити могу што казати нити извршити. И данас, када дахије овде мир траже, толико су непоуздани, да су њихових 400 Турака послали да хришћанска села пале и да секу Србијанце које би тамо застали, докле се српске старешине баве овде као депутати. Из тога се поуздано може закључити да хришћанима гола уверења ни од какве користи бити не могу, чим се јањичари служе приликом, када се хришћани по ма каквом послу раставе, да нападају народ, жене и децу, да над имањем своју освету врше. С тога се и они, налазећи се у садашњем насилном стању, неће умирити докле се не уклоне с овога света четири дахије што су и самом цару непокорни, што су му царски град насилно преотели, што су једнога царског пашу живота лишили и царске дохотке међу собом деле а царске поданике убијају и глобе!

Без обзира на ове прекоре Турци поновише раније дата уверавања, јемчећи за све тачке у којима ће се дати олакшице народу, а Срби осташе при тврђењу да ће и опасност дотле бити неотклоњена, докле год дахије остану у њихову тадањем положају.

Потписници овога протокола, по раније им даној заповести Његове Ексцеленције господина команданта и ђенерала, трудили

су се колико су год могли да Србијанцима улију што више поверења у уверења турских тако одличних представника, као год што су и у присутних Турака настојавали да пооштре осећај о частољубљу за држање даног обећања, али се, супрот свеколиком настојавању, Србијанци нису могли одвратити од захтева да се дахије побију (exterminieren). На послетку се све то што је чињено морало доставити Његовој Ексцеленцији команданту, господину ђенерал-фелдмаршал-лајтнанту. Ђенерал се тада и опет појавио на састанку, саопштивши и једној и другој страни своје мишљење и свој благонаклони савет да се постарају о своме општем добру, пошто је, на послетку и Србијанце склонио на заједнички пристанак за умирење с тим да се дахије и њихове присталице са својим имањима иселе у Ниш или куда би им воља била, а да би они тада оним Турцима што остану били покорни као својим законитим господарима, да би се разишли и понашали се као мирни поданици. На то пак присутни Турци нису хтели пристати ни на какав начин, јербо су, по свој прилици, знали да дахије тако што никада извршили не би. Његова Ексцеленција је уз то још на страни говорила Србима како они, може бити, свој рат неће моћи на дуже време издржати, јер им може недостати муниције, хране и новца, и јер Турцима, против којих се они боре, може од некуд и помоћ доћи, и да им се свеколико у даљем току може обрнути на највећу њихову несрећу. Срби, на послетку, саопште као последњу своју одлуку да се одреди око Београда линија од два сата дужине од Саве к Дунаву, која би у њиховим рукама остала докле год не би приспео султански ферман који би им олакшице потврдио. До тога времена би обе стране биле дужне да ту линију не прекорачавају, као што би се као непријатељ сматрао и сваки други који би ма шта радио против овог уговора.

И пошто су турски представници одбили и тај предлог, и пошто ни остала благонаклона и трудна напрезања Његове Ексцеленције не налажаху одзива код људи раздражених једних против других, а и Турци се почеше све већма љутито о Србима изјашњавати, Срби изјавише најодсудније да ће радије свиколики изгинути но што ће пристати да дахије и даље остану у Београду као њихови заповедници. Они су, тога ради, тврдо наумили да што скорије са 20.000 људи јуришу на Београд, па би тада са свим свршили или с дахијама, или сами са собом, изгинувши сви.

Пошто су се овим наизменичним изјавама, нарочито последњом, духови са свим раздражили, Његова Екселенција је увидела

да је узалудан сваки даљи рад и у толико је пре видела да је неопходно пресецати и завршивати преговоре, што Турци брзо поустајаше и замоливши за допуштење да иду и изјавивши своју захвалност Његовој Ексцеленцији, удаљише се у Београд. Србијанци се, такође, почеше спремати за повратак. Тим се преговори завршише, и овај се протокол закључи.

Рађено у Земуну 10 маја 1804.

Пошто је овај протокол већ завршен и пошто су и српски вођи отишли били, јаве они Његовој Ексцеленцији да им допусти нарочиту аудијенцију за тројицу њихових људи, на којој би ради да учине препокорну представку и молбу. То им се допусти. Одмах по том предстану Црни Ђорђе, Симо Марковић и Јанко Катић. Они су, том приликом, прво молили да им се опрости што милостивим и благонамерним саветима нису следовали. На то их је нагонила њима добро знана несталност дахија. Умољаваху да као несрећни људи не буду напуштени.

Његова Ексцеленција се и опет трудила да их склони на мирољубиве мисли, али је са свим немогућно било одвојити их од њихова уверења да дахије реч своју неће држати.

Ништа, дакле, друго не беше остало него да се Србијанцима опет учини најенергичнија опомена да се не би ни по што дали навести да какав било неред чине на царској земљи, јер би то не само имало за последицу да би их царске власти са свим напустиле него би их за сваки изгред и гониле. Они дадоше најсвечанија уверења и заклетве да ће с потпуном тачношћу границу чувати од сваке повреде.

Рађено кад и оно горе.

Потписи: Пуковник Стојићевић,
Мајор Митезер (Mittesser),
Потпуковник Томерлин,
Директор Контумаца Инерцил.
Ц. кр. оријентални тумач Флајшхакл.

39°
40°
С
К
А
Гам
В.Градиште
ОРШАВА
КНЕЖИНА
РЕЧКА
ПОРЕЧ
ЗВИЖД
Поречка Р.
Свиње
Добрње
М.Лаоле
В.Лаоле
Хомољске Пл.
ХОМОЉЕ
Дубока

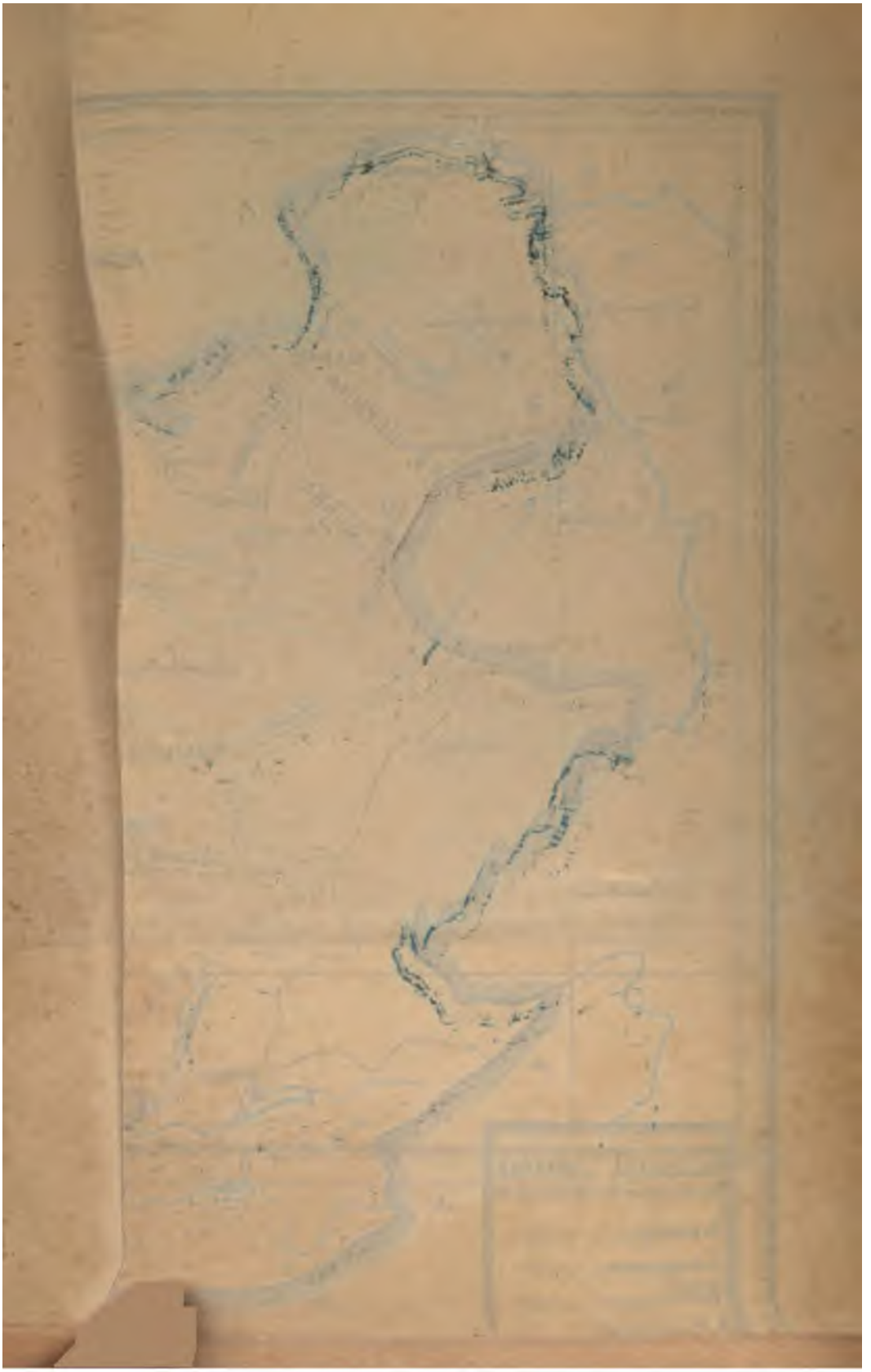

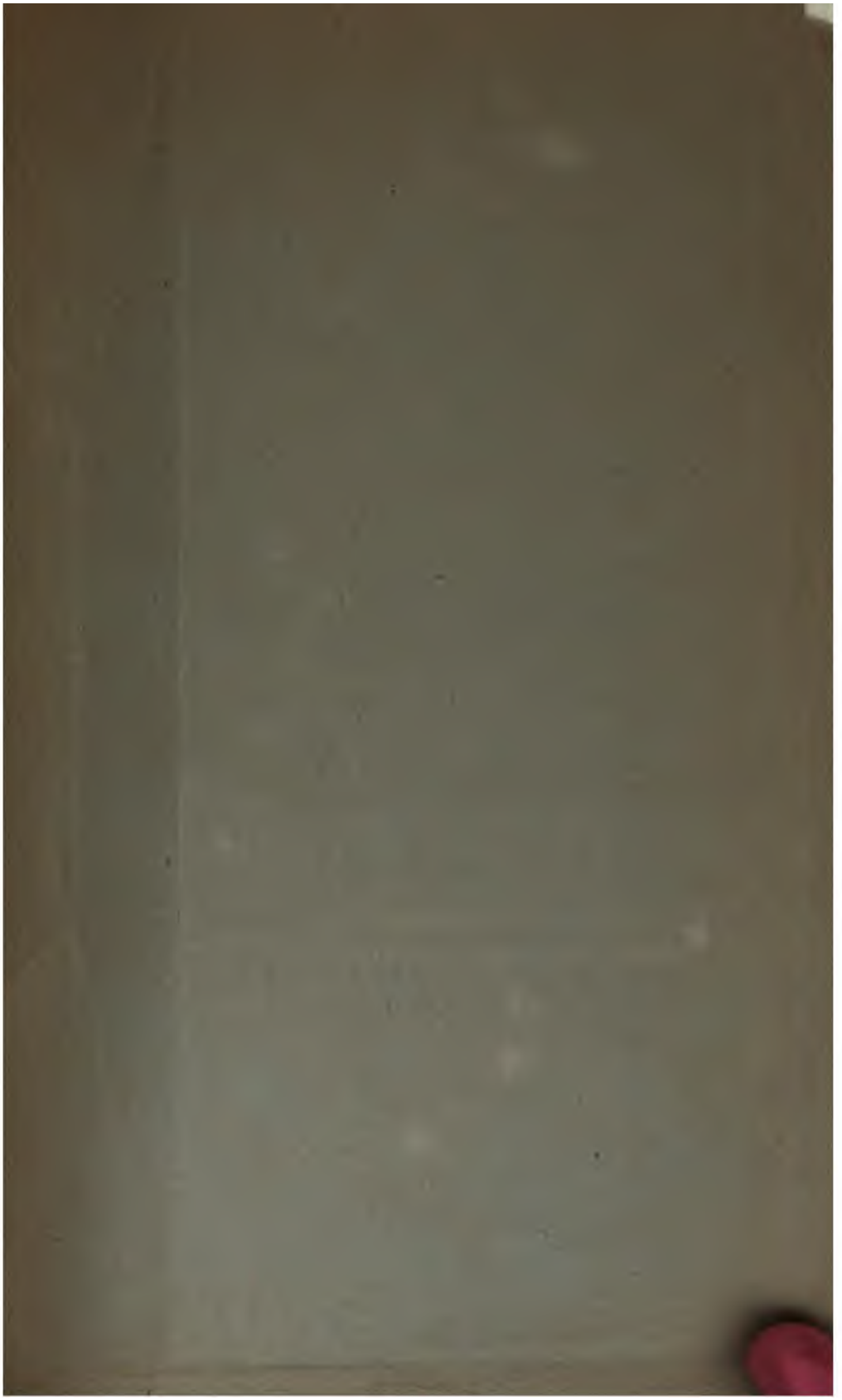

У трговини *Јевте М. Павловића и Компаније* могу се добити књиге *Ст. Новаковића*:

1. **Устанак на дахије 1804.** Оцена извора. Карактер устанка. Војевање 1804. С картом Београдског Пашалука. Београд, 1904. По 2·50 дин.

2. **Васкрс државе српске.** Политичко-историјска студија о првом устанку 1804—1813. У Новом Саду 1904. По 2·— дин.

3. **Законик Стефана Душана**, цара српског. Београд, 1898. По 3·50 дин.

DR 343 .N6
Ustanak na dahije 1804 :
Stanford University Libraries
3 6105 041 507 786

D
3
N

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.